

FERNANDO BENÍTEZ

STARI KRALJ

Barba Jozo

FERNANDO BENÍTEZ

STARI KRALJ

Sa španjolskoga preveo
Josip Tabak

Naslov izvornika:
EL REY VIEJO

Sadržaj

Sat
Kolodvor
Krvòžednost
Smotra
Pomilovanje
Vlak
Vatreno krštenje
Dva lica smrti
De profundis
Tornado
Pod okriljem noći
Bjegunac
Telefon i utvare
Oproštaj
Kiše
Dvadeset i četiri sata
Dijete i Boginja
Stari Kralj
Izdaja Republike
Noć ubojica
Žalobna povorka
Kukavice
Drugi život
Opera buffa
Fasada
Svanuće
O KNJIZI

SAT

5. svibnja 1920. U četiri poslije podne na vrata moje kuće dođe Secundino, najbliži Predsjednikov ađutant, te naglo i gotovo u nezgodan čas, i ne najavivši se, uđe u knjižnicu. Nije se ni pokušao ispričati. Odmah mi pruži omotnicu s grbom Republike i reče:

— Hitno je.

U pismu je stajao jedan jedini redak napisan rukom Staroga: *Dragi Enrique, biste li mogli skoknuti k meni? Jako ste mi potrebni.*

Secundinovima automobilom krenuh u predsjedničku palaču. Kad sam ušao u kabinet, Predsjednik je upravo telefonirao; rukom mi pokaza naslonjač rezerviran za ministre.

Događaji od 5. svibnja. Bilješka dodana 15. lipnja. Sada, kada je sve prošlo i kad mi je glava bistrija, jasno se sjećam tjeskobe što je onog popodneva pritisla palaču. Predsoblja zjapila pusta. Ađutanti, s izrazom zabrinutosti na licu, razgovarali tajanstveno. Ne, nije bilo ništa stvarno, ništa određeno i opipljivo, nego prije nekakva napetost, predosjećanje nečega što se zbivalo vani i muklo odjekivalo u unutrašnjosti drevne potkraljevske palače. U drugim se gradovima politička gibanja i neredi odražavaju u parlamentu, na ulicama, pa možda i u kasarnama, ali u Méxicu, gdje je službeno sijelo Predsjednikovo, ona os oko koje se okreće život zemlje, i najmanje se promjene, u tome golemom rezonatoru, istežu u nevjerojatne razmjere.

Zastave i stjegovi što su vani mlohavo visili o stupovima električnih svjetiljaka, jer bijaše državni blagdan, još su povećavali potištenost koju sam, kako mi se činilo, zapazio u palači i koju, zbog svoje smućenosti, nisam unio u bilješku od 5. svibnja.

Nastavlja se bilješka od 5. svibnja. Dok je Predsjednik razgovarao na telefonu — iz poštovanja prema njemu nisam pratio njegov razgovor — klizio sam pogledom po prostoriji s kojom sam se tako sprijateljio u ove četiri godine. Popodneвно sunce ulazilo je kroz napol otvorene balkone, zrake mu padale na debeli crveni sag. Posoblje od politirana drveta i okviri na slikama blago se sjali, a na prizmama paučine svjetlucale tanahne i drhtave duge.

Predsjednik objesi slušalicu i obrati se meni:

— Ministar vojni obavještava me da je Escobar, komandant mitraljeskog puka, poslanog u podne u borbu protiv pobunjenika, prešao na neprijateljsku stranu sa svim naoružanjem i sa svom opremom.

Predsjednik je govorio polako, ne mijenjajući ton, mirnim i odmjerenim glasom na koji smo u njega navikli. Nisam zamijetio ni najmanju promjenu na njemu; možda se to ima pripisati jednostavnoj činjenici da njemu nije dopušteno da se ikad promijeni. Njegova je krupna ruka sredila papire razasute po stolu i teško se spustila na priručje naslonjača.

— Ovo je danas treća izdaja — nadoveza. — I jutros je cio jedan puk prešao neprijatelju ne ispalivši ni metka.

Odjednom sam razabrao svu težinu položaja. Escobar, kao i Riojas, bijahu ponos naše armije. Ni u doba oskudice nije se škrtarilo da njihovi pukovi budu najbolje opskrbljeni, i Stari je, uza svu urođenu sumnjičavost, polagao u njih nadu koju bez oklijevanja mogu nazvati neograničenom.

— Ne znam hoćete li mi vjerovati, Enrique — reče zatvarajući oči — kad vam kažem da me osobno ne pogađaju te izdaje.

Dobro sam znao da ga je Escobarova i Riojasova izdaja i te kako ranila, ali se Stari držao kao da je ravnodušan, takva mu već bijaše druga priroda, i zato sam radije šutio, svjestan da je uzaludno prodirati u njegove. prave osjećaje kao što ne bi priličilo ni opterećivati taj trenutak sentimentalnošću, jer bi samo došla u nezgodan čas.

— Pogađa me — nastavi — pogađa me samo to što se više ne mogu pouzdati u ostatak armije. Zapovjednici koje smo poslali da uguše tu pobunu došli su ovamo, zakleli se da će pročiti i posljednju kap krvi za stvar zakonitosti, zagrlili me plačući... još su mi tragovi njihovih suza na ramenu... a tek što iziđu odavde, žure se da traže neprijatelja i da se bore protiv nas oružjem i novcem kojim bi nas morali braniti.

Poslije tog oduška, jedinoga što ga je sebi dopustio onih dana punih iskušenja, odlučih da s njime govorim sasvim otvoreno.

— Gospodine — rekoh mu — vojska je u našoj zemlji uvijek bila na strani jačih, a jači su sada, kao što su bili uvijek, oni sami, vojni pobunjenici.

Predsjedniku se vratila njegova uobičajena hladnokrvnost:

— Kakva im je zastava? Za što se danas bore? Možete li mi to

reći?

Upeo sam svu snagu da mu odgovorim, iako sam već unaprijed znao da će ga odgovor raniti.

— Bore se naprosto zato što vi mislite da vas na položaju predsjednika republike treba naslijediti naš ambasador u Washingtonu.

Malko je zastao, a onda uzvratilo, glasom jasnim i odmjerenim kao i uvijek:

— Mislio sam da me može naslijediti naš ambasador ne zato što je ambasador, nego zato što je civil. Mogao bi me naslijediti on, kao što biste mogli i vi ili ministar financija, glavno je da se osigura civilni karakter uprave. Odlučno sam protivan vojničkoj vladi kao što sam i protiv nametanja vlasti silom oružja. Meksiko je, u deset godina, milijunom mrtvih platio svoje pravo da se otrese vojnih diktatora.

— Sukob, gospodine, tako postavljen, nema rješenja — uporno ću ja. — Jedna je stvar što vi smatrate da je civilna vlast blagodat za narod, a potpuno je druga što generali ne dopuštaju da ostvarite svoj naum. Vojska je uvijek bila veliki izbornik, jedini izbornik, i spremna je na sve samo da ne ostane bez svoje najvažnije povlastice.

— Koliko je godina što se poznajemo? — upita odjednom.

— Bit će šest, možda osam — odgovorih kolebajući se.

— Dobro. U tih šest ili osam godina već sam vam zacijelo dosadio ponavljajući kako vojska treba biti ustanova koja je podređena Predsjedniku Republike i da se ne miješa u političke borbe. Znači, vojska ne smije sudjelovati u izbornoj borbi, nego se mora ograničiti na to da čeka odluku naroda i da služi onome tko bude izabran, a ne da bude jezičak na izbornoj vagi.

Njegova upornost počela me ljutiti:

— Gospodine — rekoh — to načelo, koje usvajam u cijelosti, samo je lijepa utopija. U stvari sva se vojska digla, a Predsjednik, oprostite mi ovu okrutnost, koji ne uživa potporu armije nije nitko i ništa. Da ste umjesto civila za nasljednika odredili jednoga od pobunjenih vojničkih vođa, ne bismo sada imali nikakve izdaje niti bi bilo spora.

Predsjednik je skinuo naočale, počeo ih brisati rupčićem i nastojao me gledati, ali su njegove kratkovidne oči bile tako nesigurne da je odmah, razabravši svoju slabost, stavio opet naočale

na istaknuti nos, uzdišući i pročišćujući grlo, kako već čine starci kad se nađu u neprilici.

— Po vama, samo je jedan način da se izbjegne građanski rat, a to je da javno podupremo kandidaturu generala Obregona. To je vaše mišljenje?

— Da, gospodine Predsjedniče. Nema drugog puta.

— Nema drugog puta! — uzviknu i ustade.

Opruge naslonjača, oslobođene težine, zacvilješe otegnuto. Predsjednik priđe balkonu. Kako mi sad bijaše okrenut leđima, vidjeh da su mu skuti na žaketu (prisustvovao je jutrošnjoj ceremoniji u Panteonu San Fernando) jako zgužvani, a to je umanjivalo svečanost njegove krupne pojave.

— Najodlučnije odbijam taj jedini put — reče kao da govori sam sa sobom. A onda će, nakon stanke: — Znete li koliko smo *pronunciamienta*¹ pretrpjeli u jednom stoljeću? Više od tisuću, Enrique, više od tisuću. Svi su htjeli osloboditi i spasiti domovinu, svi su htjeli uspostaviti demokraciju, svima je tobože bilo do narodnog boljitka, a u biti, kako su i sami odmah pokazali na djelu, bijaše im samo do osobnih interesa i koristi, bijahu željni vlasti, hotijahu se dokopati moći i bogatstva.

Narod, jadani u prijmama, plaća skupo naoružanje, izdržava vojsku da brani njegova prava i ustanove, a vojska, umjesto da ih brani, sama ih ruši i upotrebljava to oružje da podjarmi narod i da se prometne u njegova gospodara. Mislite li sada da mi valja prijeći na stranu pobunjenika?

— Ako želite izbjeći rat — uporno ću ja — ima drugi izlaz: da se odreknete položaja.

Nije više promatrao trg pred palačom, nego se okrenuo meni. Blago sumračje obavijalo je njegov snažni lik.

— Ne mogu i ne smijem pobjeći od dužnosti koju mi je povjerio meksikanski narod.

Te riječi, izrečene jednostavno, ganuše me. Zgužvani skuti na žaketu, ona rijetka i prosijeda kosa, blago neuredna, uvela svečana odjeća, bijahu pojedinosti koje toga časa nisu kvarile Predsjednikovu svečanu pojavu, nego su pridonosile njezinu isticanju. Predsjednik — jer još bijaše Predsjednik — okružen izdajnicima i neprijateljima, nemajući vremena za odmor, prikrivaše

---

¹ Pronunciamiento — obznana, državni udar, vojna pobuna. — Prev.

umornost i nastojaše se izdignuti iznad toka događaja pokazujući hladnokrvnost s kojom je u prošlosti dočekivao vijest o porazu kao i o pobjedi.

— Pa dobro — rekoš — kakva je vaša odluka?

— Izići iz ove mišolovke.

— Kamo ćete?

— U Veracruz. Ondje su mi ćete lojalne.

— Gospodine, put kojim prolazi željeznica nalazi se pod udarom neprijatelja. Pokušati da se iziđe tuda značilo bi isto što i samoubojstvo.

Htio je odgovoriti, ali ga prekide pucanj u daljini, a malo zatim, nadjačavajući muklu eksploziju, poče izbijati ura što je, natkriljena orlom, stajala u jednom kutu dvorane: otkucala je svoje udarce i najavila da je šest sati. Bila je tako velika udaljenost između toga blagog, mirnog, prisnog mjerera vremena i stanja uzbune u kojem smo se nalazili, između starinskog reda što ga je sat dozivao u sjećanje i strašnog nereda koji je zavladao našim životima, da smo se i nehotice zgedali. Naoko, ništa se nije promijenilo. Predsjednik je sjedio za svojim stolom, u drevnoj palači španjolskih potkraljeva, dvojice imperatora i nekoliko dvanaestaka republikanskih predsjednika. Pa ipak, nije više postojala nikakva veza između ona dva vremena. Prošlost i sadašnjost bijahu rastavljene, razdvojene nizom burnih i mučnih događaja, i nas dvojicu presvoji uvjerenje da se nikad više neće javiti čudo da otkucavanje sata povezujemo s pobjedama i s mirom koji dolazi nakon tih pobjeda, ukoliko, s godinama kada smo ga slušali misleći da je vlada — njegovo djelo, njegov razlog postojanj a — nerazoriva.

Događaji od 5. svibnja zabilježeni 6. svibnja. Sinoć mi nije bilo moguće pribilježiti događaje što su se zbili jučer. U tri po ponoći zaspao sam nad papirima. Kad su prošla četiri, Cecilia, moja žena, morade me dići, uzeti mi pero iz ruke i odvesti me, gotovo nesvjesnog, u postelju.

Prva misao kad sam se probudio bijaše mi Predsjednik. Ostavio sam ga u jedanaest, sat prije ponoći. Bio je u onom istom žaketu sa zgužvanim skutima, nije imao vremena skinuti mučni onaj tvrdi ovratnik; ispratio nas je na vrata dvorane predsjedničkog vijeća, a onda se, kako sam obaviješten, vratio u svoj kabinet da sastavi manifest koji je imao objaviti danas. (Nisam čitao novine niti sam

mogao izići na ulicu, jer bijah zabavljen rješavanjem svojih poslova.)

Na vijećanju s ministrima, održanu noćas, zaključeno je kako sam se i bojao, da se krene iz glavnog grada u pravcu Veracruga. Predsjednik je vjerovao da će ondje biti na sigurnu, pod zaštitom vojnih jedinica kojima zapovijeda njegov zet general Aguilar. Ali odavde do Veracruga na putu dugu četiri stotine kilometara, kolike opasnosti vrebaju na nas!

Nije koristilo što su neki generali upozoravali na očitu činjenicu da snage izdajnika Gonzáleza drže pod vatrom barem stotinu i pedeset kilometara pruge kojom je valjalo proći. Stari se tvrdoglavio, i njegova je upornost ne samo uspjela utišati naše sumnje i bojazni nego nas je i zarazila pomalo onom njegovom nesalomljivom vjerom u pobjedu pravedne stvari.

Tim zabludama pridružila se jedna još i gora.

Kako Predsjednik nije htio ostaviti dojam bijega, odlučeno je da vlada i uprava masovno prijeđe u Veracruz, a to je uvelike otežavalo naš odlazak.

Događaji od 6. svibnja pribilježeni 7. svibnja u 2 sata po ponoći. Grad spava, i ja se pitam što će biti za nekoliko sati. Dok pišem kraj svjetiljke, utonuo u noćni mir, u strahu pomišljam na pripreme za bijeg koje se sada vrše. Mi Meksikanci nismo stvoreni za velike tegobe. S nama će ići nekoliko senatora i narodnih zastupnika — oni koji sastavljaju Stalnu komisiju — nekoliko članova Vrhovnog suda, prijeko potrebni činovnici ministarstava s arhivom, papirom i pisaćim strojevima — ne mogu zamisliti seobu takvih razmjera — a s njima će putovati i državna blagajna, jer je, naravno, nećemo ostaviti neprijatelju.

Pitomci Vojne akademije i čete koje još pokazuju vjernost vladi trebaju štiti ovaj golemi broj civila. Nećemo li biti nepotrebna smetnja? Četrdeset ili pedeset vlakova što sastavljaju konvoj — hoće li se moći kretati potrebnom brzinom? Možemo li računati na lojalnost željezničkog osoblja?

Te su me nepoznanice pritiskale svom težinom. Kadar sam analizirati događaje koji su se jednom zbili, ali kad me stvarnost pred njih stavlja neodloživo i okrutno, ne uspijevam ih obuhvatiti u svoj njihovoj složenosti niti im naći odgovarajuće rješenje. *Za i protiv* tako nam pritišću dušu, možda zbog prevelikog osjećanja

odgovornosti, da koče našu volju za djelom i čine nas nemoćnima.

U tome vrtlogu neizvjesnosti i sumnja znam samo to da moram pratiti Predsjednika. Sinoć, kad sam odlazio, odveo me u stranu i rekao mi:

— Želim da ostanete u gradu. Potrebni ste svojoj obitelji.

— Gospodine, i vi ste potrebni svojoj pa je ipak ostavljate.

— Ja sam stari borac navikao na život na otvorenu. Vi ste mlad intelektualac, ne znate čak ni jahati — nadoveza kao u šali. — Ne želim da se izlažete nepotrebnoj opasnosti.

— Ako me vi ne povedete u svom vlaku, ići ću u kojem drugom. Tako sam odlučio.

— Dobro — dočeka Stari — ne mogu vam protivrečiti. Onda, do viđenja ujutro na kolodvoru?

— Do viđenja ujutro — odgovorih nesigurnim glasom, stišćući njegovu snažnu šaku.

U početku se Cecilia odlučno opirala da sudjelujem u onom što ona nazivaše besmislicom i ludim putovanjem. Valja mi priznati, iznosila je uvjerljive razloge da me razuvjeri, razloge temeljene na poznavanju, nimalo laskavu, moje osobe. Ponajprije, upozorila je na moju jaku kratkovidost; zatim je natuknula kako sam nesposoban za borbu i kako me užas hvata od oružja, bilo vatrenog ili hladnog; ne dajući mi da odahnem ismijavala je moj zazor od vojničkih nevolja i završila taj dio svoga govora okrutno slikajući moju sklonost lagodnu životu. Videći gdje ti argumenti ne pale i razabravši da ničim neće skršiti moju odlučnost, potegla je Adelaidinu anginu — Adelaida je naša kćerkica od osam godina — dugo je govorila o pogiblima kojima je izvrgnuta žena koja ostane sama i bude izložena pobjedničkoj soldateski, i naposljetku je, već umorna, toplim ustima potražila moja te izjavila — a to je bilo mnogo kasnije da će se osjećati »jako nesretnom« ako ne budem pratio Predsjednika u njegovoj ludoj avanturi.

Završili smo večeru u salonu, okruženi antikvitetima i skupocjenim satovima što sam ih naslijedio zahvaljujući kolekcionarskoj maniji moga djeda.

Događaji od 6. svibnja zapisani 30. lipnja. Kad sam se vratio kući, pod policijskom pratnjom, jer mi je tada cio grad bio zatvor, sjetio sam se posljednjih časova što sam ih proveo sa ženom u noći 6. svibnja.

Kucanje satova, ono njihovo tika-taka, sjećalo me iskustva iz djetinjstva što je ležalo zamračeno i bezoblično u dnu moje svijesti. U neku ruku, rođen sam među satovima. Do osme godine živio sam u kući svoga djeda, očeva mi oca, malena i krepka starca na kome se sjala čela i prodorne plave oči. Udovištvo i razočaranja što ih je doživio od sinova, uvijek pohlepni za novcem, povećali su njegovu mržnju na svijet i njegovu zlovolju. Pušio je po cio dan, zavaljen u naslonjač u svojoj sobi ili sjedeći nakraj stola u blagovaonici, gotovo nevidljiv u oštrom dimu cigara. Kad bih u sedam ujutro sišao da ga pozdravim, djed bi me poljubio, uzeo za ruku, i tada bismo počinjali naš svakodnevni obilazak. Nisam mogao suspregnuti radost, divljenje i ponos koji sam osjećao kad bi djed, snažnom i brižnom rukom, otvarao vrata na visokim satovima i kad bi ih, dohvativši ključ s kakva neobičnog mjesta što ga je samo on znao, uzeo navijati razboritim i odmjerenim pokretima. Miris cedrovine miješao se s vonjem ulja, svjetlost se lomila na uglačanoj ploči njihalice, a utezi se dizali obješeni o sjajne lance. Zatim bi djed iz džepa na prsniku izvadio svoj debeli i precizni zlatni sat, te kažiprstom, koji se završavao žučkastim i zakrivljenim noktom, pokretao veliku kazaljku.

— Ovo ti je — govoraše — stari zakašnjivač i usporavač, baš kao i ja: uvijek pokazuje prošlost.

Djedova spavaonica, zastrta nabranim zavjesama i uvijek puna hladnog dima od cigara, bijaše namještena teškim posobljem od mahagonijeva drveta. Na konzoli stajao je porculanski sat iz Saksonske: glazbenici što sviraju violine i flaute, dame sa širokim suknjama i gospoda sa čipkastim ovratnicima i vezenim dugim kaputima, sastavljahu svjež skup, ljubak i elegantan, koji je djeda zacijelo podsjećao na sretne dane kad ga je žena uspješno branila od pohlepe njegove djece.

U jednom ormaru s pretincima i ladicama čuvao je, s mnogim papirima i obiteljskim slikama, džepne satove. Uzdisao je osluškujući im blago kucanje i uzvikivao milujuć me po glavi:

— Bio si dijete, ali se zacijelo sjećaš što su mi učinili.

Da, sjećao sam se. Jedne večeri, kad je majka sjedila kraj balkona i držala me na krilu, moj djed, blijed i sav izvan sebe, banu u salon noseći nekakav kablíč u ruci. Tresla mu se bradica, a pogled mu samo zvjerao.

— Gledajte, Lupe, što su mi uradili ovi lupeži! — reče i pred

noge joj istrese sitan kovani novac kojim bijaše napunjen kablčić.

Moj stric, čovjek duga nosa i podrugljivih sitnih očiju, branio se, zbunjen:

— Nisam ja.

— Lopov si ti i ništarija — bjesnio djed, — Načinio si ključ od mog ormara pa me okrao. Od svake si hrpe ostavio na vrhu samo jedan zlatnik. Ostalo si promijenio za ovo smeće.

— Nisam te ja okrao, nego moja braća.

— Odlazi iz moje kuće! Da te moje oči ne vide!

— A moja djeca? — zajada stric. — Što će biti od njih?

— Oh, Gospode! Zašto me zahvaćaš ovom kaznom? — zavapi djed, naglo se okrenu i nestade iz salona.

— Za koga čovjek skuplja bogatstvo? — mrmljao starac izvlačeći satove iz navlaka i pokazujući umetnute dijamante i rubine. Jedni bijahu podebeli baš kao glavice luka, a drugi tanki i fini kao starinski novac. Imao je i malene ženske satove s ukrasima od bisera i s mozaikom, i muške satove s poklopcima na kojima su nepoznati majstori urezali prizore iz lova ili inicijale ukrašene divnim arabeskama.

Iz udaljene blagovaonice, iz salona, iz spavaonica, odasvud u skladnim valovima zapljuskivali duboki i visoki zvuci kojima se redovito oglašivahu djedovi satovi, a sve ih nadvisivao stoljetni glas, dubok i svečan, velikog zvona s obližnje katedrale.

— Rodio si se, dijete, u burno i poremećeno doba — kazivaše moj djed. — Ja sam rođen kad je to zvono potpuno upravljalo našim životima. U zoru sam se budio na njegov zapovjedni poziv, u dvanaest sjedao sam za stol, a u osam uvečer njegova me nevidljiva ruka vodila u postelju.

Od djedovih satova jedan je napose na me protezao svoju privlačnu moć. Načinjen u obliku goleme slike, prikazivaše glavni trg u našem gradu.

Lijepa herrerianska² katedrala i barokno svetište ne bijahu naslikani, nego oblikovani, baš kao i drveće na trgu i odred vojnika koje je pratilo nekoliko odrpanih mališana u prvom planu. Kad bi izbijalo dvanaest — mali sat na katedrali bijaše ujedno sat na slici — vojnici bi stupali svirajući u trube i bubnjajući, a mališani potekli

---

² Naziv po Juanu Herreru, slavnom španjolskoim graditelju iz 16. stoljeća. — *Prev.*

za njima veselo mašući.

Taj dragi sat bijaše mi mnoge godine slika i prilika našega grada: po njemu sam zamišljao naš grad, grad pokretan tajanstvenim urarskim mehanizmom gdje se sve događa u svoje vrijeme i u određenom ritmu i gdje ništa nije ostavljeno slučaju, nego sve biva onako kako je predvidio mudri upravljač.

Cecilia je slušala kako pripovijedam, i naše su oči pažljivo pratile divne pojedinosti na onome majstorskom djelu europskog urarstva. U dvanaest čuo se karakterističan zvuk mehanizma, vojnici stupali korakom automata, udarali bubnjevi, orile se trube. I nesvjesno sjetih se sata natkriljena orlom što ukrašavaše Predsjednikov kabinet, sjetih se njegova kobnog zvuka, i dođoše mi na pamet riječi moga djeda koji govoraše:

— Rodio si se, dijete, u burno i prevratno doba.

Pukla je gradu jedna opruga, te vrijeme ili pak mi ne bijasmo više oni isti. Slučaj je vodio naše živote, i divljaštvo sve poremetilo.

KOLODVOR

7. *svibnja 1920.* Valjalo mi voditi drugu bitku sa Cecilijom, koja je navaljivala da me prati na glavni kolodvor. Na ovim ludim vlakovima meksičkim, o kojima nikad ne znaš kada polaze ni kada stižu, rastanci su prava muka. Čovjek naprosto ne može reći zbogom tri-četiri puta. Repertoar nježnih izljeva iscrpi se, i čovjek ostane uz prozorsko staklo i bulji, baš kao pobenavio, dok žena stoji na peronu iscrpljena, gleda te i ne zna, jadna, što da radi, ni što da kaže, ni kamo bi okrenula glavu.

Asunción, šofer, odnio je dva kovčega ne čekajući da Cecilia u njih strpa sve hrpe čarapa, košulja i pidžama kojima me htjela opskrbiti, i odjednom se — neočekivano ali i sasvim prirodno nađoh u zagrljaju svoje žene i kćeri. Zatim vidjeh njihova draga lica kako vire između zavjesa na balkonskim vratima, i auto krenu prema kolodvoru Colonia.

Kolodvor bijaše toga jutra sve drugo prije negoli kolodvor. Nigdje nisi vidio vlaka, vrata što vode na perone stajahu širom otvorena, a željeznički službenici kao da su u zemlju propali. I vani i unutra strahovit nered. S tramvajâ, fijakerâ i automobilâ svakog časa silazilo mnoštvo ljudi optpranih neobičnim kovčezima, čudnim zavežljajima, golemim knjižurinama — bijahu to knjigovodstveni svesci različitih ministarstava — madracima i plahtama kojekako vezanim, pa čak i krletkama u kojima su se vrtkale papige, češljugari i kosovi.

Kočijaši, stojeći na podupornju i zamahujući bičem, protiskivali uobičajene kletve, svijet jurio s jedne strane na drugu i, da se ukloni teretnim konjima zapregnutim u vojnička vozila, nalijetao na taksije, a to je povećavalo zbrku i galamu.

Uza sve to nisi imao dojam da pribivaš seobi, nego ti se činilo da si na početku dugo očekivanih blagdana, pa ako su neke osjetljive duše sa suzama u očima ispraćale svoje mile i drage, pripisivalo se to činjenici da vladini činovnici nisu imali običaj putovati, a ne pogiblima što mogu snaći ekspediciju koja kreće stazom udaljenom od njezinih svagdašnjih navika.

Prisutnost vojske ispunjavala je putnike povjerenjem i nerazboritim ponosom. Pješački bataljoni protezali se u dugim

redovima, a svakom vojniku ranac na leđima. Vojničke žene, umorne od pustog čekanja, posjedale po tlu i tako ostale, pokrivene golemim palmovim šeširima, jedne jedući, druge čavrljajući, a većina dojeći djecu, jer, zna se, one uvijek imaju mnogo djece.

Nekoliko vojnika Indijanaca, koji su očito istom stigli sa svojih usamljenih planina, skupilo se pred golemim ogledalom što je ostalo zaboravljeno na peronu. Podugo su stajali promatrajući se i praveći grimase, i samo su teška srca ustupali mjesto drugim vojnicima koji su se željeli pogledati u ogledalu.

Bilješka dodana 30. kolovoza. Čitajući ove zabilješke što sam ih na brzu ruku unio 7. svibnja popodne, otkrivam da se opčinjenost što su je pokazivali oni vojnici — moguće je da ih je većina poginula — ima pripisati činjenici što im se otkrivalo vlastito lice, koje su dotad samo nejasno vidjeli u potoku ili u komadiću zrcala. Nije čovjeku lako podnijeti kad otkrije svoju pravu sliku. Pomišljam na to koliko je Rembrandta opčinjavalo vlastito lice i koliko je Dürer bio zadovoljan slikajući se nag. Ipak, pretvaramo se sami pred sobom, ali je najvarljivije pretvaranje pojaviti se nag pred svojim očima. Tada otkrivamo koliko je tuđe i koliko je odbojno tijelo koje nam je dano.

Nastavlja se bilješka od 7. svibnja. Jedino zbog čega se sav onaj svijet žalostio bijaše to što nisi mogao dobiti nikakve obavijesti. Nitko nije obavještavao o vlakovima u koje trebaju ući ni o satu u koji će ekspedicija krenuti. Jadni službenici, praćeni članovima svojih obitelji i natovareni pustim zavežljajima, vrzmali se po peronima i nespokojni pitali:

— Oprostite, možete li mi reći gdje je vlak ministarstva financija?

Bilo je osam sati, i majska se vrućina jako osjećala. Pošto sam se oslobodio Asuncióna — naredio sam mu da odnese kovčege u Predsjednikov Zlatni vlak — a kako sam želio što god doznati o našem putu, odlučih prošvrljati po kolosijecima i promotriti uznemireni svijet na kolodvoru.

Vlakovi, nepomični, zapremili kolosijeke. Topovi i mitraljezi, uredski naslonjači, arhivi, strojevi i svakovrsna vojnička oprema, sve ležalo po tlu ili bilo nabacano na platforme i u teretne vagona, a vojnici se znojili vukući i tovareći.

U vlak ministarstva financija, koji sam najposlije otkrio — ta bijaše on važan — odmjereno i nekako mehanički padale vreće pune zlata koje su namještenici, okruženi oružanim vojnicima, izvlačili iz kamiona državne riznice. Pogled na ono golemo bogatstvo — bila je to sva pričuva zemlje i naša jedina nada da naposljetku pobijedimo neprijatelja — nije ni u kome izazivao čuđenje niti je mijenjao kameno lice čuvarâ.

Među mnogim činovnicima što su se opraštali sa svojim pažnju mi je privukao mladić i sitna starica sva u crnu, zaogrnuti izbljedjelim šalom; držali su se nekako odvojeni od svijeta.

— Mama, nemoj čekati — čuh kako reče mladić. — Bit će bolje da se ovdje oprostimo.

Starica je pogledala momka kao da se zaprepastila, a onda, kao da joj ništa drugo nije palo na pamet, zakopča mu puca na ovratniku košulje, brižno i zaštitnički kao što ga je odijevala dok je bio dijete, a zatim se, ne protisnuvši ni riječi, okrenula i poslâ, susprežući suze.

Kad sam prosljedio svojim putom skačući između telećaka i vojničkih sanduka, naiđoh na ministra vojske, koji je, u pratnji oficirâ svog generalštaba, krenuo u inspekciju. Uhvati me za mišku te mi reče:

— Idite u Zlatni vlak. Uskoro će stići Predsjednik.

— Kakve vijesti imate? — upitah ga uznemiren.

— Loše da već ne mogu biti gore. Konjaničke čete koje su nam imale štititi bok sabirući se u Villi de Guadalupe, odmeću se naveliko.

— Bilo bi čudo da je drugačije — odgovorih. — A zna li Predsjednik?

— Još mu nisam rekao, ali ću mu reći kasnije.

— Neću vam kriti svoj strah — preuzeh ja. — Vidio sam previše službenika, žena i djece koji putuju u našem konvoju. Ako dođe do bitke, bit će prepušteni svojoj sudbini.

— To je neizbježno — dočeka on. — Predsjednik je bio pažljiv te im objasnio da mogu odlučiti po volji, da krenu s nama ili da ostanu u svojim uredima. A sada je najvažnije da se izvučemo iz stupice.

— Kada krećemo?

— Za sat, možda dva — odgovori udaljujući se.

— Još nešto! — viknuh za njim, a on se okrenu.

— Je li istina da željezničari sabotiraju?

— Odakle znate? — priupita on.

— Nesreće, generale, nikad ne dolaze same. Neke lokomotive ne mogu krenuti jer nema vlakovođa. Nema otpravnika koji bi naredili polazak vlakova...

— Nema ni goriva ni zračnih kočnica — dovrši on ljutito. — Zar mislite da sam zaokupljen čime drugim? Vlakovođe smo zamijenili ložaćima, ložace kočničarima, a njih željezničkim radnicima. Ipak, zamjene imaju granicu, pa ako se svi kriju te nas izdaju, što onda možemo drugo doći da budemo strpljivi?

Vijesti koje zapisujem sasvim su me ražalostile. Bez zaštite konjice, s pustim teretom mnoštva civila — u koje se i sam ubrajam — a u rukama ovih neloyalnih željezničara, sudbina ekspedicije ne čini se nimalo laskava. A što smo drugo i mogli očekivati? Pobunjeni general Obregon mladi je i pobjednički vođa, sunce koje se rađa i kojemu se okreću oči ovih uniformiranih bezvoljnika što ne znaju za plemenite ideale i nemaju muškosti. Željezničari su još ponajmanje krivi. Oni ostaju u gradu koji će još danas biti okupiran, i morat će odgovarati za svoje držanje. Sabotaža će sa njih skinuti mrlju lojalnosti vladi, i neće proći mnogo vremena a oni će se požuriti da s ovoga istog mjesta otpravljaju nove vojničke vlakove u nadi da pridonesu svoje našem uništenju.

Približavao sam se ulazu kadli se sjajna Predsjednikova kočija, u pratnji počasne straže, zaustavi pred pročeljem kolodvorske zgrade. Predsjednikova bijela brada isticala se na odori s vojničkim odličjima, a korak mu, kao uvijek, bijaše čvrst i veličanstven. Ađutanti su nastojali udaljiti svijet, ali je on zastajao i stiskao stotine ruku koje su se željno pružale prema njemu, kao da iz Staroga izbija tajanstvena moć kadra da se pretoči samim dodirom s njegovom izvanrednom ličnošću.

Pozdrav što su mu ga odali pitomci Vojne akademije, koji ondje bijahu u ratnim odorama, izazvao mu je smiješak na usnama. Na trenutak se na njegovu licu pokazala crta očinskog zadovoljstva, ponos izdanog i ismijanog starca koji, odjednom otkriva privrženost jedne čedne snage, još nedirnuti zahtjevima korupcije i mita.

Nisam uspio da me Predsjednik vidi. Mnoštvo me odvojilo od njegove staze, pa sam radije proslijedio svojim putom, umiješao se među skromne činovnike i oficire koji nikad ne nastoje biti u prvom redu.

Na sto metara od Predsjednika razgovaralo se o tome kako se

neprijatelj nalazi u blizini.

— Gonzálezove snage — kazivao mršav major tužna izgleda — uspjele su zauzeti kasarnu u San Ildefonsu. Zar niste znali? — uzviknu obraćajući se malenu poručniku koji je išao kraj njega.

— Moje obavijesti — važno će mali poručnik — kazuju da je neprijatelj viđen u blizini stanice u San Lázaru.

— Imat ćete se prilike boriti — reče major i sarkastično nadoveza: — To će vam, zacijelo, biti prva bitka?

Nisam stigao čuti poručnikov odgovor. Mnoštvo nas je razdvojilo, i čitavo pol sata borio sam se da pridem Zlatnom vlaku, koji se nalazio odvojen od ostalih kompozicija, na stanici Colonia.

Vladala je vreva; metež nije prestajao. U deset sati toga jutra topovi i vojna oprema zapremahu kolodvorski prostor. Vojnici, bez zapovjednika, upinjali se da ih podignu na platforme, ali su topovi klizili, pa je trebalo mnogo ruku da ih podupiru i pridržavaju za kotače.

— Klinove! — čuli se povici. — Gdje su ti prokleti klinovi?

Tu i tamo poneki bi general, u pratnji svojih oficira, naredio da pošalju druge vojnike da se brže tovari, ali bi se pokazalo da ona strka i gužva prelaze njegove organizatorske sposobnosti, te bi čovjek, pošto bi se izvukao i naudarao bičem po čizmi, najposlije krenuo u dalji obilazak, ostavljajući u zraku mnoge prijetnje i kletve.

Unutrašnjost Zlatnog vlaka, do kojega sam se napoljetku probio, jako je odudarala od zbrke i meteža što je vladao vani. Predsjednik, sjedeći u naslonjaču u odjeljku za primanje, među ministrima i generalima, savjetnicima i ađutantima, stvarao je ozračje povjerenja u državu, širio oko sebe dah svemoćnosti koja uvijek, kao dio njihova ugleda, lebdi oko upravljača naše zemlje.

Buka izvana, masovno odmetanje, jurnjava željezničkih službenika, bijeg vlakovođa, sve to bijaše nešto udaljeno, nešto što se nije stizalo probijati kroz zatvorena stakla na prozorima predsjedničkog vlaka.

Iako se Stari trudio mirno razgovarati sa svima, ja sam, videći ga gdje češće negoli inače pogledava na svoj zlatni sat, znao da to otezanje stavlja njegove živce na tešku kušnju.

Oko dvanaest mladi ministar vojske izide iz automobila te uđe u naš vagon.

— Gospodine — reče on Predsjedniku — vlak s pionirskim odredima koji ide u prethodnici i vlakovi s pješačkim četama već su

krenuli. Uskoro će i Zlatni vlak.

— Je li neprijatelj ušao u grad? — kratko upita Predsjednik.

— Nismo to mogli potvrditi. Zasad su posrijedi samo glasine.

Nagao trzaj prekide ministrovu obavijest, i vlak polako krenu. Nije bilo oprostaja ni suza. Vlada se povukla u redu, putovala okupljena, jer su je drugi članovi, oni koji su ostali u gradu, iznevjerili i odmetnuli se, i zapravo pripadahu jednoj novoj vladi.

Predsjednik je stavio naočale i dugo je stajao kraj prozora ne kazujući ni riječi. Tamo dalje, u teretnim vagonima određenim za narod, vidjele se soldatuše kako se ljestvama uspinju na krov, a šarene im suknje lepršaju na vjetru.

Promicali gubavi zidovi kolodvorskih zgrada i siva predgrađa s kućicama od ćerpiča. Kadikad bi iskrsnula kakva ulica pokazujući svoju vrevu te odmah nestajala sa svojim svijetom, dvorištima i pločnicima gdje su starci sjedili na suncu i žene, s košarama pod rukom, zastajale da čavrljaju. Ponosni vlaj ukrašen znamenjem izvršne vlasti prolazio je neopažen. Nitko nije pozdravljao Predsjednika; oči se nisu uzdizale prema visokoj i ozbiljnoj pojavi koja je iza stakla gledala kako nestaje sijelo njene vlasti, smučeno srce Republike.

Vidio sam Staroga kako stoji stamen, nepromjenljiv, poput kipa, ušiju povećanih od starosti, širokih povijenih pleća i sjajne brade na podnevnom suncu. Kakve li su ga misli zapljuskivale kad je ostavljao grad koji mu je kao pobjedniku toliko puta klicao?

Nestalo je i posljednje predgrađe. Pred nama se pojavio opori krajolik visoravni; gola brda Ville, obrađena polja, sjene drveća, i odjednom mi srce preplavi osjećaj slobode kakav nikad prije nisam oćutio, i ponese me želja da trgnem Staroga iz njegova snatrenja i da mu viknem:

— Spasili smo se, gospodine Predsjedniče!

KRVOŽEDNOST

Događaji od 7. svibnja zabilježeni u 4 sata poslije podne.
Spasili smo se! To isto moglo se čitati na svim licima; Po starom, iz najgore malodušnosti prešli smo u najveću radost, i samo je Predsjednik ostao miran, činilo se da ne pridaje nikakvo posebno značenje sretnoj činjenici da smo uspjeli probiti obruč što ga neprijatelj bijaše sastavio oko nas.

Konvoj je ubrzo ostavio za sobom krivulju Sierre de Guadalupe i crvenkaste kupole svetišta. Bijahu već posljednji dani sušnog razdoblja. Na ugarenim poljima uzdizali se vrtlozi prašine, i poput slame žućkasta boja krajolika mijenjala se tu i tamo kad bi se pojavilo poneko lisnato stablo *pirú* ili skupina starih eukalptusa.

Krajina se protegla pusta, a dugi konvoj brzo promicao. Svježi zrak ulazio na otvorena okna, u blagovaonici čuo se zveket stolnog posuđa, a mi pratitelji Staroga zavalili se u naslonjače i veselo razgovarali o bijegu.

U dva popodne upraviteljev gong najavi da je ručak gotov. Malko smo počekali u blagovaonici, i ubrzo eto Predsjednika: uđe i zauze uobičajeno mjesto na čelu stola. Držeći se protokola, ministar unutrašnjih poslova sjeo mu je zdesna, a mi, poštujući hijerarhijski red, zauzemo ostala mjesta, tako da se funkcionar manje kategorije nalazi dalje od Predsjednika.

Ne znam kakvo se značenje pridaje mjestu na čelu stola, kakav se diskriminatorni fenomen vrši između domaćina koji dijeli svoj kruh i gosta koji ga jede, ali se činilo da Predsjednik, zbog same te nevažne činjenice, udvostručuje svoj autoritet i povećava svoj utjecaj na uzvanike, dok smo se mi osjećali manjima i lišenima uobičajene prirodosti.

Jesti za istim stolom s Predsjednikom mučna je kušnja u kojoj samo rijetki ostaju nesputani, jer u Meksiku o Predsjedniku ovisi sreća i propast, opći usud nacije i pojedinačna sudbina podanika. U njegovoj su prisutnosti i najsmioniji ljudi gubili odlučnost te se izobličavali, pa ako nisu imali predmeta za razgovor, radije su šutjeli i samo se tupo gledali među sobom, i zbog toga su takvi ručkovi često bili prava muka.

Predsjednik se i nije trudio pomoći svojim uzvanicima. Govorio je malo, a rado je i pažljivo slušao što drugi govore. Bio je

uzdržan u jelu toliko da su se ljudi čudili i pitali se od čega živi onakvo tijelo kao što bijaše njegovo, jer Predsjednik kao da i nije uzimao hranu. Nitko u njegovoj prisutnosti nije pio previše vina niti se usuđivao pričati šale i dosjetke sumnjiva ukusa ili ogovarati drugoga, jer se Stari znao namrštititi ili prezirno svrnuti razgovor na drugo kad mu tema ne bi bila po volji, i tako bi neumjesni subesjednik uvukao dušu i do kraja objeda ne bi više ni zaustio.

Za našega prvog ručka u Zlatnom vlaku govorilo se, kao što se moglo i misliti, o neobičnim događajima i o nevjerojatnim promjenama što su se zbile posljednjih dana.

Tako sam doznao o još jednoj pobuni u ovoj pošasti koja nas bičuje — o pobuni zatvorenika koja je izbila minule noći.

Pobuna zatvorenika pripovijest je dostojna Dostojevskog, a ne moga pera koje se izvitoperilo pišući književnu kritiku. Po onom što su kazivali neki generali i što su pisale jutarnje novine koje sam naposljetku stigao pročitati, događaji su tekli ovako:

Kad su se stražarski odredi koji su čuvali kaznionicu povukli da bi se koncentrirali u kasarnama — ne znam od koga je potekao tako apsurdan nalog — kažnjenici su, u većini opasni ubojice i nepopravljivi lopovi, uspjeli probiti rešetke na ćelijama i provaliti na dvorišta naoružani pištoljima, noževima i štapinama. Na nesreću po njihovu namjeru da se dokopaju slobode — kasniji događaji nagone me da ih žalim — požuda bijaše uzrok njihovoj propasti kao što je i našoj.

Umjesto da iskoriste zabunu uplašениh nadzornika, oni su radije upali u ženski odjel i na kažnjenicama izdovoljili — uzimam riječ jednoga policijskog izvjestitelja — »svoje kriminalne i zatomljivane nagone«.

Upravitelj kaznionice nije se ograničio na to da traži pomoć — odmah su mu poslali jedan eskadron kako bi se spriječilo da se tisuće odbjeglih kažnjenika domognu grada koji se upravo napušta — nego se uputio na središnju kulu koja dominira zgradom te otvorio vatru na pobunjenike. Bijaše to lov i krvoproliće posve u skladu s nacionalnim događajima. Na svaki pucanj zaglavinjao bi i pao jedan zatvorenik, i krv prolivena te noći očito je raspalila upravitelja, jer je kasnije, kad je pobuna bila ugušena, s pištoljem u ruci ušao u ženski odjel i, otkrivši ondje jednog zatvorenika prerušena u žensku odjeću koju su mu dale njegove žrtve da mu obrane život, uhvatio nesretnika za kosu te ga hladnokrvno, unatoč

tome što je kažnjenik na koljenima molio milost, ubio ispalivši mu metak u glavu.

Ta je priča oneraspoločila Staroga. Nije presavio ubrus da ga pažljivo odloži pokraj tanjura, nego ga je bacio na stol, ustao i otišao da odspava uobičajenu kratku *siestu*.

Razišli se uzvanici, a ja se smjestih u pokrajnjem malom salonu, koji u taj sat bijaše prazan, da nastavim svoj dnevnik.

Od nekog vremena konvoj je prolazio područjem agava. Zasijsane u nepreglednim poljima, promicahu preda mnom sa svojim čvrstim i debelim lišćem, trome i jednolične. Ovdje-ondje čvrsto feudalno zdanje, *hacienda* koju drži kakav *pulquero*, podignuta na uzvišici, ili *tlachiquero* što hvata medovinu u tikvenu posudu, ili pak koji *maguey*³ sa već žutim cvjetovima na vrhu, bijahu jedina promjena u šturom krajoliku.

Neprijatelju ni traga. Kao da ga je zemlja progutala. Ponovno sam se imao prilike diviti mudrom predviđanju Staroga. U skladu s njegovim računom, koji se u cijelosti pokazao točnim, izdajnik González radije se odlučio da pretekne svoga suparnika, generala Obregona, i da se domogne grada Méxica nego da nas progoni duž željezničke pruge te izvrgne opasnosti život, sada dragocjen, u bitkama koje nije lako dobiti. Pred nama je dakle slobodan put, i mogućnost da se još sutra nađemo u Veracruzu, pod zaštitom dvadeset tisuća lojalnih vojnika kojima izravno zapovijeda general Guadalupe Sánchez, bliža je nego što sam mislio. Ne trebam biti pesimist. Pesimizam je vrsta prerane starosti koja nam unaprijed zagorčava život.

Događaji od 7. svibnja zabilježeni u 10 sati uvečer. Ako sam prvu zabilješku počeo radosnim usklikom »Spašeni smo«, ovu drugu trebao bih početi tužnim povikom »Izgubljeni smo«. Istina je da su obavijesti kojima raspolažemo zbrkane i protivurječne, ali i u slučaju da se pokažu djelomično pouzdanima, valja nam priznati da su nam zadale smrtni udarac.

U šest poslije podne stigli smo u Teotihuacán. Bijedna stanica

---

³ Maguey, vrstu agave, posebno uzgajaju jer od tkiva njezina lišća dobivaju konac, a od njezina soka, koji iz biljke teče zarezivanjem u stabljiku prije cvata, dobiva se medovina tlachique, koja, opet, vrenjem daje alkoholno piće pulque. Pulquero je onaj koji pravi i prodaje to piće, a tlachiquero je onaj koji sakuplja slatki sok te vrste agave. — *Prev.*

porfirizma⁴ — ne znam zašto su graditelji iz onog vremena uživali da zgradama utisnu naglašen i uniformiran pogrebni pečat — bijaše još bjednija kraj ozbiljnih piramida sunca i mjeseca.

U Teotihuacánu konvoj se zaustavio, i upravo ondje, blizu toltečkoga grada podignuta u čast Quetzalcoatla, pernate zmiје koja je simbolizirala najvišu duhovnost starog svijeta, dobismo prvu vijest o katastrofi našeg začelja.

Sažimajući položaj i ne analizirajući strahote, kazat ću samo toliko da je na vlak drugog puka, u visini Ville de Guadalupe, naletjela lokomotiva koju su za njim potjerali iz Méxica te ga razbila u komadiće. Teško je zamisliti taj prizor. Vojnici i njihove žene što su putovali na krovu teretnih vagona vidjeli su kakva im smrt prijeli, ali nisu mogli ništa učiniti da joj izmaknu. Kako vele naši izvjestitelji, poginulo ih je više od dvije stotine — jedna hrana za topove — a mnogo su drugih ranile Gonzálezove snage koje su iskoristile katastrofu da ih napadnu.

Tko je pravi počinitelj tog atentata? Tko je naredio da se uputi ludi stroj? Možda nećemo nikad doznati, ali taj čin, rafinirano opak, pokazuje da neprijatelj neće prezati ni od čega samo da nas uništi.

I to nije sve. Kad se konvoj tako presjekao po polovini, na prepunom prostoru kolodvora u Méxicu palo je u neprijateljske ruke desetak-petnaestak vlakova, tvornice metaka, tisuću i četiri stotine vojnika, sva artiljerija i dio avijacije.

Predsjednik je saslušao izvještaj ne kazavši ni riječi. Murguía, jedan između generala, obrati se Starom sav izvan sebe:

— Gospodine — reče — dopustite mi da se vratim u México. Vratit ću se odande sa svime što su nam ugrabili.

Nikad nisam imao prilike vidjeti onakav gnjev. Murguijino lice, na kojem se vidjela laka primjesa indijanske krvi, planulo je nevjerovatnim žarom. Nije to baš bila provala bijesa, nego prije unutarnja odlučnost koja je generala obuzela do srži i oblila ga rumenilom, elementarna jarost od koje su mu nabrekle žile na vratu, a usne se stisle u neljudsku grimasu. Nitko mu se ne bi usudio suprotstaviti.

Stari se polako okrenuo prema njemu, baš kao slon kojega su uboli, i časkao gledao bezizražajnim očima:

---

⁴ tj. iz epohe 1873.-1911., kad je Meksikom upravljao diktator Porfirio Diaz. — *Prev.*

— Okanite se ludosti — reče. — Vaša žrtva ne bi ničemu služila.

I napol se okrenuvši, mučno se uspe u Zlatni vlak.

Bilješka dodana 8. svibnja u 2 sata ujutro. Zabilježio sam na brzinu ono što se dogodilo proteklog dana. Vlak stoji kako je stao. Na stanici, osvijetljenoj svjetiljkom, spavaju vojnici onako kako su posjedali po tlu, držeći pušku među skupljenim nogama. Noć je zagušljiva, ni dašak vjetra ne pokreće lišće na drveću.

Predsjednik se prevario u predviđanjima. Suparništvo među dvojicom glavnih pobunjenika nije krenulo tako da bi zaboravili svoj plan da nas unište. Za tu dvojicu generala, opijenu častoljubljem, Stari je prestao biti Predsjednikom — oni su, naime, tako dekretirali — i izvanredne usluge koje je učinio naciji neće biti dostatne da ga obrane od njihove mržnje.

Dok se na tisuću mjesta sprema lov na ljude, mi smo zastali ovdje, pedeset kilometara od grada Méxica. Nepokretnost konvoja, životinjski san kojim su zaspali branitelji Predsjednika, ravnodušnost pred opasnošću koja nam prijeti, sve me to uzbunilo toliko da sam već htio pojuriti Starome u kabinu i reći mu:

— Gospodine, što čekamo? Naredite da konvoj krene. Neprijatelj nam je za petama.

I opet sam odustao. Strepnije jednog intelektualca mogle bi se uzeti kao znak straha. Tko sam ja da svjetujem onoga koji je pobijedio Pancha Villu i Emiliana Zapatu? Što bih mogao reći veteranu koji se ogledao i pobijedio u tisuću neravnih bitaka? Valja se pouzdati u nj, u njegovu nepromjenljivu dobru sreću, u njegovu čeličnu istrajnost. S tom mišlju zaklopih bilježnicu i ustadoh umoran. Ugasih svjetlo u malom salonu. Na nebu je, usamljena, sjala zornjača; nisam praznovjeran, ali sam sklon da sudbinu Staroga povežem s jutarnjom zvijezdom, što sja usred mučne tmine koja pritišće meksičko polje.

SMOTRA

Događaji od 8. svibnja zabilježeni u 11 sati noću. Probudio sam se u podne. Još ne istreptavši san iz očiju pomislih da sam kod kuće, ali kad sam vidio male zelene zavjese, uzani krevet i mutnu sliku hlača obješenih o vješalicu nad mojim nosom, odjednom se vratih u stvarnost. U kabini koja je vonjala na kožu — dolazilo je to od čizama jednog generala koji je zauzimao gornju postelju — vladao je mir.

Pošto sam se umio i malko založio, iziđoh. Vlakovi ispunjavahu prostor stanice Apizaco. Sve dovde pratile su nas agave. Protezahu se u redovima, duž obrađenih čestica, pomiješane s nopalima⁵ i kaktusima; to šturo i odbojno raslinje jedino je koje može uspijevati na suhom tlu meksičke visoravni.

Sve je u boji zemlje. Mračne crkve, kućice od čerpiča, presahli potoci, iscrpljena polja, pa i sami ljudi u sivim i zakrpanim ogrtačima. U daljini, na sivom nebu, nazire se vrh Orizaba — zamišljam ga okružena tropskim šumama — a na istoku se uzdižu prvi ogranci Sierre de Puebla, brijezi žučkasti i crvenkasti, istočkani žbunjem, prelazeći polako u čistu plavet dalekih brda.

Kako je Predsjednik odredio da se izvrši smotra četâ, logor je zujao od vojničkih priprema. Konjanici, još bez kape i u samoj košulji, prali konje na obližnjoj cisterni; pješaci, sjedeći na tlu, svjetlali puceta, čistili telećake i čizme, šili opremu i krpili odjeću. Radili su oborene glave, čvrsta im, crna kosa pala na oči, i njihova je predanost poslu podsjećala na orijentalnu strpljivost, s kojom su, izvan vojske, izrađivali igračke ili gajili ptice.

Mi civili, naravno, nismo imali što raditi. Službenici, njihove žene i djeca, i žitelji Apizaca što su se sjatili na željezničku postaju zahvaljujući nebu što im je dalo da uživaju u lijepoj zabavi koju im pruža masovna pobuna vojske, išli s jedne strane na drugu, zanimajući se za sve i postavljajući tisuću svakovrsnih pitanja, ponajviše drskih. Najposlije, umoran od lutanja i besposličenja, vratih se u Zlatni vlak. Ondje je vladala drugačija živost. Brijači

---

⁵ Nopal, tipičan biljni ukras meksičkog krajolika, oko tri metra visoka vrsta kaktusa. — *Prev.*

podšišavali kosu generalima, čulo se kako voda zapljuskuje, ađutanti četkali svečane odore, sav zrak bijaše natopljen mirisom sapuna i kolonjske vodice.

U četiri poslije podne počela je smotra. Predsjednik, jašući ponosna riđana — ne znam čijega je uzeo, jer su njegovi konji s ostatkom konvoja ostali na kolodvoru u Méxicu — i u pratnji dvadeset generala u tamnim uniformama na kojima se sjalo zlato, prošao je ispred tri tisuće pješaka i tisuću draguna što su se svrstali duž vlakova. Odjekivali zvuci limenih glazbala, a vojnici pozdravljali oružjem i klicali: »Živio Predsjednik!«

I opet je vrijeme ustuknulo pred starom, nedirnutom vlašću i bijaše kao da je, pretočivši se u samo blistavilo što se lilo s neba, zastalo na onome sjajnom skupu. Predsjednik, okružen svojim generalima, činio se još starijim nego što je zaista, doimao se strašno staro kraj tih stasitih mladih ljudi, vitkih u struku i jakih u plećima, koji su jahali jedan do drugoga a konji pod njima poigrali.

Svi oni bijahu vraćeni u svoje ishodište, u svoj prirodni ambijent uspavanih i prašnih sela, i samo ih je uniforma povezivala s neposrednom prošlošću, s ugodnom epizodom života koji se bez rezerve predavao novim zavojevačima.

Žitelji, ratari i stočari prorijeđeni Revolucijom, debele matrone s golemim trbusima i četvrtastim stražnjicama, odrpani Indijanci i gospođice u izgužvanim svilenim haljinama, vikali bez uvjerenosti »Živio Predsjednik!« i ujedno hrskali pržene sjemenke i žvakali medene uštipke s kojih im se med cijedio među prstima.

Generali su ritmički odskakivali na sedlu. Svjetlucale se sablje, a usta se još više skupila kad su odjeknuli zvuci državne himne.

Gospođice se meškoljile pod izbljedjelim suncobranima.

— Pogledaj — reče jedna hvatajući za ruku svoju drugu. — Prepoznala sam ga. To je general Barragán.

— Zgodan je! — uzviknu djevojka obuhvativši generalov lik pogledom ispod dugih trepavica. Bijaše to sav njezin komentar.

Pratnja, obavijena svojom slavom, prođe sučelice meni, i domala nestade u oblaku prašine. Predsjednik je, kako sam čuo kasnije, bio zadovoljan smotrom i pohvalio je svakog generala napose. Ipak, ta mi je ekshibicija, što je skrivala toliko sumnja i neuvjerenosti, samo napunila glavu mučnim mislima i tugom.

Pređa mnom su prodefilirala dva svijeta od kojih se sastoji naša nacija. Svijet ljudi koji bez nade dišu među agavama i nopalima,

svijet suhe zemlje, bosonog, s gladnim svinjama i psima — i naš nadmeni svijet generala i državnih sekretara: između ta dva svijeta nema nikakve veze, jer su porušeni mostovi koji bi mogli dovesti do pomirenja, a mi nismo učinili gotovo ništa da te mostove podignemo.

Još je Zlatni vlak bio otok posred usamljenih polja; svjetla kabineta sa svilenim zaslonima kao da umirivahu duh i ublažavahu tragične sjene planina, a luksuzna unutrašnjost, s mekim sagovima i naslonjačima u baršunu, izazivaše divljenje: čudo usred krajolika s kućicama od ćerpiča što ih noć napol zakriva.

Valja priznati, živjeli smo pomalo od sjajnih ostataka porfirizma: žurimo se sada da ga otkupimo pošto smo sve učinili da ga uništimo. Taj drugi svijet, što je pak sagrađen na ruševinama potkraljevstva u kojem je sve bilo francusko: hoteli, moda, lektira, mirisi, učinili smo svojim po pravu osvojenja, i samo se razlikovao od autentičnoga time što nije imao kontinuiranosti i što nije odgovarao cjelokupnosti, nego se otvarao kao europska ruža posred meksičkih agava, nopala i kaktusa načičkanih dugim bodljama.

Tako su stajale stvari, i nije bilo u našoj moći da ih preko noći promijenimo; ono je bilo naše vrijeme, a mi nismo imali snage ni volje da ga ubrzamo ili pretekemo; ono je bila naša prilika, i trebalo si biti svetac pa da ne čuješ njen poj pun čarobna zavoda.

Koji će se upravljač u Meksiku odreći da sluša sirenski zov? Kako zatvoriti oči pred stvarnim napastima što okružuju visokog rukovoditelja? Što se mene tiče, valja mi priznati da zbog urođene mane nikad nisam osjetio dovoljno čvrstine da ih odbacim od sebe. U zemlji gdje se sve prodaje i u revoluciji koja je više težila za učvršćivanjem ličnih prednosti i povlastica negoli za socijalnom pravdom, bilo je teško ostati ravan i dosljedan.

U Meksiku, uostalom, za izvršavanje vlasti potrebni su jaki živci. Nitko ništa ne traži sam, nego posredstvom kakve utjecajne ličnosti koju rukovoditelj ili funkcionar mora primiti ako ne želi izvršiti političko samoubojstvo, i mora podnositi zagrljaje, laske i dodvoravanja za kojima se krije određena namjera i golo laktaštvo.

— Izvršno izgledate! Čitali smo vaš posljednji govor... bio je sjajan...

— Oprostite — prekidam ja — moram se javiti, zvoni telefon.

Nakon tri minute opet slušam govorničku zalihu utjecajne ličnosti.

— Zaboravio sam vam kazati da ste nam nedostajali na banketu guvernera savezne države Jalisca... guverner nam je pričao kako ste ono u Guadalajari...

Pojavljuje se vratar.

— Zove ministar poljoprivrede.

— Oprostite, moram se javiti.

Uzimam telefon.

— Da, gospodine, najljepša hvala. Cecilia je dobro. A vaša gospođa? Ovog ćemo tjedna zajedno večerati. Obećavam. Komascija u Chihuahui? Do sutra bit će sve u redu u pravnom odjelu. Preinačili smo...

Meškoljim se u naslonjaču pred utjecajnom ličnošću, koja prebacuje nogu preko noge i priprema se da zapuši cigaru.

Naposljedku se obraćam posjetitelju:

— Što vas vodi k meni?

— Što me vodi? Moj prijatelj moli da intervenirate kod Predsjednika da mu se odobri ugovor

Ja prekidam, hineći kako mi je teško:

— Predsjednik mi je zabranio da preporučujem tu vrstu poslova... Zaista mi je žao...

— Čujte... radi se o poslu koji je savršeno čist, takvi se poslovi sklapaju svaki dan...

I tako sat za satom. Kad bi došla noć, osjećao sam kako se iznutra razaram i rušim. Bilo mi je sasvim jasno da one laske i osmijesi nisu upućeni meni, nego mome položaju, neograničenoj mogućnosti da na njihove glave spuštam vladinu manu, časti koju mi je dao Predsjednik, i to mi je postajalo nepodnošljivo i u meni izazivalo mučninu koju sam prvih godina pripisivao umoru.

Pusta moć određuje da rukovoditelj ili funkcionar nikad nije sam. Nisam mogao stići ni na kakva vrata a da se ne bi tajanstveno otvorila; tek što bih prikućio cigaretu ustima, već bi se koja ruka požurila da je pripali; svuda je bilo očiju koje su me uhodile i na svakom koraku nailazio na nasmiješene birokrate, jer u našoj zemlji, gdje samo vlada volja upravljača koji je na redu, napredovanje u službi ne postiže se ni sposobnošću ni poštenjem, nego najgnusnijim laskanjem i dodvorivanjem.

Pošto bih tako proveo mučan dan, moji bi se razdraženi živci, prirodno, uvijek uzbunili kad bi zazvonio telefon, i svaki put kad bi se otvorila vrata — a jedno je i drugo bivalo svakih pet minuta —

ponijela bi me neodoljiva želja da zgrabim šešir te izidem, da jurim ulicama, zavirujem u izloge, ulazim u knjižare neprepoznat... ili da sjednem na klupu na šetalištu kad u gradu pale svjetla i promatram parove što prolaze držeći se za ruku, da slušam razgovor skitnica ili naprosto da uživam u ljudskoj rijeci što lijeno protječe i da, slobodan od molbi i salijetanja, časak počinem od užasnog tereta javnih poslova.

Ali funkcionaru nisu dopušteni takvi užitci, on se mora hraniti jakim jelima koja mu na zlatnom pladnju nude oni koji su mu ravni. Već ujutro primio sam poziv generala B., i u mome podsjetniku stajalo je ubilježeno: »U deset uvečer u restoranu Chapultepec«. Iako takvi pozivi nisu bili baš svakodnevni, ipak, kad bi ih jednom primio, nisam mogao a da ne mislim na njih, pa sam se mučio razdirući se između društvene forme i ljudske obaveze — bih li otišao na sastanak ili bih krenuo kući da izvršim dužnost prema svojim.

U deset bih se naglo odlučio, uzeo šešir, ušao u automobil i naredio šoferu:

— Restoran Chapultepec.

Naše orgije — nekako ih moram nazvati — bile su posve različite od onih što su ih prije pet-šest godina upriličavali naši prethodnici revolucionari Francisca Ville ili Emiliana Zapate. Nismo više razbijali ogledala metcima, nismo svojim tijelima pokrivali okrugle stolove i u zrak ispaljivali iz pištolja da vidimo tko će se srušiti probušena trbuha; posluga nije više morala odnositi mrtve i potajno ih sahranjivati. Ne, nije više bilo tako. Svi ti prizori, koji su Meksiku pribavili slavu slikovite barbarske zemlje, pripadali su prošlosti, i nitko među nama nije bio toliko lud da postane junak ili žrtva takva prizora.

Veliki prozori restorana, kako je poznato, otvaraju se prema šumi Chapultepec, toj šumi tisućgodišnjih čempresa što okružuje prozračni i sjajni paviljon pojasom svježe i mirisne hladovine. Plave hortenzije i skrletne gladiole raspoređene su među palmama. Stolnjaci su od damasta, prelijeva se kristal, sluge su u fraku, a u dnu salona, sakriveni paravanom, glazbenici sviraju čela i violine.

Za stolovima — mi. Najstarijemu nije više od trideset i pet, i svi zajedno, onako delegirani, premda ne baš osobito efektivno, bijasmo gospodari, ne jednoga grada s njegovom policijom, vojskom i bankama, nego gospodari jedne zemlje s površinom od

dva milijuna četvornih kilometara, s rudnicima, petrolejskim poljima, kulturama kukuruza, pšenice, agava, sa šumama i dragocjenim drvećem, s golemim obalnim pojasom i s gradovima što su razasuti po dolinama ili gorskim pristrancima.

Ako kada ove bilješke padnu u stidljive ruke — a bila bi to nepopravljiva nesreća — nije isključeno da budem optužen kao cinik ili čak ohol. Ali eto, valja priznati, bili smo — a hoćemo li i dalje biti? — biočug duga lanca upravljača kojima bijaše stalo do zemlje i njene dobrobiti, ali i do svoga osobnog blagostanja. Oni koji su nam prethodili na vlasti nisu bili bolji od nas, a neće bolji biti ni oni koji dođu poslije. Nismo imali odlučnosti da raskinemo taj lanac, i mislili smo da izvršavamo svoju dužnost čineći naprosto ono što smo činili.

Ovo što pišem ne treba zvučiti kao nekakvo opravdanje. Tijelu ne treba opravdanja. Lišeno tajni i uzvišenih naslova, tijelo je ono jedino što nam je ostavljeno, jedino što nas je kadro podupirati i dati životu nekakav smisao koji se sve više udaljava od svojih prirodnih izvora.

— Nikad, dakle, nismo namjeravali ikome preoteti slavu ni oponašati večere što su ih onda običavali upriličavati neki intelektualci. Nismo izvodili suptilne igre riječima kao što je običaj na Visoravni, nismo raspravljali o Bergsonu niti smo iskorištavali suosjećanje žena da bismo s njima spavali. Naša mladost i naš novac nisu nas vodili tim prljavim sentimentalnim prečacima; mi smo sa ženama igrali poštnu igru ne posežući za obilježenim kartama koje su neizostavne na ljubavnom tržištu.

Premda smo zapravo svi znali da ih kupujemo, niti su one zapadale u grijeh vulgarnosti niti smo mi isticali pravo koje nam kao kupcima pripada; ukratko, kako se uvijek događalo, bijasmo skup muškaraca i žena koji su se jedno drugome sviđali, ispitivali se, nastojali da jedno drugome ugode bez pogađanja i bez lažnog stida.

Da budem sasvim iskren, reći ću da ne osjećam nikakvu grižnju savjesti, nego silnu želju da se nađem u restoranu Chapultepec. Svjetlost se ondje prelijevala po glatkim ramenima i lijepim i čvrstim vratovima koji su kao stup od tople krvi; sjajni val kose padao na leđa; izrez pokazivao dvostruki, slatki slap grudi, a silvena se haljina pripijala uz okrugle, istaknute bokove, budeći želju, koja se razmahivala dok ne bi zavladala svim bićem, i ta je opojnost posjedovanja davala svoj tamni smisao našim večerama i u njih

unosila nemir.

Zorom bih se vraćao kući. Ima neke sretne veze između sivih ptica što čupkaju travu, modrikaste jutarnje magle i osjećanja iscijeđenosti od posljednjih poljubaca. S takvim osjećajem kliznuo bih u postelju i, ne bi čovjek vjerovao, nakon malo sati odlazio na posao, rasterećen od nagomilanog umora, oslobođen od tegobe, obnovljen.

Predsjednik je, nema sumnje, veoma dobro znao što se događalo u restoranu Chapultepec, ali nikad nije pokušao da nam priječi i nikad nije potegao ni najmanje aluzije. Tu našu stranu gledao je kao otac koji sinovima dopušta ono što sebi nikad nije dopustio. Poznavao je mladost i možda mu je bila po volji rastrošnost koja je, kao i sve što je pripadalo njegovu krugu, ovako ili onako svjedočila o njegovoj moći i u neku ruku bila produžetak jedne želje u njemu već ugašene ili ju je možda samo suzbijao zbog gorde ideje koju je imao o svojoj vlasti.

Bilješka dodana sat kasnije. Pošto sam završio pisanje, povukao sam se u kabinet. Nisam uspio usnuti. Neobjašnjivo zadržavanje Zlatnog vlaka baca me u brigu. Što čekamo? Zašto ne krećemo da već jednom izmaknemo iz obruča što ga neprijatelj steže oko nas? Nitko mi ne bi mogao odgovoriti. Vlakovi, zaustavljeni nasred čistine, stvaraju zid sjene. Sve je pozaspalo ili se pravi da spava. Ne čuju se stražarski glasovi. Negdje pas laje, i taj lavež samo pokazuje kakva se grobna tišina spustila na krajinu oko nas, na ovaj proplanak prekriven trnjakom i zakrećenom travom.

POMILOVANJE

Događaji od 9. svibnja zabilježeni u 10 sati noću. Uvečer smo se okupili kod Predsjednika u malom salonu Zlatnog vlaka. Kako se vatra u lokomotivama ugasila tako se više nije ni ložila, strojevi i dalje mirovahu. Masivni vagoni što su nepokretni stajali na tračnicama ostavljahu u čovjeku dojam nepokretnosti te se činilo da nema te sile na svijetu koja bi ih mogla pomaknuti naprijed i za jedan jedini milimetar.

Bijasmo zatočenici njihovih oklopa, njihove ponosne obloge od mahagonija, zarobljenici djece, žena, službenika i onih dvadeset milijuna u zlatnom novcu što sastavljaju nacionalno blago. Taj pusti novac nije nam služio ni da kupimo litru petroleja, te smo umirali od strepnje, osuđeni da ne napuštamo ovu gomilu željeza i hrđe u koju se sklonila sablast vlade.

Sjedeći u naslonjaču do prozora, Predsjednik je pažljivo slušao vojne izvještaje koje su mu podnosili generali. Bio je svjež i bodar kao da je izišao iz kupaonice pa nakanio da povede miran dan u dvorcu Chapultepec. Bijela mu brada bijaše brižno počešljana, a njegova jednostavna odora nije pokazivala ni jednog nabora. Izbijala je iz Staroga neka istrajna snaga, silna i jednostavna, što je rasla kako su se povećavale teškoće, i to očito osjećanje povjerenja u sebe koje nam je ulijevao, raspršavalo je naša strahovanja i stišavalo želju da pobjegnemo — želju koja nas je u biti sve mučila.

Još se nisu upalila svjetla, noćne su sjene preplavljivale mali salon. Secundino otvori vrata, pozdravi i javi kako neki *rancheros* iz okoline žele biti primljeni.

Predsjednik pristade i pridošli udoše. Bijaše ih šestorica-sedmorica, svi srednje dobi; svaki je u ruci držao *sombrero* sa širokim obodom, a sudeći im po tamnoj odjeći nakićenju srebrom i po dostojanstvenoj pojavi, očito bijahu imućni posjednici navikli da zapovijedaju i zahtijevaju posvemašnji posluš na svojim prostranim posjedima.

Skupinu je predvodio sijed i naočit starac. Riječi mu nisu pokazivale ni najmanje servilnosti.

— Gospodine Predsjedniče — reče — bit ćemo iskreni: nismo došli da vas pozdravimo nego i da vas zamolimo za veliku milost.

— Što biste željeli? — upita Predsjednik.

— Da budu pušteni na slobodu generali Arellano i De la Llave.

— Pa oni su ratni zarobljenici.

— Dobro to znamo, gospodine. Znamo i to da nisu jedini. Svi su se podigli, svi vam okrenuli leđa te vas izdali, ali tako je to u našoj zemlji, a vi to znate bolje negoli mi. Ne želimo umanjiti njihov grijeh, nego vam se obraćamo za milost i molimo vas da im poštedite život. Ta su dvojica već stara, imaju mnogu djecu. Vratit će se kući i nijedan se neće latiti oružja ni za vladu ni protiv nje.

Predsjednik se pretvorio u sfinngu. Po običaju, stajao je leđima okrenut prozoru, tako da mu se lice gubilo u tami, a kako su mu uz to naočale skrivale pogled, nije bilo moguće odgonetati kako su ga se dojmile te riječi.

Stari se *ranchero* nije uplašio.

— Puno sam se puta upitao zašto Meksikanac izdaje sve i svakog — nadoveza nakon kratke nedoumice — a odgovor mi je neki dan dao momak s *haciende*. Upitao sam ga: »Zašto ne urediš svoju kuću? Vrata ti se izvalila, vjetar kroz njih propuhuje, a krov ti je kao rešetko. Zašto ne zasadiš voćke koje sam ti dao? Zašto ne štediš nego se opijaš? Zar možda ne pomišljaš na bolju budućnost? Nemaš nade?« A on mi onda odgovori: »Kad god pomislim na budućnost, smuču mi se. Budućnost je kao crna mačka ili kao zmija. Uvijek donosi zlo. Jednom sam popravio i uredio kuću, a nakon tri-četiri tjedna, zacijelo se sjećate, došli su revolucionari pa je zapalili. Da štedim, velite? A koliko mogu uštedjeti od nadnice koju dobivam? Dva-tri pesosa na mjesec, čemu mi to? Ne bih mogao raditi, ni spavati, ni mirno živjeti, samo bih mislio na lopove. Spominjete mi voćke... Trebalo bi mi čekati deset godina da bih pojeo prvu breskvu. Previše je to vremena. Danas smo ovdje, sutra ondje, mijenjamo gospodare, kuću, zemlju, jer ništa nije naše, i nema ničega čemu bismo se mogli nadati.« Tako je rekao momak, a tako i jest, gospodine Predsjedniče. Mi smo zemlja u kojoj nitko ne radi za sutra, mi smo zemlja bez nade. Slučaj tog jadnog momka slučaj je i te dvojice izdajničkih generala. Jedan su dan bili s vama a drugi protiv vas, jedan dan s Villom a drugi sa Zapatom. I oni žive iz dana u dan pa su na strani jačega, ravnaju se prema prilikama, drže se pobjednika. Mislili su na budućnost, a kako im je ona, kao i mom rancheru, bila zla, crna mačka prešla im je preko puta, pa su sada osuđeni na smrt.

Posjednik je ušutio. Već se i unoćalo. Predsjednik suho reče

ministru vojske:

— Generale, naredite da mi dovedu dvojicu zatvorenika.

Domala uđoše dvojica izdajnika. Prosijede brade neuredne kose u kojoj se vidjela slama, bijahu baš kao dva stara premlaćena kojota.

Predsjednik im kratko reče:

— Slobodni ste.

Na to stari posjednik nadoveza:

— Dajem vam časnu riječ da će se obojica vratiti kući, svojoj djeci.

Jedan od dvojice generala, ganut, progovori:

— Gospodine Predsjedniče, zaklinjemo se...

— Nije potrebno — prekide ga Predsjednik. — Pouzdajem se u vašu riječ. Laku noć.

Svi iziđoše. U tami svjetlucale samo Predsjednikove naočale.

Nisam se divio njegovoj širokogrudnosti — ta toliko ju je puta pokazao ovih godina — nego moći koju ima upravljač, moći da daje život i da ga uzima, da osuđuje i prašta, da donosi zlo i dobro, riječju ili činom, i da, kao bog pravde i ljubavi, dijeli milost, zaslužili je mi ili ne zaslužili, jer je njegova svemoć apsolutna i jer sve što nam daje daje bez naplate.

VLAK

Događaji od 10. svibnja zabilježeni u 6 sati uvečer. U zemlji kao što je naša, punoj golemih planina, širokih ravnica, prašnih putova, starih usamljenih i uspavanih gradića i sela, vlak je prije 1910. godine u kojoj je počela revolucija, bio slika života i pokreta.

Strpljiv i snažan prolazio je dolinom; mekećući raspršavalo se stado koza, a pastir zadivljeno gledao kako promiču zahuktala kola dok se ne bi izgubila u daljini. Noću je željeznica pronosila svoj oganj što bijaše poput kakve zvijezde lualice, a poljem se razlijegalo oštro dahtanje što je muklo odjekivalo razbijajući se o nevidljive gore. Zatim bi vjetar i opet šuštao žučkastom travom i tišina se ponovno spuštala na okolni kraj.

U selima i mjestancima što ih je pritisla vrućina, prekrile muhe, ubila dosada, ljudi čitali na tabli sat dolaska i odlaska vlakova — ne da putuju njima, nego u želji da ih dočekaju i isprate, kako bi barem načas izmakli jednoličnosti živovanja.

Dolazak vlaka bijaše svagda trijumfalan. Večernje sunce zlatilo stupove pare što je izbijala iz klipova, a oštri pisak uvijek imao tajanstvenu moć da uzbudi srce mještanina i da ga ispuni tugom ili radošću.

Dolazak vlaka bijaše u neku ruku svečanost. Nosači se gurali između radoznalih, prodavači se motali oko vlaka, djeca prilazila s vedricama da od vlakovođe traže malo vruće vode za kupanje, a muškarci tužno promatrali mlade parove što se s prozora naginjahu nad zaboravljeni svijet malih postaja.

Ali taj vlak, basnoslovni čarobnjak što je budio zaspale i snovima punio glavu Meksikancu, mnogo je izgubio od svoje stare slave i privlačnosti. Časno vozilo iz vremena mira i civilizacije ustupilo je mjesto revolucionarnom vlaku, simbolu novih snaga što ruše staro i pretvaraju snove u stvarnost. Nije u sela i gradiće ulazio pun svjetala i sretnih parova, nego naježen i načičkan bajonetama, pun krutih vojnika i žena u šarenim suknjama što lepršaju na vjetru. Dolazio je kao uragan da sve ispretura. Svećenici bježali uplašeni; bogati, da spase život, upropaštavali se plaćajući silne otkupe; momci, pred mogućnošću da se otisnu za pustolovinama, rado išli u vojnike, a mnoge žene, kobno osuđene da žive same, ostajale trudne.

U svome vojničkom vlaku živio je mnoge mjesece Predsjednik bjegunac. Ondje je održavao ratno vijećanje, primao ambasadore, pravio novac, jeo — kad je imao što za jelo — i spavao kad ne bi primio kakvu uzbudljivu vijest, jer u isto vrijeme kad je on putovao budno osluškujući bilo telegrafa — glas i sluh vojničkog vlaka — drugi su generali, prijatelji ili neprijatelji, putovali u svojim vlakovima, napredovali ili odstupali, planirali bitke, primali slučajne ljubavnice, rekrutirali vojnike te i dan i noć pokretali svoje strojeve što su tiskali novčanice.

Vojnički vlak bijaše sve: palača, ložnica, dvorana za primanje, glavni štab, banka, spremište, zatvor i bolnica. Izrešetan metcima, pokriven zastavama, ispunjen pjesmom, odlazio je i vraćao se između mostova što su se dimili i stupova na kojima su visili obješeni.

Nitko nije znao tko putuje u vlakovima. Nekad bi se, za staklima, nazirala bijela brada Staroga; drugi put mogaše se prepoznati Emiliano Zapata po širokom sombreru i dugim opuštenim brčinama, a koji put čovjek bi, u mješavini straha i nade, mogao vidjeti snažnu priliku Pancha Ville u stremenima što bijaše poput tigra u zasjedi. Ne mari. Svi su bili dio Revolucije i svi se pretapali u vojničkom vlaku, romantičnom simbolu promjene i obnove koji nema nikakve sličnosti s ovim golemim konvojem što nepokretan stoji nasred ravnice a čiji sam zatočenik.

Na leđima osjećam njegovu pustu težinu. Kreće se očajno sporo, škripi i bolno stenje, i kad smo mislili da će nas najposlije odvesti daleko od neprijatelja, njegovi se željezni zglobovi sudaraju, vlak neobjašnjivo zastaje pa ni makac dalje, i stravičnom metamorfozom pretvara se u željezni zid divovskog zatvora.

Nema vode, nema petroleja, nema drva. Oganj se ugasio i ne čuje se veselo pištanje pare. Prašina pokriva stakla, baršun na naslonjačima prljav je i očupan. Tuševi ne rade, širi se kiseo vonj od užežene hrane, vonj znoja i latrine koji se više ne može prikriti kolonjskom vodicom, jer smrad izbija iz nas samih, i taj kiseo vonj i smrad svjedoči mi kako se kvarim, pokazuje da se nešto i u nama raspada te srljamo, polako ali nezadrživo, u provaliju u kojoj više ne sija red i poredak, eminencije i posvećene hijerarhije civilizacije.

Kako se osipa ideja o revolucionarnom vlaku tako se osipa i ponosno mišljenje što sam ga stvorio o sebi. Od važna čovjeka kakav bijah prije malo dana ostala su samo beskorisna usta,

pretvorio sam se u zapreku ili, da se poslužim jezikom generala, u dio prtljage koju vučemo. Daleko od toga da iskazujem milost i zagovor, sada sâm tražim jedno i drugo, jer su sva moja poznanstva ovdje beskorisna, i važno je samo to da znaš ubijati da ne budeš uništen.

Riječi moje žene bijahu proročanske. Zaista sam se upustio u ludu avanturu, besmislen je ovaj moj put, i to što se nalazim ovdje nije ni na kakvu korist niti je od ikakve pomoći Predsjedniku. Moja stara uloga savjetnika, stručnjaka u vještim dvorskim spletkama, svela se ovdje na to da podižem bijelu zastavu predaje pred jednim tvrdoglavcem koji je uporno odbija vidjeti jer vjeruje da je predstavnik zakonitosti, i pad je tako sraman, da se moj šofer pokazao kao biće izvanredno sposobno — sposobno tako i toliko da ja ovisim o njemu a ne on o meni kako je dosad bilo. Asunción održava život dolazeći do hrane po selima, pomaže mi u odijevanju; nalazi se kraj mene u teškim trenucima, a pokazao se i toliko dalekovid da je kupio dva konja koji mogu biti neophodni dođe li do poraza. Ja, naprotiv, po cio dan samo švrljam, ja sam zloguki gavran, tužim za poročnim životom, ili se rasterećujem unoseći u dnevnik užitke koje sam izgubio kad sam krenuo iz grada Méxica.

Prije nego što sam pošao mislio sam da sam junak. U času izdaje htio sam Starome pokazati lojalnost — da mu je, žrtvujući dom i blagostanje, iskažem rječitim činom, uzvišenim namjerama koje su obuhvaćale golema i suptilna područja kao što su zakonitost i rodoljublje, ali u biti nisam vjerovao — a ne vjerujem ni sada — ni u što od svega toga. Takvo povezivanje dobro je kad je uzajamno i plodonosno, a pozivanje na zakonitost može biti preporučljivo samo u civiliziranu narodu a nikako u zemlji u kojoj se uvažava jedino izdaja i nagodba s njom. Upravljač koji se drži zakonitosti a okružen je izdajnicima nalazi se u političkoj zabludi, apolitičke zablude u Meksiku se plaćaju životom.

Dižem oči s papira, i ono što vidim potvrđuje moja strahovanja. Zalazi sunce, a na rumenkastom nebu projicira se tamni zid našeg zatvora. Zašto se morala otkriti moja slabost kad mi je najviše trebalo snage? Kako ću moći izići nakraj s kušnjama koje me čekaju kad sam, evo, izgubio vjeru u se? Je li mi bilo potrebno da od vlade ostanu gole krhotine pa da uvidim svoje unutarnje rušenje?

Bilješka dodana dva sata kasnije. Čitam što sam napisao pa na

ovo posljednje pitanje velim u sebi: Zar se ovo ne bi moglo uzeti kao simptom koji pokazuje da je moja taština neizlječiva?

VATRENO KRŠTENJE

Događaji od 11. svibnja zabilježeni u 7 sati uvečer. U zoru se čula pucnjava. U Zlatnom vlaku nastala strka. Slabo osvijetljenim hodnicima kola za spavanje prolazili generali zakopčavajući na brzinu puceta na bluzama i pripasujući opasače nabijene metcima. Već odjeven iziđoh na vrata svog kabineta i nađoh ondje Asuncióna koji me čekao. Ne kazujući ni riječi pruži mi pištolj što je vonjao po ulju i sam mi ga zadjenu za pojas.

Kad sam, ošamućen, sišao, sunce bijaše iskočilo na obzorju. Na kilometar pred nama nalazila se postaja Rinconada. Između stanice i konvoja uzdizao se brežuljak što ga je neprijatelj utvrdio, a s lijeve nam se strane — te su nam pojedinosti priopćene kasnije — protezao pješčan teren pokriven gustim šibljakom koji je štitio konjicu u zasjedi.

Uza sve to što nisam izgubio glavu, zaboravio sam mnoge pojedinosti. Sjećam se samo toga kako su vojnici u grozdovima skakali s tovarnih vagona, kako su naša dva jedina topa svučena s jedne platforme, pomoću konopa, kao da su volovi, i kako su generali jurili praćeni ordonansima.

Nekako neočekivano, pripreme za bitku, s ovim tisućama pojedinosti, kretale su se oko ličnosti generala Murguije. General je bio na konju, okružen konjanicima; kovrčava kosa padala mu na čelo, oči mu se krijesile od bijesa, dugi brci i isukana sablja u ruci davahu mu izgled drevnog ratnika, premda su ga kletve što ih protiskivaše smještale bliže epohi meksičke revolucije.

Murguía je podbo konja ostrugama i, praćen svojim ljudima, jurnuo da osvoji brežuljak, da bi nakon nekoliko minuta bio odbačen metcima što su pljuštali odozgo. U isto vrijeme dva topovska pucnja najaviše napad konjice koja se nalazila u zasjedi. Naš pješački eskadron, razvijen u savršenu streljačku liniju, odbio je napad, te sam vidio kako se skupine neprijateljskih konja uzbunjuju u prašini, dok su se konjanici vrtjeli i valjali, razmahujući rukama nekako groteskno i neobjašnjivo.

U tome prvom dijelu bitke sačuvao sam hladnokrvnost. Uspio sam i pištolj izvući iz navlake, i samo bojazan da onako neiskusano ne ispalim na koga između naših prisilila me da se odrekнем onog

što sam u tome umijeću učio prije nekoliko godina.

Tek kasnije spopao me strah i mogao sam neodređeni odjek hitaca i male oblake prašine što ih dizahu dovesti u vezu sa sivim licima vojnika i mrljama krvi što se razlijevahu na grubom suknu njihovih uniforma.

Kako je neprijateljska konjica bila potučena, ostalo je da se riješi zauzimanje brežuljka, a to, očito, bijaše najteža operacija u ovom sukobu. Iz velike sam daljine prisustvovao napadu, iz pozadine, da budem točniji, među kadetima koji su je štitili, a zahvaljujući posebnom odobrenju koje mi je dao njihov zapovjednik pukovnik Casillas, zamjenik upravitelja Vojne akademije.

Momci bijahu očajni. Žalili su što im nije dano da sudjeluju u bitki te bijahu uvjereni da gube najbolju priliku u životu da se ovjenčaju slavom. Svaki je pucanj bolno odjekivao u njihovim srcima, i kad su doznali da je neprijatelj ubio Predsjednikova konja, umalo da se nisu oprli primljenim naredbama i umiješali među hrabre borce koji su se penjali uz brežuljak.

Murguía je, nema sumnje, bio junak dana. Odbijen jednom pa i drugi put, uspio je naposljetku istjerati neprijatelja iz utvrđenja i pol sata goniti njegova zapovjednika generala Mirelesa, vojnika čiju plaću još plaća vlada protiv koje se bori tako divlje ali, srećom, ne baš uspješno.

Pošto sam vidio taj okršaj, moram, ma koliko mi bilo mučno, priznati da nemam nijedno od tradicionalnih obilježja heroja. Čini mi se, kad bih poginuo, nestale bi sa mnom mnoge izvanredne sposobnosti, iako pravo ne znam u čemu se sastoje. Možda, u biti, previše volim život. A zar ga možda ne voli Murguía? Ne misli li i on kao i ja — ne misli li da bi njegovom smrću otišla u nepovrat nenadoknadiva znanja i sposobnosti? Problem valja drugačije postaviti. Ja u neku ruku predstavljam civilizaciju, to jest kadar sam odmjeriti što znači smrt i život, dok Murguía predstavlja barbarstvo, iskonski bijes koji želi da uništava i da bude uništen. Ipak se ne mogu oteti divljenju koje u meni izaziva hrabrost toga generala od trideset godina, njegovu sigurnost u se, njegovo ponosno držanje u časovima najveće opasnosti, i moram priznati da je u Meksiku ta doza hrabrosti neophodan elemenat da prokrčiš put prema vlasti i bogatstvu.

Sredinom popodneva dovršila se bitka. Tek što su utihnuli pucnji, civili iziđoše iz skrovišta i, spontano se okupivši kraj Zlatnog

vlak, pozdraviše povratak Predsjednika dugim pljeskom. Predsjednik otpozdravi rukom — tim karakterističnim pozdravom koji sam tako dobro poznavao — i uđe u svoj vagon.

Baš kad sam naumio prići Starome opazismo kako prema zaštitnici napreduje odred konjice i brzo se, kreće uzdižući oblake prašine. Stotinu pitomaca Vojne akademije, bez žurbe, automatski, svrstalo se u streljački red držeći za sobom konje za uzdu. Gledao sam njihove mlade šije kako se povijaju naprijed i kako im ispružene ruke drže pušku kojoj kundak počiva na njihovim još krhkim ramenima. Ne znam kakve su ih misli salijetale u tome času koji su tako žarko željeli. Neprijatelj je napredovao nošen vlastitim krikovima i mahnitom jurnjavom.

Kadeti se nisu micali. S jedne strane, izvan linije, Casillas čekaše. Povici se sve više primicali, lica se pojavljivala iz oblaka prašine. Srce mi prestade kucati. Što čeka Casillas? Zašto ne izvikne zapovijed, riječ koja će zaustaviti tu bujicu što se razmahala?

Civili se raspršili. Žene brzo ulazile u vlakove, a iz mase napadača potekoše, poput neobičnih ognjenih ruža, prvi pucnji.

U taj čas ču se zapovjednikova riječ:

— Na dvjesto metara. Nišani! Pali!

Sto pucnjeva odjeknu u jedan mah. Konji što su jurili na čelu propeše se i padoše na tlo; oni što su slijedili spotakoše se pa se i sami zavaljaše, ali oni straga, potjerani paljbom, nastaviše napredovanje sve dok ih ne zaustavi druga zapovijed i novi plotun.

Nastala je tišina koju je prekidao dvostruki zveket željeza na puškama prilikom punjenja i pražnjenja, a kadeti su gotovo istovremeno obarali glavu da gledaju čahure kako padaju u travu.

U zbrkanoj masi koju je predstavljala neprijateljska konjica isticao se jedan jahač. Noge njegova konja pokretale se odmjereno, u blagu galopu koji je odudarao od naglih pokreta i povika što ih je jahač ispuštao kako se približavao liniji — prividno tako slaboj — koju je sastavljala stotina pitomaca Vojne akademije. Uspio sam nazrijeti jahačevo odijelo od gruba sukna vezeno srebrom. Obod *sombrera* okružavaše mu zbrkano lice. Nisu se mogli razumjeti njegovi povici, ali ga je očito tjerao silan unutarnji zanos, posvemašnja uvjerenost u misiju koju vrši, jer se ponašao kao da je opsjednut i desnom rukom razmahivao po zraku, nastojeći da kadetima pokaže kakav mu oganj sažiže utrobu.

Život kao da se usredotočio u tome čovjeku punu mladosti i u

pukovniku Casillasu koji je stajao na boku svog eskadrona nepomičan poput kipa. Pukovnikovo lice, onaj dio koji se vidio ispod kape, nije pokazivalo da li ga se dojmila samoubilačka hrabrost njegova neprijatelja: on bijaše samo vojnik, automat koji se pokretao tajnim ključem o kojem je ovisilo oslobođenje ili smrt toga neznanca.

Ponovno se čuo njegov hladni, mehanički glas:

— Nišani! Pali!

Konj pade na tlo, skljoka se baš kao mlitava vreća, a jahač se ukrućen diže sa sedla i zatim se zavalja u prašinu, uništen zajedno sa svojom djetinjском porukom i sa svojom hrabrošću koju je smatrao transcendentnom a koja nije mogla ni da ga izvuče iz anonimnosti.

Događaj me silno uzbudio. Ne znam bih li pohvalio ili bih prije pokudio ono što je učinio Casillas. Moral vojnikov razlikuje se od našega građanskog. I pravda ima dva izdanja koja su često nespojiva.

DVA LICA SMRTI

Događaji od 12. svibnja zabilježeni u 11 sati noću. Dva događaja koja su se zbila danas i koje kanim unijeti u dnevnik, možda nemaju nekog značenja ako ih gledamo odvojene od atmosfere nabijene opasnostima što prijete vladinim snagama. U stvari, ponovno smo opkoljeni: Iskazi zarobljenika — ne znam u kojem su obliku iz njih izvučeni — omogućili su da se otkrije dvanaestak bombi skrivenih duž pruge, a poruke što su ih u prekidima uhvatili naši telegrafisti pokazale su da postoje znatne neprijateljske snage ispred naše prethodnice i za našom zaštitnicom.

Izveštaji naših izvidnica jako su rječiti što se toga tiče. Na trideset kilometara od konvoja može se vidjeti dim vojničkih vlakova poslanih iz Méxica, a govori se da su viđeni jaki odredi konjice u pravcu Veracruga, iako se ova potonja vijest nije mogla potvrditi.

Takav je, eto, položaj iznesen u glavnim crtama. Na kakve nevolje nailazi vlada znaš samo onda kada to osjetiš na svojim leđima. Preteško je to breme. Već smo ostavili neke vlakove natovarene namještajem i uredskim potrepštinama kako bismo bolje iskoristili vodu i gorivo lokomotiva, ali konvoj ne kreće.

Nije stoga čudo što mi to stanje remeti živce. U pet ujutro probudio sam se od neke neobične tjeskobe što me tištala kao mora. Srce me boljelo kao da ga nemilosrdno steže nevidljiva šaka. Odmah svrnuh misao na ženu i kćerkicu ostavljene u gradu Méxicu i na starog Predsjednika koji je, nedaleko od mene, bio prepušten svojim gorkim razmišljanjima.

Žute i crvene točke zaigrale mi u tami, a nekakva težina pritiskala mi grudi tako strašno da sam, ne zavezavši cipele i samo prebacivši kišnu kabanicu preko pidžame, izišao iz Zlatnog vlaka. Svitalo je. U grmlju pjevale ptice, jutarnji zrak bio svjež, i to mi okrijepi duh.

Išao sam duž konvoja koji kao da se i sam vraćao u život. Službenici silazili s vlakova neočešljani, podbuhlih očiju, ugužvane i umazane odjeće, zijevajući i protežući se, jer čovjek, suprotno drugim životinjama, ne pruža ugodnu sliku kad se probudi.

U vagonima za stoku, u koje su natrpali četiri-pet stotina

zarobljenika, položaj zacijelo bijaše nesnošljiv. Kroz pomična vrata koja su ostala zatvorena čuli se povici i kletve. Neki su ironično tražili doručak — nisam išao za tim da provjerim jesu li im davali hranu — a drugi, koje nije ostavio njihov humor, pjevahu omiljelu vojničku pjesmu:

*Valentina, Valentina,
rendido estoy a tus pies,
si me han de matar mañana,
que me maten de una vez.⁶*

Tako stigoh do teretnog vagona s kojega je, kako vidjeh, sišao viši oficir okružen vojnicima. Bio je to čovjek zrele dobi komu se bujan brk isticao na blijedu i uglatu licu baš kao mrlja tinte na papiru. Imao je na sebi brižno zakopčan kaput, i po svemu bi se reklo da je miran, ali mu se vjeđa na lijevom oku nervozno trzala, i to je njegovu licu davalo živahan izraz.

Mali je skup krenuo do kolibe smještene na nekoliko metara od konvoja, i tek kad je uhićenik stao te okrenuo leđa kolibi a vojnici se, njih dvanaest, svrstali pred njim u dvored, pomislih da je posrijedi strijeljanje. Velim: pomislih — ne da bih time pokazao kako mi je nepoznata ta omiljela razonoda Meksikanaca, nego mi je čudno bilo što je izostala svečanost koja ide uz takvu predstavu, što je izostala dramatičnost i što su svi glumci ostali ravnodušni, tako te se, ako bismo prizor sudili po pokretima i po držanju sudionika u njemu, nije pravo znalo tko se sprema na ubijanje a tko treba biti ubijen.

Mlad poručnik, još djetinjeg lica, isukao je sablju iz toka i, uprijevši joj vršak u zemlju, obratio se zatvoreniku kazujući mu blago ali prezrivo:

— Pukovniče, trebao bih vas strijeljati s leđa, kako se strijeljaju izdajnici.

Zatvorenik, kome se i dalje trzala vjeđa, uzvratu sasvim prezrivo:

— Svejedno mi je. Kako stvari stoje, uskoro će i vas strijeljati.

— Imate li kakvu želju? — upita poručnik susprežući zijevanje.

---

⁶ Valentina, Valentina, do tvojih sam nogu pao, kane li me ubit' sutra, nek u jedan bude mah. — *Prev.*

— Imam: vrag vam mater, svima vladinorcima! — odgovori pukovnik, a na vratu mu iskočiše dvije žile i lice mu pobjede.

— Najprije vama, pukovniče! — odvrnu poručnik. A onda će, obraćajući se vojnicima:

— Pripremite oružje.

Pukovnik brzo raskopča kaput i zatim, pokazujući na lijevu sisu što se na golim prsima isticala kao bakarni novac, povika:

— Kukavci, gađajte u srce!

U taj čas zbilo se nešto što bijaše izdaja njegovih drskih riječi, događaj žalostan i posve suprotan njegovoj želji da umre ponosno. Na njegovim uskim, svijetlozelenim hlačama brzo se počela širiti tamna mrlja, protegla se do cipela i stvorila lokvicu koju je učas upila isušena zemlja.

Vidjevši što je, pukovnik bijesnim pogledom ošinu poručnika:

— Što čekate? — osu na nj.

Bijahu mu to posljednje riječi. Poručnik diže sablju i zapovjedi mehanički:

— Nišani! Pali!

Kroz dim od baruta vidjeh kako se strijeljani presavio i u grču pao na svoju mokraču. Nato priđe poručnik s pištoljem u ruci te mu, i ne sagnuvši se, ispali u glavu hitac koji smo uobičajili nazivati »hitcem iz samilosti«.

Trznuo se strijeljani, a poručnik, držeći još u ruci zadimljeni pištolj, gurnu ga nogom i, kao da izgovara pogrebnu molitvu, reče:

— Upišao se od straha. Tako umiru svi izdajnici.

To strijeljanje nije mi više izlazilo iz glave. Jedno je slušati o nekom zločinu, a posve drugo biti prisutan i vidjeti ga. Uništiti su čovjeka pred mojim očima, a ja nisam ni prstom maknuo da to spriječim. Pružila mi se prilika da spasim jednog čovjeka, da štogod izvučem iz ovog brodoloma u kojemu sve tone, i ja sam tu priliku propustio. Ministar, savjetnik, prisni prijatelj Predsjednika Republike, nije imao hrabrosti ni da tome beznačajnom poručniku spočitne njegovu posljednju i nedostojnu drskost. I evo me sada gdje ležim na krevetu, prestravljen činjenicom da je onaj u sebe sigurni funkcionar kakav bijah do jučer, ponosan na svoje brzo shvaćanje događaja i na svoj pravilni postupak, mogao pasti u drugu krajnost i prometnuti se u sukrovca jednog ubojstva.

Mučile su me te misli kad mi Secundino javi da me Predsjednik čeka u svome radnom odjeljku.

Nađoh ga za stolom, nepomičnih crta na licu, kao uvijek, i tek što uđoh, on mi pruži zgužvan papir na kojemu je strojem bilo napisano.

»Dopušta se prolaz bivšem Predsjedniku Republike, da se može ukrcati u Luci Veracruz — ali samo njemu.«

Valjalo mi se pomučiti dok sam na dnu te isprave uspio pročitati gotovo nečitljivi potpis generala Pabla Gonzáleza.

Vratih Predsjedniku papir i rekoh:

— Ne razumijem ni riječi, gospodine Predsjedniče.

— General Pablo González šalje mi ovu propusnicu. Kako vidite, posve ličnu propusnicu, pojas za spašavanje dobačen samo meni iako se moji suputnici utapaju. Što velite?

— Baš neobično pere ruke general Gonzáles.

— A niste znali da se u odjeći jednog poginulog neprijatelja našla poruka generala Obregona sastavljena od gotovo istih riječi?

— Nisam znao.

— Vidite li na što smo spali? — upita ne mijenjajući se. — Zar me González ne poznaje? Zar misli da sam kukavelj koji će uzeti taj papir, ostaviti predsjednički vlak i javiti se neprijatelju moleći slobodan prolaz? Enrique, ja ne zaslužujem takvu uvredu!

— Potez nimalo plemenit, gospodine. U slučaju da poginete, oni bi se pozivali na to kako su vas nastojali spasiti. A dobro znaju koliko ste ponosni i čestiti. I sami su uvjereni da se nećete odreći dužnosti služeći se propusnicom koju vam dobacuju kao milostinju.

— Posve nepotrebna uvreda — ponovi Stari.

— I objava rata do istrebljenja. Ne postoji ni najmanja volja da se dođe do nekog sporazuma i da vam se ponudi častan izlaz.

— Zar i vi vjerujete da smo poraženi?

— Ne, gospodine, ali bi uvijek bilo mogućnosti za pregovaranje i sporazumijevanje.

— Ne sa mnom. Ja sam izabrani predsjednik, izabrao me meksički narod. Predsjednik, u to možete biti sigurni, neće pregovarati s pobunjenicima, neće se služiti nikakvim propusnicama niti će tražiti milost. Nisam ja od onih što bježe u Europu, a ni od onih što se miješaju u generalske pustolovine.

Povukao sam se prikrivajući strahovanje. S tim čovjekom što je saliven od jednog komada možeš samo u pobjedu ili u smrt. Ne

smiješ ni pomisliti na neku nagodbu. Njegova je priroda u sukobu s političkom stvarnošću zemlje, i naprosto vidiš kako čovjek sam sebe žrtvuje. Činjenica da su mu dvojica glavnih pobunjenika, Obregon i González, uspjeli dostaviti propusnicu, pokazuje da progonjeni ide svome kraju.

Stari je baš kao nekakav Mojsije što hoće spasiti svoj narod od tiranije vojske i njezinih glavešina. Ne znam hoće li ga još jednom poslužiti sreća. U svakom slučaju on je iznad onog što je u nas uobičajeno. Prometnuo se u komad usijana čelika. Ne možeš ga dodirnuti. Obasjava ga vlastiti sjaj, čini ga neumoljivim njegov žar.

DE PROFUNDIS

Događaji od 13. svibnja pribilježeni u 2 sata izjutra 14. svibnja. Ostavili smo polovinu vlakova neprijatelju i pobunjenicima i s mukom se dovukli na stanicu Aljibes. Naš narod, jadni naš narod! Ovi vojnici, silom uzeti u vojsku, daleko od svoga tla i od svoga ognjišta, ovi ljudi koji nikad nisu čuli svečanu riječ *zakonitost* za koju svakog dana izlažu svoj život, uzrok su što se osjećam bijednim i smiješnim. Nijedan među njima nije oka sklopio minule noći. Stajali su u dugim redovima i jedan drugom dodavali vedra s vodom i petrolejem što će, kako su rekli stručnjaci, dostajati da stignemo u Veracruz. Ali ničemu nije služio taj pusti trud i muka. *Gorivo*, uzeto iz vlakova u zaštitnici, omogućilo nam je da napredujemo svega dvanaestak kilometara, i nadomak Aljibesa lokomotive su naprosto ispustile svoj posljednji dah. Previše je kasno za nas i za stvar zakonitosti koju predstavljamo. Bilo kako bilo, nismo mogli nastaviti put, jer je dalje od Aljibesa pruga nepopravljivo razorena. Prizori iz Revolucije, koju nisam vidio jer sam tada bio na putu po inozemstvu, obnavljaju se ovdje do u tančine. Dokle oko seže pruga je naprosto raznesena, dime se zapaljeni mostovi, a ljudi što spavaju leže u neredu po nasipima, među oborenim telegrafskim stupovima i žicama što se prepleću stvarajući divovsku paučinu.

Dakako, nije mogao izostati ni neprijateljski napad, dobro pripremljen premda bezuspješan. Neprijatelj je napao, jurnuo koliko su god konji mogli trčati, vikao i pucao, ali ga je naše konjaništvo presrelo, i borba se vodila šest sati u oblacima prašine. I opet su se naši vojnici morali boriti po obližnjim brežuljcima i osvajati svaku stijenu, svaku prosjelinu i svaki šibljak što su ih noć prije toga zaposjele snage koje se još nalaze na vladinu spisku.

Pobjeda nas je ovaj put ispunila tugom. Potkraj bitke smrtno je ranjen pogotkom u glavu general Millán. Bijaše on poput kakva ratnika iz srednjeg vijeka. Ne mareći za lukavstva profesionalnog vojnika, nije pribivao bitki iz pozadine, nego se borio na čelu, pred svojim vojnicima, gnjevan i vedar u isti mah.

Millán je ponio svu težinu bitke. Nalazio se u prvom redu, izložen vatri naše vlastite artiljerije i granatama što ih je ludi kapetan Santana bacao iz svog aviona. Motajući se među konjima i dospijevajući svuda, bodrio je svoje, ne osjećajući žedi ni umora.

Rekli su mi da je ranjen nešto prije nego što se završila bitka, kada je, razdrte uniforme i sav obliven znojem, vikao:

— Još samo malo, još posljednji napor, sinci, i pobjeda je naša!

Na nesreću, nije umro odmah. Agonija je trajala nekoliko sati, a eno ga sada gdje leži opružen na poljskom krevetu, pokriven državnom zastavom. Ne znam odakle su vojnici smogli cvijeće, ali je sav njime posut, i čovjek bi pomislio da general spava — da nije one rupe na desnoj sljepoočici.

Prema izjavama zarobljenikâ, borili smo se protiv dobrog dijela vojnika što su tvorili posadu savezne države Veracruz. Naš egzodus izgubio je smisao. Pred nama se nalazi dvanaest tisuća ljudi, koji, sa onih osam tisuća što nas u začelju grizu za pete, sačinjavaju snagu od dvadeset tisuća neprijateljskih boraca. Što možemo poduzeti? Nemamo ni četiri tisuće vojnika, jer nas je u današnjoj bitki izdala Peta pješačka regimenta prešavši nam pred nosom na stranu onih iz Veracruza.

Noć je. Stravična noć na meksikanskom polju kada Huitzilopochtli, bog rata, krvoločan i pomaman za srcima, oštri svoje noževe od kremena. Ovdje, podno vlakova, pokriven cvijećem, počiva general Millán, a malo dalje, na tlu, sakriven pod kabanicom, leži, također mrtav, neprijateljski junak, jednoruki general Liberato Lara Torres.

Stupica se zatvorila. Kako mi slabimo, neprijateljske snage, u skladu s jednim poznatim meksičkim zakonom, rastu u geometrijskom razmjeru. General Guadalupe Sánchez, još jučer naš saveznik, kriv je što nas danas napadaju snage iz Veracruza. Nejasno se sjećam kako sam ga vidio na nekom primanju u palači. Imao je na sebi svečanu odoru, i vidjelo se da ga muči visoki ovratnik na kojem bijahu izvezeni srebrni lovori. Ta nam je mrcina zadala posljednji udarac.

Predsjednik nije ni zaustio, nije izrekao ni jednu riječ komentara. Za večere saslušao je izvješća svojih generala, dao nekoliko naloga vojničke naravi te oko jedanaest sati izišao sa mnom da obiđe logor što se, da tako kažem, organski sastavio oko konvoja.

U prethodnici, samo metar od mjesta gdje je pruga najprije razrušena, nalazio se vlak s pionirskim četama. Njihov zapovjednik, pukovnik Ramirez, upravo je pisao kraj svjetiljke kad je došao Predsjednik. Loše vijesti kao da ga nisu dirnule. Od 7. svibnja kad

smo otišli iz grada Méxica pa do današnje noći bio je meta svih napada. Mnogo su puta mehaničari i pioniri radili pod tučom metaka, ali se pukovnik najposlije navikao na novu situaciju.

Mirnim je glasom izvijestio da je izgubio polovinu vojnika, te je dodao:

— Ne trebate se mnogo brinuti za svoju prethodnicu, gospodine Predsjedniče. Naša dva topa i naši mitraljezi lijepo će sutra dočekati one razbojnike. Spavajte mirno.

Premda se činilo da vojnici, okupljeni oko vatara, ne misle na drugo doli na to kako će ugrijati svoje kukuruzne pogačice, oficiri su ih, bojeći se novih odmetanja, nadzirali s nabijenim pištoljem u ruci, i to nepovjerenje u lojalnost vlastitih ljudi, spojeno s neprestanim strahom od noćnog napada, ispunjalo je noć tjeskobnim predosjećanjem. Nitko nije spavao. Kad je Stari prolazio, vojnici koji ne bijahu na straži prevrtali se na tlu i gundali, a ranjenici glasno stenjali, ne mareći više ni za što osim za svoje bolove.

U vlaku ministarstva financija čuo se neprestan dječji plač. U daljini zavijali kojoti. Podno konvoja, okružen svijećama i vojnicima, ležao general Millán. Jedna žena u crnu, sa šalom na glavi, molila molitve za mrtve, a ucviljeni odgovarali u zboru: »Moli se za nj, Gospodine, i smiluj se duši njegovoj.«

Kada smo se pojavili, molitva se prekinula. Predsjednik je otkrio glavu i podugo je mirno stajao, a onda se vratio u Zlatni vlak i nestao u svojoj kabini ne kazujući ni riječi.

Sjeo sam u malom salonu i nastavio pisati dnevnik. Smrt generala Millána nije mi izlazila iz glave. Približio sam mu se previše kasno, dva-tri dana prije njegove posljednje bitke, privučen, više negoli njegovom hrabrošću, onim strastvenim, upornim i inteligentnim zalaganjem u borbi. Ratovati, to generalu Millánu bijaše isto što i obaviti valjan posao u polju.

— Pobjeda — reče mi jednom — to vam je kao žetva kojoj prijeti uništenje. Niste nikad živjeli na ranču? Izgubili ste najbolje u životu — odgovori sam, a oči mu zasjale od oduševljenja. — Jednog popodneva, dobro se sjećam, već bijasmo poželi pšenicu. Umoran, sjedoh da se jelom okrijepim, ali nisam oka skidao sa snopova što su prekrivali tlo. Odjednom zaždio vjetar, a oblaci, oni tamni ljetni oblaci, zakuljaše nebom. Jedan težak spomenu kako je lani grad uništio žetvu, a ja, ne misleći ništa dalje, povikah težacima: »Momci, odmah po kola! Odmah po kola, da spasimo žito!«

Prionuli smo na posao. Snop za snopom nestajao, a krcata kola škripala prolazeći poljima. Počela kiša. Ljudi, umorni, jedva pokretali vilama, ali sam ja bio s njima, davao im primjer i bodrio ih: »Još malo, još posljednji napor, sinci, i žetva je naša.« Nisam osjećao umora, jer, vjerujte mi, čovječja je volja jača od umora. I kad se najposlije oborila tuča, uspjeli smo žetvu spremiti pod krov. Kad sam se uspeo na posljednja kola, na ono brdo od snoplja, vidjeh kako grad pokriva polje bjelinom, i osjetih najveću radost u životu.

Millán bijaše mlad; na njegovu licu vidjela se ona arapska mješavina ozbiljnosti i mekoće svojstvene melezima, a malko je bila u neskladu s onim sjajem njegovih očiju. Smučivalo me što je nepotrebno uništen taj čestiti seljak koji bi u drugoj zemlji bio kadar ostvariti velike i plodonosne pothvate. Sada je mrtav kao i jednoruki Liberato, kao i onaj seljak što su ga izrešetal kadeti, mrtav kao i tolike druge tisuće vojnika kojima se ne zna povijest, obitelj, pa čak ni ime. Nije mi namjera pisati molitve za umrle. Bile bi nekorisne, premda baš nije ni lako priviknuti se na ove obilne žetve smrti, na mrtva tijela rasuta poljem, na te ukrućene i nabuhle prilike na kojima strše stopala opruženih nogu, ni na meki i slatkasti vonj raspadanja što ga šire oko sebe.

Proživljavamo Goyinu moru. Prije nekoliko sati, kad sam sa Starim obilazio bojno polje, mogao sam vidjeti soldatuše kako se poput golemih vrana saginju nad mrtve. Nijedna nije pobjegla — nema zakona koji bi zabranjivao pljačku onih što su pali u bitki — nisu bježale baš kao što ne bježe niti svoj plijen ostavljaju strvinari kad su jako gladni.

Nije čudo što Predsjednik nije svu noć oka sklopio. Vidio sam ga kako se kreće, nije ni pokušao da legne. Secundino, njegov ađutant, nalazio se pokraj mene, i kadikad njegove tamne oči kao da mi govorahu: »Što da radimo?«

»Ništa ne možemo učiniti za nj. Ni za njega ni za sve nas«, htio sam mu odgovoriti, ali sam šutio, a on je i dalje šetao pred zatvorenim vratima.

TORNADO

Događaji od 14. svibnja pribilježeni u različite sate 15. svibnja.
Počeli smo dan nepotrebnom formalnošću — vijećanjem generala. Nije bilo raspravljanja, nije ga moglo biti. Odlučeno je da ostavimo vlakove, da natovarimo blago i streljivo na životinje i na kola koja mogemo dobiti, i da bataljone razdijelimo na toliko skupina koliko ima generala.

Svi su izišli da izvrše primljene zapovijedi, a Predsjednik sjede sučelice meni u malom salonu Zlatnog vlaka. Dan bijaše kao što bijahu i drugi. Nesmiljeno svibanjsko sunce razgolićavalo je krajinu i pokazivalo je u svoj njezinoj ružnoći. Oko nas se pružao krajolik sa suhom travom, otvrdlim blatom, oštrim stijenama i trnovitim grmljem. Polako su se vršile pripreme za polazak. Vojnici su ostavljali rovove i odlazili sakupiti prtljagu; konjanici su išli na obližnje haciende u potragu za konjima i kolima, a civili se u strahu motali oko vlakova i nastojali izvući svoju imovinu. Nalijevo, među drvećem što je sjenilo haciendu u Aljibesu, odmarala se naša umorna konjica. Konji su istezali vratove da dohvate ono malo trave što je raslo između kaldrme, a konjanici, s povodcem u ruci, ćaskali i pušili.

— Kad bi se u ovaj čas neprijatelj odlučio da nas napadne — rekoh Predsjedniku — smlavio bi nas u tren oka.

Tek što sam to izrekao za leđima nam odjeknuše pucnji. Nema sumnje, snage iz Veracruga zagospodarile su brežuljcima što su se nalazili na maloj udaljenosti od konvoja, jer su metci razbili nekoliko stakala na Zlatnom vlaku.

Gotovo u isto vrijeme na čistini krajolika zakuljao je visok oblak prašine i zavaljao se prema nama usmjerivši se na postaju.

— Uхваćeni smo između dvije vatre — kratko će Predsjednik.

Prošlo je nekoliko trenutaka. Naša dva jedina topa, smještena u prethodnici, praćena jednim mitraljezom, otvoriše vatru. Ono malo vojnika što su ostali u rovovima i sami udariše u paljbu. Ali sve uzalud. Oblak prašine, dižući se sve više, kretao se kao tornado.

Logor, pošto je izgubio vezu koja ga je držala na okupu, kobno se raspadao. Dva-tri generala na konjima uzalud se upinjahu da okupe raspršene bataljone. Vojnici izmiješani s civilima, svi

optrpani zavežljajima i kovčezima, bježali prema haciendi, a njihov je strah prelazio na one malobrojne što su ostali u rovovima. I samog me nešto ponese da se pridružim onima što bježe, ali me zadržu pogled na Staroga, koji je nepomično sjedio u naslonjaču, i ne propuštajući ni jednu pojedinost, promatrao rasap svojih posljednjih snaga. Pošto sam svladao strah, neka me sila, jača od moje volje, prikovala uz prozor, odakle sam, baš kao kakav gledalac, pratio prizore našeg poraza.

Jedini avion koji smo imali i kojim je upravljao ludo smioni kapetan Santana, već je letio nad neprijateljem. Uzeo sam dogled i vidio kako letačeva pružena ruka baca granate iz kabine. Nijedna, po nesreći, nije eksplodirala, ali se avion, naprotiv, zahvaćen mnogim pogodcima, najprije opasno nagnuo nad oblak prašine, a zatim, uhvativši ravnotežu, sletio poskakujući po ugarenu polju u okolici.

Pucnji učestali, metci lomili staklo na Zlatnom vlaku. Vani, na konju, pojavio se ministar vojni.

— Gospodine — viknu Predsjedniku — Izlazite! Izgubljeni smo.

— Ne — odgovori Stari. Zapovjednik kolone reorganizirat će naše snage i odbaciti neprijatelja. Budite mirni.

— Nitko, gospodine, neće više ništa organizirati. Iziđite, molim vas, prije nego što bude prekasno.

Predsjednikova spokojnost upravo je čovjeka bacala u gnjev, ali je bila jedina snaga koja se opirala golemoj nesreći. Snaga posve osobena, teška i spora, gotovo neljudska. Bijeg i panika, taj otpor umiranju i izmicanje neprijatelju, taj elementarni mehanizam što je radio savršeno točno i upravljao vladanjem tisuća ljudi, bijaše nešto što je samo klizilo niz njegovu neprobojnu kožu i nije ga dohvaćalo.

General ga je gledao gotovo očajan. Predsjednik je sjedio kao da je prikovan za sjedalo, tih i šutljiv, s rukama na koljenima. Nitko nije ostao u vagonima. I posljednji činovnici trčali su prema haciendi. Jedna žena što je u bijegu zaostala noseći na jednoj ruci dijete a u drugoj kovčeg, spotače se i pade na tlo. Ne mareći za kovčeg, koji se otvorio i u prašinu istresao sadržaj, žena spusti zadignutu suknju da joj se ne vide noge — zapravo nitko nije imao prilike da misli na njezine noge — uze dijete u naručje i nastavi bježati.

Jedan general, koji se brinuo o fronti, zaustavi se pokraj ministra.

— Što čekaju? — upita. — Neprijatelj navaljuje.

— Moramo izvući Predsjednika — uzviknu mladi ministar.

General podbode konja ostrugama te se udalji. Drugi oficiri, u bijegu, videći nepokretni lik Predsjednikov, zastajahu na časak, protiskivahu nešto što nismo mogli razabrati, i brzo se udaljavahu.

Drugi konjanik, general Murguía, zapovjednik kolone, približi se Zlatnom vlaku.

— Gospodine — reče Predsjedniku — još ima jedna nada u spas. Ne smijete je propustiti.

Stari se polako okrenu prema vratima. Već su se čuli neprijateljski povici. Vani se nalazio Asunción: na jednom je konju jahao a drugoga vodio za povodac.

— Nemam konja — reče Predsjednik. — Ubili su mi ga u Rinconadi.

— Evo moga — uzvratil ministar vojni i skoči sa sedla.

— A vi?

— Ne brinite, gospodine Predsjedniče. Imam ađutantova.

Predsjednik uzjaha bez nekog napora.

— Kratki su mi stremeni, produljite ih malko — reče ministrovu ađutantu, sjahujući.

Pričekao je dok su mu podesili sedlo i stremene, ponovno uzjahao ne žureći se, i kad smo očekivali da krene, on se obrati Secundinu:

— Secundino, potraži u mom kabinetu kovčeg s papirima i sam ga ponesi.

Šef protokola, koji se za tradicionalnog mimohoda novih diplomata uvijek vozio u kočiji što su je vukli plemeniti engleski riđani, i maršal dvora, koji je raspolagao divnim konjušnicama, blijeda su lica molili vojnike i nudili im goleme svote za jednoga jedinoga konja, ali nitko nije za njih mario, i njihovi su se povici gubili među pucnjima i povicima boraca.

Korakom stigismo na haciendu, gdje je, načinjena od plahte, visila zastava za predaju. Vladao je ondje silan metež. Djeca plakala a majke ih uzalud nastojale umiriti. Činovnici, noseći kovčege, jurili dvorištima u potrazi za kutom u kojem bi se smjestili. Nekakav debeljko — očito veći funkcionar, sudeći mu po izgledu — zanosno je govorio pred skupinom birokrata. Htio je da pošalju izaslanstvo na pregovore za primirje, ali umuknu kad nas vidje, a činovnici nas dočekaše pogledima iz kojih je izbijala mržnja.

Predsjednik je jahao polako, pritežući konju uzde. Uspravno se držao u sedlu, a lice mu nije izražavalo ni jad, ni, muku, ni gnjev; njegov lik u cjelini pokazivaše dostojanstvenost koja ulijevaše poštovanje. Nitko se nije mogao varati. Stari koji je bježao u nepoznato bijaše, unatoč porazu i poniženju, Predsjednik Republike.

POD OKRILJEM NOĆI

Događaji od 14. svibnja pribilježeni 15. svibnja. Na maloju udaljenosti od haciende u Aljibesu sustigao nas je eskadron Vojne akademije te nam zaštitio začelje. Momci su unijeli malko života u kolonu. Kadikad do mene su dopirali njihovi bodri glasovi i smijeh, premda su u početku neki generali mrštili obrve smatrajući da taj smijeh nije na mjestu i da je nepristojan; ali, bilo kako bilo, činjenica je da su nam ti mladići uspjeli ublažiti gorčinu poraza.

Pošto smo se uspeli uz neki obronak stigli smo na ranč Santa Maria. *Patio*, ruševne nastambe, gospodarska dvorišta, sve bijaše puno naših vojnika. Neki su generali savjetovali Predsjedniku da se ukloni susretu s njima jer bi nas mogli prodati — prošla odmetanja opravdavahu takvo mišljenje — ali je Predsjednik odlučio da ne pokazuje takva straha, te smo prošli između vojnika koji su ustajali da nas propuste.

Gledao ih je posljednji put. Za njih je rat bio završen, i jedina im se briga sastojala u tome da doznaju hoće li ih neprijatelj-pobjednik primiti u svoje redove ili im se valja vratiti u daleka sela da obrađuju zemlju. Bijahu zadovoljni što su se spasili. Mnogi su odbacili vojničke kape i kapute, a bilo je i takvih koji su napunili džepove zlatom uzetim iz vagona državne riznice.

Bojeći se da neprijatelj ne udari za nama u potjeru, podbadali smo konje i počeli silaziti. Dolje, u ravnici koja bijaše poprište našeg poraza, prestala je pucnjava. Neprijatelj je pljačkao konvoj baš onako kao što mravi čupkaju i proždiru dugačka žohara što je uginuo. Vlakovi koji su iz grada Méxica bačeni za nama u potjeru dimili su se u daljini, a veliki oblaci prašine najavljivahu da brzo pristiže konjica kako ne bi izgubila svoj dio plijena.

Klopka se zatvorila, ali smo i opet izmakli. Dokle?

Događaji od 14. svibnja pribilježeni 28. svibnja. Prva noć koja nas je zatekla u bijegu bijaše, koliko se sjećam, utapanje u čudesan svijet. Moje je djetinjstvo, ako se mogu tako izraziti, proteklo za zatvorenim vratima, s nosom pritisnutim na balkonska stakla: zavidio sam djeci koja su smjela močiti noge gazeći po uličnim lokvama a da zbog toga ne budu grđena ni kažnjena.

Do sedme godine grudobolja me držala daleko od noćnih čari, a ono što sam znao o polju svodilo se na crteže u školskim knjigama u kojima se, na brdskom pristranku pokrivenu cvijećem, pojavljivao dječak Benito Juárez kako, odjeven na pastirsku, svira iz sve snage u frulu od trske. Taj oblik odgoja, otežan još time što smo stanovali u staroj gradskoj četvrti gdje nije bilo parkova ni vrtova, pretvorio me u boležljivo i osjetljivo biće u kojemu ljepota jednog stabla još uvijek izaziva dubok i bolan drhtaj.

Pokreti kostiju i mišića moga konja spajali se s mojim pokretima. Dostajalo je da pritisnem pete konju o trbuh ili da mu popustim uzde pa da poteče u galopu, i to osjećanje slobode, nakon onog zatvora u Zlatnom vlaku, ispunjalo me silnom radošću.

Uvečer stigismo na napuštenu haciendu Pozo de Guerra. Bijaše to u času, da se poslužimo riječima Thomasa Hardyja, u »kojem je svjetlo i mrak u tako savršenoj ravnoteži te dan, prisiljen da se još zadrži, i noć, još neodlučna, jedno drugo neutraliziraju i ostavljaju duh u apsolutnoj slobodi«. Ružičast i ljubičast zrak obavijao drveće i zidove na haciendi. Konji se pojili na cisternama savijajući vratove. Kamene ploče na dvorištu bijahu kao da su od kositra i srebra.

Noć se već sklopila kad smo krenuli s haciende. Jahali smo jedni uz druge, stvarajući zbijenu masu ljudi i konja, i samo nam topot konja, mek i prigušen, ili pak zvonak i jasan, kazivaše idemo li preko pijeska ili kamenja, jašemo li ravnicom ili prolazimo onim stazama što se, beskrajne, otvaraju među gromačama i kamenim zidovima štono, obrasli trnjem, opasuju obore koje smo osjećali po botkom vonju. Neću lako zaboraviti onaj bijeg u tami. Spuštali smo se i uspinjali, galopirali po ravnici ili zalazili u unutrašnjost šuma, udarani granama, za sigurnošću dolazila neizvjesnost i praznina, nismo znali tko nas vodi ni gdje je meta našem putovanju, bijaše kao da idemo pod mlakim krilom noći.

U tri ujutro na putu nam se ispriječila nova hacienda. Kao većina hacienda na Meksičkoj visoravni što žive dijelom od kukuruza i ječma, a dijelom od magueya i od stoke, i ta bijaše čvrsta kolonijalna građevina, sličnija kakvoj utvrđi negoli mirnu ranču. Zvali smo i lupali, ali su teška vrata ostala zatvorena. Buka bijaše paklenska. Povici i udarci miješali se s lavežom pasa, i toliko smo upeli da je najposlije zaškripala ključanica, i nekoliko slugu, posvjetljujući petrolejkama, pustiše nas unutra.

Silno su se iznenadili. Ljudi rođeni i odrasli na trošnoj haciendi, odjednom su iz sna prešli u javu koja je zbunjivala: Predsjednik Republike, gle, nije legendarna ličnost, nego čovjek kao i svaki drugi, i upada u njihovu kuću u tri po ponoći i traži hrane za se i za svoju pratnju. Dakako, ništa nisu znali o vojnoj pobuni, o bijegu vlade i o njezinu porazu, i ja sam u dnu duše zavidio tim ljudima na njihovu neznanju i mirnom životu što je tekao zaštićen zidovima haciende.

Po neurednim sobama, teški komadi posoblja — golemi stolovi, kreveti sa stupovima, neobični ormari za odjeću i rublje — tonuli u sjeni, i mogao si čuti miševе kako trče preko poda. Ubrzo naložiše vatru na ognjištu te nam dadoše pečena mesa, graha i kave. Prije svega petnaest dana, večera na kojoj bi se okupile prve ličnosti vlade i polovina generalskog zbora bila bi događaj o kojemu bi novine naveliko pisale. Danas su se uloge promijenile. Naša je sudbina ovisila o tome hoćemo li uspjeti umaknuti pod okriljem noći, jer su se jučerašnji pobunjenici pretvorili u vladu, a mi smo postali bjegunci.

Posljedice te promjene mogahu se vidjeti na svakome članu naše smanjene kolone. Prije smo svi, tko manje tko više, bili okruženi ađutantima i slugama. Nismo gotovo nikad išli pješke, jer smo imali dva-tri automobila, jeli smo u najboljim restoranima, kupali se svaki dan u mlakoj vodi, i nismo imali vremena misliti o tome kako se kvarimo i propadamo, jer bijasmo zatrpani audijencijama, poslovima i kompromisima koji idu uz visoke položaje što smo ih držali.

Večera na haciendi poslužila je da odmjerimo strašnu udaljenost koja nas je odvajala od onih dana. Naše nepce, naviklo na umake i prefinjenosti dobre kuhinje, sladilo se sada kao što se nikad nije sladilo probranom jestvinom *sole meunier* ili *chateaubriand s* umakom *à la bearnaise* — sladilo se mršavim obrocima pečena mesa servirana na prljavu stolnjaku koji je slabo prikrivao brazgotine izlizana stola u blagovaonici. Nesreća nas je, očito, humanizirala. Kad bi ruke segnule za istim komadom mesa ili dodavale jedne drugima pladnjeve, čuli su se uzvici:

- Najprije vi, dragi generale, samo se poslužite.
- Ne, nikako, dovoljno sam jeo, izvolite vi prvi.
- Želi li tko još graha? — nudio je jedan državni tajnik, pružajući gotovo praznu zdjelu.

Pošto smo povećerali, odlučeno je da poslušamo savjet ministra financija i da potražimo sklonište u obližnjoj Sierru de la Puebla. Zapravo nam neprijatelj i nije ostavio drugi izlaz.

Sierra, to jest ogranci kordiljera koji tvore tri četvrtine našega nesretnog teritorija, tradicionalno je sklonište progonjenoga, visoka i usamjena utvrda u kojoj se šaka ljudi može boriti protiv velikog broja neprijatelja braneći samo prilaze, ili se može izgubiti u nedohodu što ga sačinjavaju šume, klisure, klanci i hučne rijeke.

Tima prirodnim prednostima valjalo je pribrojiti činjenicu da je ministar financija bio prijatelj Gabrijela Barrios, patrijarha Sierru i istinskoga vođe Indijanaca koji su već u jednoj prilici spasili smrtno ugroženu Republiku; uz to, ondje je imao i rodaka, a jedan mu je brat bio guverner savezne države.

Pošto smo odredili pravac ekspedicije, sporazumjeli smo se i o tome da mnogi civili ostanu na haciendi dok im se ne pruži zgoda da se vrate u glavni grad, čime će se osjetno smanjiti teret kolone. Krajnje taktično, kao što mu već bijaše u običaju, Predsjednik me pozvao u stranu i zamolio me da ne idem dalje, ali sam ja još jednom otklonio.

— Ovo je prvi dan — upozorio me ozbiljnim tonom. — Što dalje, bit će sve gore.

— A što bi nam se moglo gore dogoditi? — upitah.

— Ah — odgovori — ne budite dijete. U ovoj zemlji nema samilosti prema pobijeđenima.

Nastavili smo put u tami i galopirali dva sata. Ministar vojni znao je da će Guadalupe Sánchez poslati za nama u potjeru jednorukog generala Pedra Gonzáleza — istom sada vidim koliko je invalida u vojsci — krvoločna psa tragača osobito fina njuha, čovjeka za koga ne postoji riječ nemoguće kad se radi o tome da se uništi bjegunac.

Događaji od 15. svibnja zapisani istog dana. Zoru su generali dočekali ne baš zadovoljni. Između planinskog tla, u koje smo gledali kao u obećanu zemlju, i mjesta na kojem smo se nalazili prolazila je međuoceanska željeznička pruga, i vojni su zapovjednici mislili da je neprijatelj lako mogao poslati dva vlaka s vojnicima da nam presiječe odstupnicu. Nakon posljednje nesreće koja nas je smjerala i najhrabriji su generali pokazivali malo ratobornosti, te su i u najmanjem pokretu drveća, u vrtlogu prašine ili u pramenu dima

već vidjeli neprijatelja.

Udarili smo preko jedne ravni usmjerivši prema Sierrri što se dizala pred nama. Nalijevo, u velikoj daljini, nazirala se mala postaja Oriental, a nadesno izdizao se silni Pico de Orizaba. Spoj suprotnosti, to kao da je sinteza meksičkog krajolika, vječna mješavina stvarnosti i nade, povijanje žučkaste trave, zemlja klanaca i presahlih potoka, magueyes i nopali, i u daljini baršunasti borici i vječni snijeg nad kojim treperi ružičasti i modrikasti sjaj

Bio sam žedan i umoran. S konja mi se dizala para, dahtao je i strigao uškama da otjera obade koji su mu dodijavali. Išli smo u oblacima prašine, izvrgnuti sunčanim zrakama. Nisam mogao očiju odvojiti od Citlaltepeta. Njegova slika, koja je mnoge dane tjeskobe bila povezana s idejom o našem spasu, sada mi je, dok sam je gledao nedohvatnu, ispunjavala srce bolnim predosjećajima.

BJEGUNAC

Događaji od 16. svibnja zabilježeni u različite sate. Bez velikog truda privikavam se na život bjeGUNca. U cik zore sam sedlam konja. životinja je jako pitoma i izdržljiva, nimalo vesela, ali ni tužna, jedina joj je mana što svaki čas zastaje da pase kukuruz što je izrastao, pa moram vraški paziti i upinjati da ne zaostanem u koloni.

Prije nego što uzjašem, promatram kako Asunción pali vatru da na njoj ugrije kavu. Iscjepka drvo u sitne trijeske pa ih naslaže da budu kao šupalj plast, i ubrzo se izviije plamen. I Asunción je nekako kao konj. On je čovjek velike fizičke izdržljivosti, a čega se god prihvati, radi mirno i strpljivo. Zna gdje će naći vode i drva; uvijek je opskrbljen mesom, kavom i pogačom, i premda mi ništa ne veli, jasno se na njemu vidi da je svoju dužnost šofera, koji provodi život u sjedenju, rado zamijenio za nomadski život na sreću.

Penjemo se oporom i šturom kosinom što vodi u planinu. Sunce upire ravno u kućice pokrivenne pločama od škrljavca. Ne znam od čega žive ti ljudi. Djeca pomaljaju čupave glave između mesnatih listova nopala, žena kojoj se grudi odmjereno njišu nad žrvnjem melje kukuruz, a mršave svinje uzalud zarivaju oštre njuške u gomile smeća i ruju po stajskom gnoju.

Kako se uspinjemo, dolina pod nama biva sve dublja i ljepša. Sva je njena gubavost nestala, ostao je samo osunčan prostor, zemlja s kamenom krečnjakom, načičkana trnjakom i prošarana tamnim isprekidanim prugama *magueya*. U daljini, ugašeni vulkani nude svoje meke usne, dok se na obzorju, zatvarajući ga, uzdiže Popocatepetl i Iztaccihuatl.

Mir i spokojnost njihovih snijegom pokrivenih vrhunaca podsjeća me Goetheova stiha:

*Čekaj: još malo,
pa ćeš počinit' i ti.⁷*

---

⁷ Über allen Gipfeln, prijevod po Kombolu. — *Prev.*

Druga bilješka koja se odnosi na 16. svibnja. U podne smo ušli u Sierru. Bez nekog prijelaza našli smo se poslije pustinje u plodnom carstvu gorskom. Nestalo je vrućine i prašine. Tamni borici, još pomiješani s hrašćem, spuštaju se u širokim plohama niz gorske padine i, kao da su odrezani, prestaju na rubovima obrađenih površina. U brvnarama, kućama brđana, uzvija se dim s ognjišta, vide se mnogi brdski osedlani konjići, a mala kola, krcata slamom, promiču između polja zasijanih pšenicom i kukuruzom.

Stigli smo u jedno selo: San Francisco Ixtamatitlán, gdje nas je, prema obavijestima, imao dočekati Gabriel Barrios, obožavani patrijarh Siere.

Na malom trgu što ga sjene dva golema jasena sjedilo na kamenim klupama desetak-petnaestak brđana: šutjeli su i pušili. Kraj njih bijahu njihove puške. Nijedan nije ustao da nas dočeka. I dalje su pušili cigare savijene od duhanskih listova, nijedan nije podigao oka da nas pogleda. Njihov uzvišeni prezir, tako sličan preziru što su ga pokazivali izaslanici cara Moctezume za prvih dana *conquiste*, naljutio je Predsjednika, koji je ostao na konju, baš kao da ni oni ne postoje.

Murguía se nije složio s tim hladnim prijemom, pa je, i ne čekajući nalog, otišao u općinsku zgradu i odande ubrzo, držeći ga za šiju doveo poštovanog načelnika dičnog sela San Francisca de Ixtamatitlana.

Načelnik, malen Indijanac, zdepast i star, upeo da se iskobelja iz zahvata jake Murguijine šake, ali uzalud.

— Zašto nisi izišao da nas dočekaš kako ti bijaše dužnost? — ljutito upita Murguía, drmusajući ga. — Zar nisi znao da se radi o Predsjedniku Republike?

— Ništa ja nisam znao, gospodine — odgovori načelnik, najposlije slobodan, trljajući bolni vrat.

— Lažeš. U planini se sve zna.

Nato se umiješa Predsjednik:

— Ostavimo to. Gdje se nalazi Gabriel Barrios?

— Tko bi to znao, gospodine. Ima dva mjeseca što ga nije bilo u Ixtamatitlanu.

— Bi li nam tko mogao kazati?

— Ako, gospodine, želite razgovarati, telefon je u općini...

Stari sjaha. Uđosmo u općinsku zgradu. Na zidu objeljenju vapnom, pod slikom Juárezza što bijaše umrljana od muha, nalazio se

prastari telefon. Objješenu slušalicu podigao je jedan oficir iz odreda za vezu; zazvrjala su pljesniva zvonca.

— Ovdje oficir iz ekspedicione kolone — vikao je oficir. — S kime govorim? Želimo vezu s generalom Barriosom.

Telefon je ispuštao svu silu neobičnih zvukova što su se razlijevali po maloj prostoriji. Odjednom se, nadjačavajući zbrku zvižduka, udaraca i isprekidanih uzdaha, začuo glas koji je kazivao:

— Moguće je da se general Barrios nalazi u Teteli de Ocampo.

U nastavku nas je telefon ponovno obasuo pljuskom različitih zvukova, a nakon pol sata uspjeli smo čuti isti glas:

— Odred konjice, pod komandom generala Juana Guajarda, ušao je u Sierru... Progoni vas izbliza... Savjetujem vam da odmah krenete iz San Francisca Ixtamatitlana.

Uzalud se oficir upinjao da dobije više obavijesti. Telefon je šutio, pa nam valjade nastaviti put. Kad se uvečerilo, udarismo tabor na obali Zitlacuatle. Spavao sam na konjskim pokrovcima. Oko četiri izjutra probudila me kiša. Maknuo sam naočale, da mi kapi bez prepreke padaju na lice, i uzjahao sam gotovo pipajući.

TELEFON I UTVARE

Događaji od 17. svibnja zabilježeni u različite sate. Objutirilo. Kroz izmaglicu probilo se sunce, crveno i golemo, i poput krvava mjeseca visilo nad blijedim zelenilom livada natopljenih kišom. U ovome djevičanskom svijetu brda kao da ne imahu težine. Bijahu sama prozirnost, sjajni oblici što isticahu tamne šume po padinama. Prolazila kola, po putovima što su se pušili čuo se veseo konjski kas i spajao se s pjesmom života koji se ponovno rađao.

Jutro, obično jutro. Telefonske žice, protegnute duž puta, tjerale me da mislim na vijesti koje nas čekaju kad dođemo u Tetelu.

Žurili smo se, išli bez zastajanja, i oko dvanaeste izvršismo ono što bismo mogli nazvati »naš mali trijumfalni ulazak«. U Teteli nema drugoga ravnog prostora doli trga okružena žutim portalima. Ostalo pripada vegetaciji. Bujno raslinje probija kroz ograde cvatova, osvaja dvorišta, sjeni krivudave ulice, cvate nevjerovatnim vratom. Ima drveća što je crveno — to su *colorines*; ima ga ljubičasta *jacarandas*; ima ga jarkocrvena i tamnoplava, sjajna i zagasita, sva sila različitih noćuraka. Jasmini i kamelije, gardenije i ruže padale po nama s balkona i pretvarale kolonu u cvjetnu zmiju.

Doček nije spriječio Staroga da ode u općinsku upravu: čim je vidio da je slobodan, odmah je krenuo onamo. Ondje nas je čekala druga loša vijest. Gabriel Barrios nije se nalazio ni u Teteli. Rekoše da je u obližnjem naselju Cuautempanu.

Telefon je ovaj put dao posve pesimističan izvještaj. Konjanički odred — kaza nam isti kričavi glas — nalazi nam se za petama i samo što nas nije dostigao. Prije tri sata krenuo je iz Ixtamatitlana prema Teteli.

Pošto smo strpljivo saslušali cio slijed otegnutih zvižduka s kojima su se miješala pitanja našeg oficira, čuo se savjet našega nepoznatog subesjednika:

— Idite iz Tetele što prije. Doznali smo da je za vama u potjeru bačen još jedan konjanički odred iz Necaxe da se spoji s odredom generala Guajarda.

— Koliko je ljudi u sastavu? — pitao je naš oficir.

Telefon je odgovarao:

— Krećite što prije.

Oficir, promuklim glasom:

— Spojite nas s Barriosom. Po nalogu Predsjednika Republike.

Telefon ponavljaše baš kao istrošena gramofonska ploča:

— Morate izići iz planine... morate izići iz Sierre...

Prestao je onaj glas, a na telefonu se začuo dug konjski njisak.

— Predsjednik Republike naređuje... — vikao je naš oficir obliven znojem.

Nato se odjednom začuo krupan glas koji je odavao silnu zabrinutost:

— Kobila se neće oždrijebiti.

I zatim je telefon umuknuo.

Susprežući smijeh Predsjednik se obrati Murguđji:

— Naredite, generale, da se kreće. Idemo u Cuautempan.

Jeknule su trube, sastavila se kolona, i pokriveni cvijećem odosmo iz Tetele.

Druga bilješka 17. svibnja. Na putu nas pratila kiša. Pokrio sam se nepromočivom kabanicom koju Asunción bijaše stavio sedlu u oblučje, te smo išli kasom četiri-pet milja. Već se unoćalo kad smo stigli u Cuautempan. Treba li reći da ni ondje nije bilo Gabriela Barriosa? Indijanci se pravili da ništa ne znaju o svome patrijarhu. Telefon, to maleno prgavo božanstvo koje nam je prijetilo utvarama, neodređeno govoraše o tome kako je neprijatelj u blizini i kako nije uputno da se dugo zadržavamo u Cuautempanu, ali je Predsjednik uza sve to odlučio da prenoćimo u selu.

Secundino i Asuncion prostriješe postelju u jednoj kolibi, naložila se vatra za večeru, i baš kad sam mrtav-umoran sjeo i htio svući mokru košulju, zatražiše audijenciju ministri financija, unutrašnjih poslova i vojske i sa njima dvanaestak generala.

Razgovor, koji ovdje skraćujem, tekao je uglavnom ovako:

Ministar unutrašnjih:

— Gospodine, ponovo insistiramo na tome da naredite raspuštanje kolone. Opoljeni smo neprijateljskim snagama koje su jače i moralno i brojčano.

Predsjednik:

— Zašto tvrdite da je neprijatelj i moralno jači? Htio bih da mi to objasnite.

Ministar:

— Neprijatelj počinje gonjenje svježim snagama i sa svom opremom. Mi smo iscrpljeni od umora i satrveni porazom.

Predsjednik:

— Da, znam to, ali se u mišljenju ne slažem s vama. Dosad smo uspijevali svladati umor i izdignuti se iznad poraza.

Ministar financija:

— Gospodine, nije posrijedi moral. Uvjeren sam da se kolona može dugo održavati... ali samo ako ne bude napadnuta. I ja podupirem prijedlog da se raspršimo a vi da ostanete skriveni gdje god u planini, sa četvoricom-peticom ljudi.

Predsjednik:

— Nikoga ne prisiljavam da ostane sa mnom.

General Murguía:

— Mi vas ne želimo ostaviti, nego sačuvati vaš život. Trebate se sakriti.

Upaduh i ja:

— Gospodine, u jedno sam posve siguran: ono malo saveznika što smo ih imali prešlo je neprijatelju. Borimo se protiv cijele zemlje.

Predsjednik:

— Što onda predlažete?

Ja:

— Molim vas sakrijete se.

Predsjednik:

— Radije ću se boriti nego se sakrivati.

General Mariel:

— Nisu propale sve nade.

Ministar financija:

— Gospodine, ja sam uz vas i poštujem vašu odluku.

Predsjednik Republike mora ostati na čelu svojih ljudi do kraja.

Ja nato navalih:

— Koliko nas ima? Dvadeset ili dvadeset i pet civila, pedeset generala i oficira, i dvadeset pet vojnika, ne brojeći kadete Vojne akademije.

Ministar financija:

— U svemu dvjesto ljudi. Ima nas dovoljno.

Ja:

— Barrios se krije.

Ministar financija:

— Ali se i ne bori protiv nas.

Murguía završavajući raspravu:

— Dobro, zajedno smo krenuli pa ćemo zajedno pobijediti ili poginuti.

Predsjednik:

— Zašto velite: poginuti? Treba misliti samo na pobjedu.

OPROŠTAJ

Događaji od 18. svibnja zapisani 2. lipnja. Predsjednik je odložio praznu zdjelicu, obrisao usta jedinim ubrusom, pažljivo ga previo i stavio pokraj tanjura. Dvaput je dlanom udario po stolu i zamišljeno, ne gledajući nikoga, rekao:

— Odlučio sam da nas na prvom razdvoju puta ostave pitomci Vojne akademije i da se vrate u glavni grad.

— Gospodine — upletoh se — ne zaboravite da su oni jedina naša snaga. Bez njih smo izgubljeni.

— Dobro znam, ali nemamo ih prava žrtvovati. Njihova je krv nevinna krv.

Nikad nisam čuo Predsjednika da tako govori.

— Ako nas neprijatelj napadne — nastavi Predsjednik — izgubljeni smo s njima i bez njih. Njihova smrt bila bi beskorisna, posve nepotrebna.

— Mogli bi da vas ne poslušaju... oni su u većini.

— Neposluh i izdaja navike su koje se steću u zrelosti. Njihova mladost očuvat će ih od te kuge.

Ušutio sam zbunjen pred jačinom njegove boli.

— Zašto ih ne biste vi otpratili? — uzviknu u tonu koji i dalje pokazivaše uzbuđenost. — To vam je posljednja prilika da se spasite.

— Gospodine — rekoh mu, jedva protiskujući glas kroz stegnuto grlo — nepravedno me vrijeđate.

— Ni govora — uzvрати živo, pružajući ruku i stavljajući je na moju — nije mi to bila namjera. Naprotiv, htio sam kazati da bismo vašim odlaskom bili posve osakaćeni.

Stegao mi je ruku, i ja se pribraih. Uđe ministar vojske i nazva dobar dan.

— Dobar dan, generale. Ima li novosti?

— Gospodine, telefon javlja da se neprijatelji nalazi u Teteli de Ocampo.

— Generale, recite odmah pukovniku Casillasu da se na prvom prekrizju kadeti pad njegovim zapovjedništvom moraju vratiti u México.

— Poznajem Casillasa, gospodine Predsjedniče, on je lojalan

vojnici i neće nikako pristati da vas ostavi u ovom pogibeljnom času.

— Gledajte da ga uvjerite. Nemojte mu govoriti o moralnim razlozima koji me tjeraju da se odvojim od momaka, bolje reći, da ih se odreknem, nego mu istaknite kako je nadasve potrebno da se olakša naš marš. Valja se uklanjati borbama, a ne tražiti ih. Idite i nemojte se vraćati s negativnim odgovorom.

Ode general. Predsjednik ustade od stola, iziđe, priđe svome konju, potapša ga po vratu i uze pregledati opremu.

Okrenuvši se meni, viknu veselo:

— Jeste li gotovi? Zajedno ćemo jahati, a kad se vratimo u México, imenovat ću vas za generala. Zaslužili ste svoje lovorovo lišće u teškom pohodu.

Domala eto opet ministra; bijaše sav zajapuren.

— Ah, gospodine — uzdahnu skidajući kapu i brišući nadlanicom znoj što mu je kosu lijepio na čelo — radije bih da se borim protiv cijele divizije nego da uvjeravam Casillasa. Ne sluša. Neće ni da čuje. Na kraju mi je odvrnuo da vojnici ne mogu dezertirati u času kad je život Predsjednika Republike u opasnosti. Stajalo me vraške muke dok sam ga razuvjerio. Pogotovu — tu je časak oklijevao — kad i sam mislim da vojnici ne treba slušati stanovite zapovijedi.

Stari nam bijaše okrenut leđima, pravio se kao da osobito pažljivo pregledava konjsku opremu.

— Da — kaza — Casillas je izvanredan vojničar.

— Pozivao se na lojalnost i držao se nje kao utopljenik daske.

— A zar mu niste rekli da je lojalnost danas isto što i sama smrt?

— Čim bi on okrenuo da govori o lojalnosti, ja sam govorio o disciplini. Naposljetku je oborio glavu i rekao: »Nalog je nalog. Valja poštovati Predsjednikovu odluku. Možete ga izvijestiti da će biti kako želi.«

— Dobro — dočeka Predsjednik. — Krenimo.

Secundino mu pridržava stremen, i Stari zauze svoje mjesto na čelu kolone, pogleda uprta u usku stazu što se probijala među borovima.

Ja sam navlaš otezao, zadržavao se, te sam mogao čuti neke komentare što ih je izazvao Predsjednikov nalog. Pitomci bijahu podijeljeni. Oni mlađi tužili se kao djeca koju je zahvatila nepravedna kazna:

- Zar nas više ne žele?
  - Zašto nas odbacuju?
  - Zar smo se možda zlo ponijeli?
- Stariji se obraćali Casillasu te mu govorili:
- Naredite da i dalje idemo s kolonom.
  - Ne želimo se vraćati.
  - Naša je dužnost da budemo s Predsjednikom.

Casillas i Howell, zamjenik upravitelja konjaničke škole, morali se pozivati na svoj autoritet da bi postigli posluš, i kad me Predsjednik pozvao, često sam se osvrtao, u strahu da se kadeti, slabo umireni, neće moći suzdržati i da će udariti u otvoreni neposluš.

Moje strahovanje pokazalo se kao neosnovano. Prvi put su sada članovi kolone šutjeli, i samo se čulo kako konji dašću i kako potkove udaraju po kamenju na putu.

Ostavili smo za sobom četiri-pet sati mučna jahanja, a krajolik se nije mijenjao. Put se tu razdvajao. Jedan se verao uza stranu kojom smo se penjali, a drugi, praveći kut, silazio niz gorsku padinu i gubio se među krunama drveća.

Došao je trenutak kad smo se trebali rastati. Predsjednik je prešao raskršnicu i nakon nekoliko metara zaustavio konja. Kolona je stala i rasporedila se, u prirodnoj svečanosti, uz rub puta.

Pridoše Casillas i Howell.

- Došli smo se oprostiti, gospodine Predsjedniče.
- Sretan vam put.

Casillasu porasla brada, odora mu poderana i umrljana, oči mu crvene. Bijaše, nema sumnje, pripremio govor u kojem će isticati zakonitost i vojničku čast, i baš je htio početi kad ga Predsjednik prekide: nije volio dramatičnost.

— Hvala, od srca vam hvala na svemu, pukovniče. Držali ste se uzorno, vi i vaš eskadron. Dajte mi ruku.

Casillas je razumio i pružio mu je ruku.

— Howell — nadoveza Stari — nadam se da nećete imati poteškoća. Ministar vojske uručit će vam posvjedočenje iz kojega će se vidjeti da je konjanički eskadron Vojne akademije izvršio svoju dužnost na moje traženje, to jest po nalogu Predsjednika Republike.

Njih dvojica okrenuše konje i u kasu pridoše eskadronu koji je čekao nešto dalje od raskršća.

Jedna je orlušina šarala široke krugove po naoblačenom nebu.

Dolje su stajali mladi kadeti, i njihova je nepomičnost odudarala od nemirnih konjskih glava. I njihove su uniforme bile razdrte i prljave, ali se njihovim licima, po kojima su probile malje, razlijevala ponosna bol: morali su se podvrgnuti jednoj višoj sili koja otklanja njihovu žrtvu osuđujući ih na pokapanje njihovih nada i na anonimnost.

Bijahu uvjereni da im se oduzima jedina mogućnost da pokažu junaštvo, i to nepopravljivo zakidanje kojemu se njihova lojalnost ne može usprotiviti, tjeraše ih da se drže ukrućeno, stisnutih vilica, i da udvostruče budnost kako ni jednom jedinom kretnjom ne bi odali koliko su u duši zbunjeni.

Ipak, još su na svome mjestu, kolona se nije raspala. Sadašnjost je sveudilj sadašnjost. Pripadnost toj zajednici, zajedničke nedaće i slava, zajednička sudbina, sve je još tu, sve još živo i opipljivo, ništa se nije poremetilo — ali odjednom sve im nade rasprši zapovjedni glas Casillasov, i sadašnjost prestade postojati, pretvori se u prošlost.

Casillas i Howell išli su na čelu eskadrona, gologlavi, a kadeti prolazili ispred Staroga i skidali kape.

Nisam prestajao gledati Predsjednika. Bijaše on sfinga u najuzvišenijim trenucima. Promatrao je kadete kako s konjima ispunjavaju usku stazu i ostajao miran, nije se na njemu vidjelo nikakvo uzbuđenje; starinske naočale zakrivale mu oči, kovrčava brada padala mu na prsa. Zatim, polako, u veličanstvenu pokretu, skide sombrero i otpozdravi kadetima.

Tako smo podugo ostali. Casillas i Howell bijahu već iščezli. Od momaka, što ih je napol zavila magla i što svakog časa bijahu sve dalje, mogasmo još vidjeti samo kape kojima su mahali u zraku.

Predsjednik tada pokri glavu i podbode konja.

KIŠE

Događaji od 19. svibnja zabilježeni 3. lipnja. Pisati? Pisati, to je luksuz koji sebi nisam mogao dopustiti. Po običaju, čuvao sam u džepu bilježnicu, premda sam dobro znao da je ta smotrenost posve nepotrebna. Dvostruka ličnost koja pisca sili da bude i glumac i svjedok događaja u kojima sudjeluje bila je sada razdvojena; kad bi nestao zdravi svjedok stvarnosti, samo je ostajao nevoljni glumac drame koju smo proživljavali, gonjeni čovjek koji je morao upeti svu volju i snagu da se spasi.

Posljednja telefonska obavijest bijaše uzbuđljiva:

— Neprijatelj je samo dva sata jahanja udaljen od vas.

Kakav neprijatelj? pitao sam sebe. Tko nam to daje znak za uzbunu?

Borili smo se okruženi sjenama, prepušteni nepoznatom subesjedniku koga smo slijepo slušali i čiji nas piskavi glas, prekidan čudnim šumovima onoga primitivnog telefona, neprestano podbadaše da bez počinka i pravca prolazimo Sierrom.

Sada je sve to svršeno. Polja zasijana ozimim ječmom, borik koji se jasno ocrtavao na rubu obrađenog tla, bogata kukuružišta, mala kola u koja bijahu upregnuti čupavi konjići, sve je ostalo nepovratno za nama. U ovom dijelu Sierre nema više obrađenog tla. Put je staza koja se uspinje i silazi preko planina, kraj klisura i provalija, teško se probija između divovskih borova i hrastova sa čvornatim granama; tlo je pokriveno žbunjem, papraću i golemim mesnatim lišćem koje vojnici upotrebljavaju da se štite od sunca i kiše.

Osim toga, počelo je doba velikih kiša. U podne se oblaci valjali preko planina, gomilali se i kuljali dolazeći s obale. Sjajni im rubovi raščijani u meke perine, prelazili jedni u druge, sudarali se i rastavili. Bijaše to u početku igra pjene što zasljepljuje, mlatanje tihih bešumnih valova što se sustižu zračnim visinama, zapljuskivao val za valom dok najposlije ne preplaviše svu nebesku plavet. U četiri po podne visili su s hridine i uvijali krune drveća tamnim i pokretnim velom, vlažeći zrak. Koliko god lako plovili nas su pritiskali baš kao mora, te smo osjećali kako se prostor napunio sjenama što prijete: bijahu to oblaci zlogode.

Ako smo prije uzdisali priželjkujući plavetnu svježinu daleke

Sierre, sada smo se s tugom sjećali sunčanih pustinja i krečnjačkih ravni, i kretali smo se očajno sporo nastojeći izići iz onoga nedohoda maglenog, iz labirinta oblaka i borova za kojima ćemo, mišljasmu, vidjeti neprijateljske puške uperene nam u grudi.

U šest uvečer stigismo u Coamachalco — bijaše to *rancheria* od desetak-dvanaestak koliba — i Predsjednik odluči da tu prenoćimo.

Pojeli smo malko pečena mesa i popili koji gutljaj kave, posilni su nasjekli nešto kukuruzovine, da nahrane konje, i domala eto kiše, ulila gusta i jednolična, i neprstano je šobonjila po mesnatom lišću kao da negdje bubnjaju u daljini. Tek što sam naslonio glavu na sedlo sklopiše mi se oči, i ja utonuh u nekakav bezdan koji me odvajao od svijeta i u koji nisu dopirali ni ljudski glasovi ni šum kiše.

U četiri ujutro probudi me Asunción drmajuci me za rame.

— Gospodine — reče — ustajte. Već su svi na nogama, Predsjednik vas čeka.

Osjećao sam se kao da i nisam spavao, i jedva sam se uspio dignuti s konjskih pokrovaca koji mi bijahu postelja. Noću je kiša napravila oko mene lokvu, i vlaga mi je prodrila u kosti. Nogu nisam osjećao, čelo mi gorjelo, i sve bih prije poželio samo ne bih da se opet truckam na konju, da se neprestano uspinjem i spuštam po grbavim padinama Sierre.

— Asunción, sve mi se čini da me spopala groznica. Sav se tresem od studeni.

Ne kazujući ni riječi, Asunción uzme šalicu kave, ulije u nju podosta *tequile*⁸ te me napoji pridržavši mi glavu. Zatim mi protare noge, obuje mi cipele i podigne da uzjašem.

— Neće biti ništa, gospodine — reče dok mi je vezivao cipele. — Događa se to i najhrabrija.

Krenuh polako. Kava, rakija i jutarnji zrak vratiše mi dušu. Predsjednik je baš plaćao Indijancima hranu i kukuruz dan konjima. Secundino je držao svjetiljku te je Stari na njezinoj svjetlosti mučno brojao novac.

— Pet za hranu, pet za kukuruz i pet tebi, u svemu petnaest pesa. Jesam li još štogod dužan? Jesu li ti svi platili?

— Sve je u redu, gospodine — odgovori Indijanac.

---

⁸ Tequila, rakija od soka jedne vrste agave. — *Prev.*

Prizor mi je godio, bijaše neobičan. Nikad nisam vidio Predsjednika da plaća ijedan račun, čak nisam ni znao da se Predsjednik mora baviti običnim sitnicama. Oko njega se sabrali Indijanci. Bili su u jadnoj odjeći od gruba sukna, bosí, a oči im, što ih napol zakrivahu veliki i poderani *sombreros*, uporno gledale u zemlju. Iako smo te ljude mogli dodirnuti rukom, ipak nije bilo nikakve veze i nikakva razumijevanja između njih i nas. Osuđeni u toku stoljeća na usamljenost i zaborav, bijahu kao preživjela bića iz nekoga mrtvog svijeta, i što sam ih više gledao, sve su me više smučivali njihovi neobični i jadni likovi.

Rekoše im da je sjedobradi starac Predsjednik Republike, ali oni nisu imali nikakva pojma o Predsjedniku, a još manje o Republici, pa ako su i protisnuli koju riječ na iskrivljenom španjolskom, bijaše to s velikim strahom.

Pozdravismo se s njima i krenusmo. Ostadoše ti ljudi za nama, pokraj svojih jasnih koliba, i dugo se nisam mogao osloboditi osjećanja krivnje koje me mučilo. Otkrivao sam skriveno i odbojno lice Meksika. To što sam proveo noć u domorodačkoj kolibi bijaše kao da sam uronio u tamu paleolitika, u doba krutog tla, nikad utažene gladi, bosih nogu, poplave ušiju, vatre koja se pali trenjem drveta o drvo, vračeva i bolesti, i uzalud sam pokušavao pomiriti taj pakao s civiliziranim rajem iz kojega sam upravo prognan.

Poslije dva sata jahanja prestala je moja uciviljenost zbog Indijanaca, pa sam samo mislio na svoj jad i umor. Noge mi bijahu kao da su od olova. Izranjene slabine pekle me kao da sam na njih stavio žeravu. Na konju ili pješke, svejedno, bol i umor nesnosni, bijaše mi da iskočim iz kože, i najradije bih se zavaljao u blato kao što se ponegdje izvale tovarne mazge kad nema nikoga da ih požali ni da ih pogleda samilosnim pogledom: dođu do granice svojih snaga, i to je sve. Naprotiv, od onoga koji nije naviknut na kretanje, od onoga koji je provodio život u sjedenju, od gradskog čovjeka, tražilo se više nego od životinja, i pomisao na to ispunjavala me ubojstvenim bijesom.

Gledao sam leđa onih što su išli preda mnom i noge što se pokretahu odmjereno, pravilno, ne pokazujući kolebanja ni slabosti, kao da pripadahu oholim bogovima, i ta slika tuđe istrajnosti, slika snage koja nije bila moja nego onih što se rugahu mojoj slabosti, samo je povećavala nerazumni bijes u meni, te sam iz dna duše želio da se oni najizdržljiviji i najponosniji zakotrljaju niz klisuru ili budu

izrešetani neprijateljskim zrnima, i upravo sam se luđački hvatao te mogućnosti koja je nakon svega bila jedina kadra da kompenzira moju bijednu inferiornost ili dokrajči onaj sramotni i ponižavajući bol koji je u meni razarao i mrvio i posljednji ostatak samopoštovanja.

Sve mi je igralo pred očima. Slika oholih bogova rasplinjavala se, i moja se grozničava pažnja zadržavala na drveću. Nije mu bilo kraja. Duž puta, za nama i pred nama, steralo se sa svojim vitkim stablima i granjem što se pod težinom gustog lišća svijalo k zemlji — slijepa stvorenja što su upijala sunčanu svjetlost i pretvarala je u škrob i šećer, stvorenja ravnodušna prema našim bolovima, mnoštvo živih i sebičnih bića koja nas ismjevahu svim svojim lišćem i sardonski pokretahu svojim rukama. Njihova drskost, njihova očita nadmoć tjerala me da ih mrzim, i samo sam se nosio željom: eh, da mi je sjekira pa da ih obalim, da zapalim šumu i da sažežem u pepeo njezinu veličanstvenu ravnodušnost. Stih što ga je napisao Darío⁹ »Blaženo drvo, jer jedva da je osjetljivo...« neprestano mi izlazio na pamet i nikako da me ostavi, a od toga mi je samo raslo sažaljenje prema samom sebi.

Došao je i čas kada su mi noge otkazale posluh.

Činilo mi se da će mi glava prsnuti od sunčane žege, i kad mi se već počelo mračiti pred očima, razabrah da je Predsjednik pokraj mene.

— Enrique — reče mi — blijedi ste. Jeli vam zlo?

Njegov mirni glas dozva me u stvarnost.

— Umoran sam, gospodine Predsjedniče. Ne mogu više.

— Generale Murguía — reče zapovjedniku kolone — naredite kratak odmor.

Sjedosmo na šumski proplanak i skinusmo konjima uzde da slobodno pasu. Stari me gledao prijateljski.

— Znam da čovjek trpi u ovakvim mučnim marševima. U početku nam se tijelo opire što ga podvrgavamo pretjeranom naporu. Umor je otrov, ali ga najposlije nadvladamo, i naprezanje se na kraju pokazuje kao korisno. Korisno po duh i po tijelo. Nema toga velikog Meksikanca koji nije bio bjegunac. Najbolji su živjeli lutajući, ne tjedan-dva, nego koju godinu, i naposljetku su oni

---

⁹ Nikaragvajac, Rubén Darío (1867.-1916.), jedan od najvećih pjesnika španjolskog jezika. — *Prev.*

iznijeli pobjedu. Skupite snagu, nemojte klonuti. Ništa ne dobivamo na poklon. Sve treba osvojiti vjerom i žrtvom. Sjećate li se Juáreza? Mjesece je i mjesece išao pustinjom u traljavoj kočiji, izdan i od najprisnijih prijatelja. I pobijedio je. I mi ćemo pobijediti ako očvrsnemo u nesreći.

U drugoj prilici nasmijao bih se njegovu malom, patriotskom govoru, ali sam u ovom času, onako slomljen i satrven, osjetio da sam baš te riječi htio čuti i da mi je gnjev ustuknuo pred tom lekcijom jednostavnog stoicizma.

— Dobro je — završi stavljavajući mi ruku na čelo — osjećate se bolje, je li?

Samo sam se nasmiješio. Stari ustade, a ja se opružih po tlu. Vjetar je brujaio u jelovu granju. Brzica šumila među stijenama. Obavijao me miris trave, a na nebu se oblaci raščinjali u pramenje pjene što zasljepljuje oči.

Asunción mi donese šalicu tople kave, i kad se sagnuo nada mnom, vidjeh da je zataknuo orhideju za šešir od palmova lišća. Polako sam pio kavu. Sasvim u blizini čuo sam sigurni glas, Staroga, glas bez modulacija. Kako su teškoće rasle, sve sam se više divio Starome. Bio je istinski čovjek. Nikad od njega nisi čuo da se žali, nikad zamjerke, nikad na njemu nisi vidio znaka iznemoglosti. Dok smo se kretali, uvijek bijaše pred nama, strog i čvrst. Sam je hranio svoga konja i sam ga opremao. Okružen mladim generalima, prvi je ustajao i posljednji lijegao. Govorio je malo (srećom, mrzio je dosadne govore političara), ali je uvijek nalazio pravu riječ da obnovi i krijepi nadu, i tih je mučnih dana, kad bijasmo uvjereni u poraz, prikrivao svoje strepnje, nadvladavao dob i tjelesne jade, i njegova vjera u pobjedu — vjera koju bih najradije nazvao meksikanskom zbog onoga silnog napora u kojem ne bijaše jadanja — i njegov muški otpor bijahu nezamjenjiv poticaj u teškoj kušnji kroz koju smo prolazili. Pa ipak bijaše nešto kruto u meni, jedna egoistička potka koja se opirala svemu tome, jedna kukavnost i malodušnost koju nije mogao izliječiti starčev heroizam, i patio sam jer nisam nalazio izlaza. Još sam se jednom uspio oteti i prenuti, i kad je dan znak za polazak, uzjahao sam bez napora.

Događaji od 20. svibnja pribilježeni 29. Staza se verala uzbrdicom tako uzana da nam je valjalo razmicati mokre grane. Svjetlucala se kiša na borovim krošnjama, po debelim iglicama

klizile kapi baš kao biserna zrna. A dolje hučila rijeka.

Zapravo me krajolik nije zanosio svojim čarom. Svu sam pažnju upravljao na to da svladavam zapreke na putu. Obronku kao da ne bijaše kraja. Išli smo pješke, držeći se kadikad za rep konju, koji je strigao ušima, jer mu je to ostalo kao jedina obrana od insekata. Ja sam morao svaki čas puštati rep i tjerati sa sebe oblak Moskita koji su mi krv sisali. Išli smo polako, uvijek rubom provalije, spotičući se o kamenje ili gazeći po žutom i ljepljivom blatu na putu. Omicale se noge životinjama, a kamenje se kotrljalo u provaliju.

Pokušavao sam misliti na Juárezu i njegovu hladnokrvnost, ali ga nisam uspijevao zamisliti u fraku i cilindru, kako se vozi u razdrmanoј starinskoј kočiji, a kraj njega promiču pustinjski kaktusi. Strmina uz koju smo se penjali prometnula se u pravu kalvariju, i valjalo mi je upeti svu snagu — ne toliko po ugledu na Staroga, koliko od jada i straha da ne pobudim licemjernu sućut u generala.

U deset toga jutra stigismo na vrh i počesmo silaziti niz drugu stranu. Ta je promjena nešto poboljšala moj položaj. Opet sam uzjahao i čitava dva sata držao sam se sedlu za oblučje. Konj gotovo i nije išao, nego se klizao nagnut nad strmen. Naposljetku, kako su me ruke boljale više negoli noge, odlučih nastaviti put pješice pa krenuh strazom. I zbila se promjena koju još nisam kadar objasniti. Nestalo je umora, otišli bolovi, postadoh neosjetljiv tako i toliko te da su me iglama boli, ne bih ništa osjetio. Tijelo mi oguglalo i otupjelo, bijaše kao da je utonulo u nekakav san, te iako nisam izgubio suvislost a vladanje mi bilo potpuno normalno, zapravo nisam osjećao ni straha, ni bola, ni umora. Sve mi je bilo poravno — ili mi se barem činilo tako — i morala bi se dogoditi prava katastrofa da mi vrati osjetljivost s koje sam toliko trpio posljednjih dana.

Poslije nekoliko sati, duboko u njedrima planine, nazreli smo seoce šćućureno na obali rječice-brzice. Bijaše to Patla, kako rekoše vodiči. Seoce nam se rugalo. Javljalo se i nestajalo među granjem. Crkveni zvonik kadikad nam se nalazio gotovo pod nogama, pa se opet udaljivao i pretvarao u jedva zamjetljivu mrlju.

- Bunilo stvara tu vrstu obmane — rekoh samom sebi.
- O kakvoj obmani govorite? — upita Stari okrenuvši se.
- Nisam ništa rekao — odgovorih preneražen.
- Enrique, vi naglas mislite, čuo sam vas gdje govorite o

obmanama.

— Možda, gospodine. Velim da selo ne postoji.

To je običan priččin, fatamorgana.

— Pravo kažete — potvrdi pomirljivo. — To je jedna od mnogih šala kojima nas obasipa planina.

Priđe nam general Murguía.

— Gospodine, otkrio sam naoružane ljude u visini Patle.

Predsjednik uze dogled koji mu je pružio Murguía.

— Da, zaista. Nema ih više od dvanaestak.

— Hoćemo li dalje? — upita Murguía.

— Jasno, ništa ne poduzimaju da se sakriju.

Nastavili smo put, i nakon dva sata pokaza se zvonik u Patli na suprotnoj obali rijeke. Od mosta ostao samo crvotočan balvan, te prijeđosmo pješke, a konji, koje smo vodili za uzde, preplivaše preko rijeke.

Generali nagruše u seosku, gostionicu, a ja sjedoh na kamenu klupu. Do mene su dopirali njihovi glasovi. Našli su piva i otvarali boce veselo uzvikujući. Bradat čovjek prijeđe preko malog trga. Dva redenika s nabojima padala mu s ramena unakriž, teški pištolj nategao mu pojas na jednu stranu; dok je prolazio, ostruge mu na čizmama odjekivale po kamenim pločama na trgu. Rekoše da pripada snagama kojima zapovjeda general Herrero, naš saveznik u tome gorskom kraju, ali me ta vijest ostavila hladnim.

Zadržali smo se u Patli neko pol sata, a onda ponovno uzjahasmo. Predsjednik je pazio da uvijek budem kraj njega i gledao me ne mogavši prikriti uznemirenost. Nismo prevalili ni sat puta kadli neki jahač u trku sustiže našu kolonu. Bio je to general Herrero.

DVADESET I ČETIRI SATA

Događaji od 20. svibnja zabilježeni 4. lipnja. Nikad ne bih pomislio da će taj krepki konjanik, odjeven, unatoč visokom činu, u skromnu bijelu košulju, čizme i stare hlače, igrati tako važnu ulogu u našoj ekspediciji.

Herrero nije imao prošlost koja bi baš zadovoljavala, premda je ista nevolja, manje-više, zapadala u dio gotovo svim generalima što ih je revolucija iznijela na površje. Njegov životni put nije se mnogo razlikovao od životnog puta drugih generala što napol bijahu *condottieri* a napol ugnjeteni ratari koji su se teško borili za opstanak upriličujući napade i kadikad ispaljujući svoj pištolj.

Nijedan između njih nije nikad pročitao nikakvu vojničku raspravu, niti mu je, uostalom, takvo što trebalo u vršenju jednog poziva koji se uvijek kretao u skromnim razmjerima. Važni generali koji su upravljali prostranim područjima upotrebljavali su te pustolove pa ih raspoređivali i pokretali po svojoj volji, jednom kao buntovnike, a drugi put kao zakonite pristaše mogućnika na koga je došao red da vlada. Herrero, mali *cacique*¹⁰ zabačenog Huauchinanga, koji se nikad nije udaljio iz svojih brda, stupio je u službu jednoga od te feudalne gospode, i kraj njega je, bez muke i bez neke slave, stekao generalskog orla i lovorove grančice. Kasnije, zahvaćen epidemijom otpadništva koja se širila među oficirima armije, prosudio je da je uputno »podići se na oružje« — stoljetni eufemizam kojim se u Meksiku označuje izdaja — i pretvoriti se u vladina neprijatelja, ali je i tu mrlju uspio na zadovoljstvo istrti potčinivši se generalu Marielu, glavnom zapovjedniku Sierre de Puebla. Mariel, ponosan na tu pobjedu, priredio je Herreru banket — fotografija pomirenja uvelike je kružila novinama — odveo ga u glavni grad kao živog svjedoka svoga trijumfa i uključio ga u snage svoje brigade u Sierru.

To je sve što znamo o generalu Herreru. Naravno, valja napomenuti da su to birokratski podatci, obavijesti kao što su otisci prstiju, koji nam omogućuju da vidimo samo dijelak kože, dok nam

---

¹⁰ Cacique (riječ karipska), poglavar jednog sela, mjesta ili kraja, ili krupniji zemljoposjednik. — *Prev.*

zagonetkom ostaje kompletni mehanizam čovjekova ponašanja. Zacijelo je on bio jedan od onih malih Juda, izdajnik drugog reda, koji je pred drugima imao jednu jedinu prednost: nije plakao na Predsjednikovu ramenu, nije mu se zaklinjao na vječnu vjernost niti se prikazivao borcem i pobornikom zakonitosti da bi lakše stekao njegovo povjerenje. Odrekavši se svojih snaga, ispravio je zločin pobune tako što se iskreno pokajao, i premda je pakao pun pokajnika, njegova odluka da se vrati na državni brod — da se poslužim omiljelom frazom službenih govornika — došla je u času kad se taj brod opasno zaljulao i već se svi štakori žurili da ga napuste.

Bilo kako bilo, Herrero se nalazio tu. Pouzdano smo o njemu znali da se ne bori protiv nas, nego nam pruža svoju pomoć, i ta nečuvena činjenica bijaše dovoljna da rasprši naše bojazni.

Vidjeh kako je prišao generalu Marielu, zagrlio ga i rekao mu isprekidanim glasom:

— Generale Mariel, došao je čas kad vam mogu pokazati svoju zahvalnost za sve ono što ste učinili kad sam bio buntovnik. Računajte sa mnom i sa mojim ljudima. Sretan sam što mogu ponijeti dijelak nesreće koja se oborila na zakonitu vladu.

Kolona se zaustavila. Mariel uze Herrera pod ruku te ga odvede Predsjedniku.

— Gospodine, predstavljam vam generala Herrera. Častan čovjek i izvrstan vojnik. Želi biti pod vašim zapovjedništvom. Odgovaram za njegovu lojalnost.

— Dobro došli, generale Herrero — reče mu Predsjednik ne silazeći s konja i pružajući mu ruku. — Dolazite u najbolji čas.

— U vašoj sam službi, gospodine Predsjedniče — odgovori Herrero uklanjajući suze mekom kožnom rukavicom.

Valja mi priznati, neugodan mi bijaše prvi dojam što sam ga stekao o Herreru. Po onom kako je jahao, očito je imao čelične mišiće. Bijaše mješanac koji nije premašio tridesetu; kretnje mu pokazivale gipkoću i opreznost, kao u mačke, a otvrdlo lice, pravilnih crta, doimalo se nekako himbeno — možda zbog toga što čovjek bijaše plašljiv, jer mu oči, tamne i staklene, nisu nikad gledale izravno.

Herrero kao da je sam preuzeo da nam pokaže kako prvi dojam što ga steknemo o nepoznatu čovjeku, kao što obično biva, može biti posve neosnovan. Već nakon pol sata što se priključio koloni bijaše

njezin neosporni vođa. Zaobilazio je zapreke te nam olakšavao put. I sada se još dobro sjećam kako je Starome, izvirgavajući pogibli svoj život, osiguravao prolaz tjerajući svoga konja da ide uz rub provalije. Ako bi se kakva grana ispriječila na stazi, posjekao bi je svojom sabljom; na velikim strminama prvi je pomagao Predsjedniku da sjaše, a kad je trebalo prijeći preko brzice, spremno mu je pružao ruku. Sve je to činio neusiljeno, prirodno, a istodobno govorio o stanju putova, o udaljenosti među selima i o tisuću pojedinosti koje u onim prilikama bijahu nit što nas je izvlačila iz labirinta Sierre.

Divio sam se mladom generalu onako kako se već onaj koji provodi život vezan na sjedenje može diviti čovjeku od djela koji je kadar nadvladati i najveće opasnosti. Naposljetku je i Predsjednik rado prihvaćao njegovu pomoć, premda je u početku, kad su mu predstavili Herrera, našao načina da mi kaže:

— Ne znam zašto, ali mi taj čovjek ne ulijeva povjerenje.

Na ranču što se zvao Uni6n, kamo smo stigli u to popodne, oprostismo se, rastuženi, s generalom Marielom. Mariel, kako sam spomenuo, bijaše glavni zapovjednik Sierre, pa je trebalo da u Xicu izvidi jesu li tamošnje čete ostale vjerne vladi ili su prišle pobunjenicima. Nisam se uspio sprijateljiti s Marielom. Bilo je previše generala u koloni, a većina me gledala sumnjičavo i prezirno, kako već vojnik gleda gradskog intelektualca. Nijedan među njima nije mogao suspregnuti posprdan osmijeh kad god bih uzjahao ili kad bih se, umoran, opružio po travi, ali sam u ovoj prilici zaboravio uvrede nanesene mome samoljublju te sam mu pružio ruku:

— Vratite se brzo, generale. Teško će nam biti bez vas.

Predsjednik je stavio ruku na njegovo rame i gledao ga sa simpatijom:

— O vašim obavijestima ovisi naša sudbina, generale. Pošaljite mi vijest u bilo koje doba. Čekat ću je. I nemojte se izlagati nepotrebnoj pogibli.

— Gospodine — odgovori Mariel uzbuđen — teško mi je što se odvajam od vas, ali nema drugog izlaza. Možete biti mirni. Herrero dobro poznaje planinski kraj pa će vas odvesti na sigurno mjesto. Herrero — zovnu zatim — Herrero: povjeravam vam našeg Predsjednika.

— Generale — uzvрати Herrero — čuvat ću Predsjednika kao

da mi je rođeni otac.

— Najljepša vam hvala — reče Predsjednik.

Zatim se uputi svom konju; Herrero mu pridrža stremen.

Pošto je uzjahao, Predsjednik nadoveza:

— Uskoro će kiša. Krenimo.

Marielovi ljudi nestadoše u magli koja je već pokrivala put i, ljepljiva, propletala krune na drveću. *S* neba visile goleme i tamne mješine oblaka. Munja osvijetli šumu, a zaglušna grmljavina, sve nas snažno potrese. Zatim na krajinu leže tišina koja je sve ispunila očekivanjem: drveće, konje, nas. A onda odjednom otoči kiša, krupna i obilna, i sav onaj pritisak izli se pljuskom, potekoše planinske bujice.

Ja sam kretao zaštićen brdom. Herrero je jahao uz rub provalije, a Predsjednik u sredini: onako zaklonjen kabanicom od voštanog platna bijaše kao da se slio s konjem.

Gotovo za našim leđima začuše se povici i pad nekog tijela u provaliju. Mogli smo razabrati konja koji se valjao niza strmen. Okretao je glavu prema nama, gledao nas tužno, nogama batrgao po zraku, i svaki put kad bi ga zadržao kakav žbun pokušavao je stati na noge, ali bi grane popustile, i jedna se životinja klizala sve dublje, a mi joj nismo mogli pomoći.

Nije nam ostalo drugo nego da prosljedimo put. Od dva minula sata jedva da mi se što zadržalo u sjećanju. Kiša mi se cijedila niz vrat i leđa, močila mi odjeću; tijelo mi umorno, otečeno; naočale mi bile mokre i umazane te sam išao gotovo naslijepo, i samo bi bljesak munje pokazao preda mnom kakav glib načičkan stijenama ili pak neprobojnu šumu.

Tako stigismo u Tlaxcalantongo; ta se *rancheria* sastojala od dvadesetak koliba što su se stisle uz bok planine kao u strahu da se ne odvaljaju niz urvinu. Na ulazu, mahovinom obrasle ruševine neke crkve, onako kako se pokazivahu na olovno sivom večernjem svijetlu, samo su pojačavale tužnu sivoću one slike, i kao da sve to, pokraj pustog umora koji je pao po meni, nije bilo dovoljno da me uništi, još je netko, na srušenoj kolibi, na zidu od ćerpiča, ugljenom i nepravilnim slovima napisao: »Smrt Predsjedniku«.

Pokušao sam da pozornost Staroga privučem na drugo, da ne vidi natpis, ali bijaše prekasno.

— Sve mi se čini — reče mi, naglašujući humoristički ton — da ono na mene nišane. Ne možemo se potužiti na doček.

Herrero, koji bijaše otišao naprijed, vrati se te će Predsjedniku:
— Gospodine, ako ne određujete drugačije, ovdje ćemo prenoćiti.

— Ne bismo li mogli malo dalje? — upita Stari.

— Kako god želite, ali do slijedećeg sela ima pet sati.

— Dobro — prihvati Predsjednik nevoljko — vi ste vodič.

Ljudi se okupljali na maloj zaravni. Sada nas nije bilo više od stotine. Konji strigali uškama i teško dahtali pod kišom što je padala obilno i jednolično, neumoljivo. U provaliji hučala brzica, munje parale nebo razdirući na časak zastore oblaka i osvijetljujući kolibe što su se šćućurile u strahu od potopa.

— Ovamo, gospodine Predsjedniče — reče Herrero. — Pripremio sam vam noćište.

Predsjednik sjaha, prijeđe preko zaravni i zastade pred vratima jedne kolibe gdje ga čekaše Herrero.

— Ovo će vam noćas biti Predsjednička palača — reče Herrero. — Najbolje što ima u selu.

Koliba se nije razlikovala od tisuća koliba što su poput gljiva načičkale planinske obronke. Na zemljanom podu stvarale se lokvice od kiše što je prokapljivala kroz slamni krov. Dvije debele daske slabo sastavljene služile su kao vrata, a na trule drvene zidove vjetar probijao kako je htio. Nije bilo ležaja ni visaljki, nije bilo stolica ni sanduka. Samo stol, klupa i u kutu ognjište: tri kamena i nešto pepela, još topla.

Secundino i Asunción postaviše Predsjednikov poljski krevet, a meni i ministru unutrašnjih urediše ležaje od konjskih pokrovaca i nekoliko kabanica. Kiša je neprestano lila. Krupne kapi padale po mesnatom lišću i muklo bubnjale kao da su od olova. Posjetitelji ispunili kolibu: šef protokola, ministri financija, vojske, unutrašnjih, državni rizničar, direktor pošta i telegrafa, dvojica članova Vrhovnog suda, nekoliko generala i četiri-pet narodnih zastupnika.

Kad ih je vidio onakve, u kabanicama s kojih je curila voda i u blatnim cipelama, Predsjednik se zacijelo sjetio kako su sjajno izgledali na večernjim primanjima, u fraku i s bijelom kravatom, pod svjetlošću golemih svijećnjaka, kad su nasmiješeni uzvraćali na pozdrave diplomatskog zbora, visokih oficira u gala-uniformama i vladinih funkcionara. Sada su jadnici na otečenim licima nosili brade stare osam dana, vlaga im u kosti probila, i vrlo su se diskrentno češali gdje su ih izujedali insekti.

Od pustog umora govorili su gluposti.

Ministar vojni:

— Mislim da nam ovdje nije dobro, gospodine.

(Nitko i nije mislio da nam je tu lijepo.) Predsjednik:

— Zašto, generale?

Ministar:

— Nema hrane. Nije važno što za nas nema jela, ali su konji gladni i umorni.

Stari, hvatajući se rukom za čelo:

— Da, loše nam je ovdje. Baš smo mogli ići još dvije-tri milje. Ipak, valja čekati vijesti od Mariela. Ne znamo kakav je put.

Jedan zastupnik (moramo priznati da se narodni poslanici nikad nisu isticali inteligencijom):

— Zaista ima duhovitosti u onome što je rekao Herrero: Ovo će vam zasad biti Predsjednička palača. Nije li tako rekao?

Presiječe ga ministar financija:

— Tako je rekao, ali ne vidim u tome nikakve duhovitosti.

(Duga šutnja.)

Predsjednik:

— Gospodo, morate se odmoriti. Imali smo težak dan.

Svi:

— Laku noć, gospodine Predsjedniče. Dobro spavajte, gospodine Predsjedniče.

Jedan član Vrhovnog suda, oprezno pružajući ruku van:

— Zar ova kiša ne kani nikad stati?

Iziđoše svi. Teška mi bijaše njihova prisutnost. U njima sam, kao u ogledalu, vidio bez izobličenja svoju vlastitu bijedu. Ništa nam se nije opraštalo u tim strašnim časovima, a kiša je uništila i ono malo što je još ostalo od nas.

Glupa ona opaska: »Zar ova kiša ne kani nikad stati?« svrdlala mi mozgom. Ne, nije bilo suha mjesta na svijetu, nije bilo arke koja bi nas izbavila iz općeg potopa, nije bilo goluba koji bi se vratio s maslinovom grančicom u kljunu.

Baš sam sjeo na konjske pokrovce koji mi bijahu postelja, kadli se otvoriše vrata i Herrero uđe u kolibu. Iz nepromoćivog ogrtača kojim se bijaše pokrio izvirivala mu samo glava. Oči su mu uporno gledale u pod, a ruke mu nervozno okretale kapu na kojoj se isticao generalski orao.

— Gospodine Predsjedniče — reče glasom nekako

promijenjenim — primio sam vijest da mi je brat Hermilo teško ranjen.

— Gdje vam je brat?

— U Patli, gospodine. Biste li mi dopustili da odem...

— Jasno. Idite i ne gubite vremena.

— Hvala, gospodine Predsjedniče. Vratit ću se rano ujutro.

— Imate li ga čime liječiti?

— U Sierru nema lijekova.

— Pukovnik Fontes dat će vam vate, zavoja, joda, što već ima.

Ponudu Staroga primio je Herrero kao neočekivan udarac.

Stajao je skanjujući se, a oči mu preneraženo gledale u Predsjednika.

— Hvala gospodine, ne zaslužujem toliku vašu dobrotu — odgovori krećući prema vratima.

I opet sam osjetio žalac nepovjerenja. Izišao je general te sam mogao vidjeti njegova jaka ramena osvijetljena bljedom svjetlošću munja...

Poslije nekoliko časaka pojavi se Murguía.

— Gospodine — reče Predsjedniku — doznao sam da Herrero odlazi.

— Tako je. Brat mu se nalazi u Patli, ranjen je. Ne mislite valjda da je posrijedi zamka?

— Ništa ne velim, gospodine, ali bolje predusresti nego poslije kukati. Sidimo dvije-tri milje i smjestimo se dalje od puta.

— Što je do mene, možemo odmah — uzvratu Predsjednik — ali su nam ljudi mrtvi od umora. Ne možemo ih siliti da nastave put.

Murguía uzdignu obje ruke u znak pomirenja sa sudbinom, a lice mu nekako otvrdnu.

— Kako god odredite, gospodine Predsjedniče.

— Laku noć. — Laku noć svima.

Predsjednik teško uzdahne i reče:

— Bog neka nas oslobodi od ova dvadeset i četiri sata.

— Što velite? — upitah, pridižući se s pokrovaca.

— Riječi koje je Miramón¹¹ rekao Maksimilijanu uoči strijeljanja nekako su mi same došle na pamet. Samo sam ih ponovio ne misleći ni na što.

---

¹¹ Miguel Miramón (1832.-1868.), meksikanski general. Bio je predsjednik Republike. Svrgnuo ga Juárez pa je emigrirao u Europu. Vratio se u Meksiko s Maksimilijanom, pa je strijeljan s njim. — *Prev.*

— Gospodine — rekoh mu, nastojeći da nadvladam umor — zao je znak kad ponavljamo neke riječi.

Predsjednik je sjedio za stolom. Svjetlost svijeće bacala je po zidu sjenu koja bijaše nalik na sjenu kakve goleme ptice.

— Ne znam — uzvрати mi. — Ima dana što su puni predosjećaja. Jedan čovjek, koji je također bio predsjednik republike, izrekao je te riječi u sudbonosnom trenutku, a drugi ih ponavlja poslije pol stoljeća, u teškom času, te ih nesvjesno usvaja.

— Herrero? Ne vjerujete Herreru?

— Posrijedi je samo predosjećaj. Igramo tu kartu ne zato što je dobra, nego zato što je jedina koju imamo.

— Tako je. A tko da dokuči što kriju njegove oči? Kako prodrijeti u ono što zapravo misli i osjeća?

— Sve je to čudan slučaj. Oni koji bijahu lojalni izdaju nas, a oni što bijahu izdajnici mogu nas spasiti. Ne znamo baš ništa.

— Čudna je ova naša zemlja.

— Trula je do srži — uzdahnu. A onda će mi, bez ikakva prijelaza, posve očinski:

— A kako vaše noge, dragi Enrique?

— Loše, gospodine, strašno su mi otežale.

— A što bih rekao ja, starac?

— Nemojte me tjerati da se crvenim. Vi ste mladi, a ja star.

— Stvar volje... i navike. Dobar san i dobra večera, pa ćete biti kao preporođeni. Secundino, zovnu — Secundino! Što ćeš nam dati za večeru?

— Gospodine Predsjedniče — reče Secundino ne odričući se svečanog držanja kojim se isticao u Palači — samo malo pečena mesa, kukuruzne pogače i kave. To je sve što imamo.

Jeli smo pečeno meso. Na svjetlosti, vatre s ognjišta vidio sam umorno lice Predsjednikovo, i bijaše mi teško. Preko čela usjekla se duboka bora te je bilo još strože, a pod očima objesile se dvije tamne vrećice. Ali ni u toj kolibi, okružen svojim najprisnijim ljudima, nije još gubio veličanstvenost. Kao da ništa nije moglo slomiti njegovo željezno tijelo. Jeo je umjereno, a kad bi čuo i najmanji šum izvana, okretao je glavu kao da očekuje vijest o životu ili smrti.

Morao sam upeti svu volju i sve snage da držim oči otvorene, ali su mi se ipak sklapale vjeđe; gubio sam pojam o vremenu dok ne bih bolje zakunjaio i jače mi kimnula glava te bi se u moje vidno polje vratio samilosni i pomalo ironični osmijeh Predsjednikov.

Nisam mu prepoznavao glas. One neobične i mukle modulacije povezivao sam sa fragmentarnom slikom njegovih ušiju što ih je starost povećala, s onim istaknutim nosom, s onim rukama nevjerojatno naboranim i pjegavim, i u toj mješavini osjećanja izlazili su mi pred oči neobični likovi koji nisu imali nikakve veze s onim što me okruživalo.

Na časak sam došao k svijesti te sam čuo Predsjednika gdje veli:

— Ostavimo ga neka malo odspava. I potrebno mu je.

— Ne, ne, gospodine — rekoh opirući se.

— Spavajte mirno, molim vas — nadoda uhvativši me za ramena i sileći me da legnem.

— Asunción! — naredi dok me pokrivaio kabanicama. — Izujte mu cipele. Tako će se bolje odmoriti.

Zaspao sam čvrsto te sam i sanjao.

DIJETE I BOGINJA

Događaji od 20. svibnja zapisani 5. lipnja. Bijaše večer, Veliki četvrtak u Amecameki gdje sam svake godine provodio vruće mjesece jer sam bio grudobolan. Nad gradićem se kadikad razlijegao opori i suhi zvuk čegrtaljke.¹² Tek što se uvečerilo, moja majka, odjevena u ljubičastu svilu, s *mantillom*¹³ što je tako pristajala njezinoj lijepoj smeđoj kosi, počeo sa mnom uobičajeni obilazak crkava.

Oltari sjali i pucketali, svjetlomrcale svijeće u srebrnim svijećnjacima, a od njihove topline otpadale nježne latice poljskog maka i padale po uskrobljenim lanenim stolnjacima. Obojena voda, nalivena u stare vaze, svjetlucala se između lonaca s azalejama i karanfilima, zlaćanih zastavica i snopova bijele pšenice koju su, posijanu u porculanskim tanjurima, dvadeset dana držali u tamnu prostoru da je svjetlo ne bi obojilo zelenilom.

Vrućina pritiskala. Ženska tijela širila putene mirise što se miješahu s mirisom cvijeća. Marmor molitava ispunjavao crkve, i premda nisam volio ono ozračje sastavljeno od grijeha i pobožnosti, od starih i svećanih obreda i okrutnih i divnih predosjećanja, želio sam se od sveg srca vratiti kući, u sjenu mogranja što su krasili naš *patio* gdje moja dojkinja Indijanka i sluge nestrpljivo očekivahu dolazak podrugljive astečke boginje čistoće, Uništiteljice nečistoće, koja svakoga Velikog četvrtka čisti prljavu odjeću, odgoni zle misli, mete smeće sa svijeta, opake pretvara u dobre, i ostavlja, kao uspomenu na svoje korake, vedrinu i veselje koje pročišćuje, blagostanje, zdravlje i mir koji se mogu osjetiti samo na tome mjestu i samo te blažene noći.

Kad sam se vratio kući, moja mi dojkinja, kako smo se dogovorili, dade tajanstveni znak, te s njome iziđoh na *patio*. Među granama mogranja, što se bijahu osule crvenim cvjetovima, podrhtavalo nebo prošarano zvijezdama.

— *Nana* — upitah — je li došla Boginja?

— Sad će, dijete — odgovori mi ona.

---

¹² Na Veliki četvrtak, petak i subotu (do Gloríae) u katoličkim crkvama ne zvone zvana niti sviraju orgulje, nego se upotrebljava drvena čegrtaljka. — *Prev.*

¹³ Mantilla je ukrasna koprena kroja s glave pada do pasa. — *Prev.*

— Hoće li očistiti našu odjeću?

— Sve će oprati i nebeskim plavilom oplaviti.

Patio poliven mjesečinom. Bijaše mi kao da prvi put vidim ozbiljno lice svoje *nane*.

— A što sada radi Boginja?

— Eno je kod don Francisca, onoga što drži dućan.

— I govori s njim?

— Da, govori. Šapće mu na uho i veli: »Uredi mjericu, Francisco. Nemoj podvaljivati sedamsto grama pod kilogram. Nemoj prodavati grašak sa žiškima. Nemoj miješati dobro ulje s lošim. Makni onaj natpis koji veli: *Danas za gotovo, a sutra na vjeru*, i vjeruj siromasima, ne uvijek, razumije se, ali ponekad svakako, kad nemaju što jesti pa te mole na vjeru malo maslaca, šećera i kruha, na kraju tezge, da nitko ne vidi kako su u nevolji.«

— I što, hoće li maknuti taj natpis?

— Sutra ću te odvesti u dućan pa ćeš vidjeti da ga više nema.

— A neće li zalutati Boginja?

— Neće. Eno je sada kod staroga don Candida.

— Onoga što noću broji zlatnike za zaključanim vratima?

— Da, kod njega je. I kazuje mu: »Zašto čuvaš toliki novac? čemu ga gomilaš kad nemaš nigdje nikoga? Zar ne možeš živjeti u miru sa svijetom? Zašto da te toliki proklinju?«

— Čini mi se, *nana*, da Boginja uzalud trati vrijeme.

— Još si malen da bi sve shvatio. Nema tako opaka čovjeka koji u srcu ne bi imao zrno dobrote.

Riječi moje *nane* ustupu su slijedile noćni put Boginjin.

Obilazila je Boginja zatvorenike u zatvoru, vojnike što su s teškim puškama stražarili na vratima vojarni, nesretne žene koje su trpjele što se ne mogu udati, i unesrećene koje su se jadale što su udate.

— *Nana* — pitao sam krajnje nespokojan— hoće li nas Boginja zaboraviti?

— Ne može nas zaboraviti. Već će ona ovamo. Već osjećam kako se bliži.

I *Nana* je ustala s male sjedalice od trsja na kojoj je sjedila, sluge ostavile ognjište na kojem su varile čaj od mirisnih trava, i svi smo, sa strepnjom u srcu, osjetili kako topao vjetar pokreće grane mogranja. Bijaše to čas u kojem se javljala Boginja sjajna lica, skuti joj na halji puni zmija, u naručju nosi same zvijezde nebeske — ali je ovaj put, posve nepredviđeno, uhvatila moju ruku, i mi

poletjesmo u visine. Vidjeh terasu s izlizanim pločama, *patio*, skupinu sluga što su se zabezknuli od čuda i prepasti, i pružene ruke što pokazuju nebo i još dalje, vidjeh kako pline mjestance kojim se, poput izmaglice što romoni glazbom, povija radost i veselje ljudi oslobođenih straha i grijeha.

Ostavili smo za sobom snježne i samotne vrhunce Popocatepetl i Iztaccihuatl i letjeli nad vulkanima blizancima što raspoređeni po dva sastavljaju svetu goru Santa Catarina, prolazili smo iznad crnih topola Xochimilca i njegovih kanala s vodom teškom i gustom poput ulja u kojima se otvaraju čedni modrikastocrveni ljljani.

Grad México utonuo u san. Ulice puste, a duž širokih *avenida* vidjeli se samo automobili kako bacaju kratkotrajan snop svjetlosti nalik na svijetlu prugu što je za sobom ostavljaju krijesnice *cocoyos* u tropskim vrtovima.

Malo dalje od središta, u omanjoj francuskoj palači, okruženoj zlaćanom ogradom, jasno se, premda je već kasni noćni sat, vidi neobična živost. Straže stoje na vratima, vrtovi su puni ljudi kojih izgled nije djelovao nimalo umirujuće — to su dvorjani koji kao oblak skakavaca prekrivaju sijela feudalne gospode — i kraj svakog se prozora vide živahne skupine uzvanika što razgovaraju među sobom.

Boginja uđe u raskošnu dvoranu u kojoj je sjedio general Obregon. Bijaše on, kako svi znaju jer je vrlo popularan u Maksiku, zdepast četrdesetogodišnjak, jake šije, širokih ramena i sitnih zlobnih očiju. Na svibanjskoj vrućini skinuo je kaput i bio u košulji, nimalo čistoj, na kojoj je beživotno visio desni rukav jer je general u nekoj bitki izgubio ruku. Večerao je, ako se večerom može nazvati ono mnoštvo boca, kruščića od pšeničnog brašna, govedine u masnim crvenim umakama, pečene kozetine i drugih strašnih jela jedne pustinje koja je još prije četvrt stoljeća pokazivala svoje naprednije žitelje bez uresa od vlasulja, jer su im ih ugrabili Indijanci Apaches da ukrase svoje ratne štitove.

Za stolom se, s drugim vojnim ličnostima, nalazio kao počasni uzvanik jedan slavni španjolski romanopisac¹⁴ koji je u to vrijeme putovao po američkom kontinentu nudeći podjednako filmske scenarije magnatima u Hollywoodu kao i pohvalne ili pokudne kronike, već prema slučaju, upravljačima Hispanoamerike.

---

¹⁴ Vicente Blasco-Ibáñez (1867.-1928.). — *Prev.*

Godine 1920. bio je on već ruševina. Nije više pisao čuvene premda, za moj ukus, vulgarne romane; udebljao se, dvostruki podvoljak, bezbojan, visio mu mlohavo; pljesnivi čuperci obojene kose prikrivahu mu čelu, a njegove ruke, s nabreklih žilama i iskrivljenim prstima, samo potvrđivahu dojam šuplje i škrte senilnosti što ga ostavljalo sva njegova spodoba.

Kad je Boginja ušla, general je baš mljaskao meso s jarećeg buta koji je držao onom jedinom rukom, a svakog mu je časa jedan od njegovih slugu brisao ruku vlažnim ubrusom, tako te je general, oslobođen masti, mogao zasukati vršak svoga ratničkog brka. Svi bijahu zajapureni, ne toliko od prežderavanja onim eksplozivnim jelima koliko od neiscrpne rječitosti i šaljivih pričica koje, više negoli njegove pobjede, bijahu generalov specijalitet.

— Ovdje u Meksiku — odjednom će general obraćajući se piscu — svi smo pomalo lopovi, i sva je prilika da su vam rekli kako sam i ja lopov.

Romanopisac kretnjom otkloni klevetu odmahnuvši rukama s krivim prstima:

— Oh, generale — uzvratiti — tko bi slušao takva ogovaranja?

— Ja imam samo jednu ruku, a moji neprijatelji dvije. Zato je narod radije uza me. Ne mogu krasti koliko drugi...

Generalovu šalu dočeka grohotan smijeh od kojega se zatresoše olovom optočena stakla na prozorima u salonu.

— A znate li — nadoveza — kako su našli ruku koju sam izgubio u bitki kod Celaye?

— Čuo sam mnoge priče, ali ne znam koja je prava.

— Sad ćete čuti pravu. Moja ruka, koju je odrezala sačma, bijaše se izgubila. Nije je bilo lako naći među tisućama raznesenih vojnika, i moji su je ađutanti tražili da je pokopaju uz vojničke počasti, kako propisuje pravila.

— Razumijem — reče romanopisac — ruka jednog generala nije koja god ruka.

— Takav je običaj u Meksiku. Prije mnogo godina jednom su generalu amputirali nogu pa su je u novoj čizmi pokopali u katedrali pred glavnim oltarom, dok je nadbiskup pjevao svečanu misu za upokojene.

— Moja ruka — nastavi nakon stanke — bijaše, bez sumnje, kao ruka kakva trgovca koga je revolucija učinila generalom protiv njegove volje, nimalo sklona slavi, te se nikako nije htjela pokazati

iako su adutanti protratili nekoliko sati tražeći je. Kad se već i noć primakla i kad je izgubljena svaka nada, jedan između njih, koji je dobro poznao moju narav, dođe na sretnu namisao te iz džepa izvadi zlatnik od pedeset pesa i baci ga uvis. Pokazalo se onda nešto što bih, da sam religiozan, odmah nazvao čudom. Moja ruka, osjetivši blizinu zlata, poskoči sa zemlje, baš kao ptica peterokrila, i ščepa zlatnik tako brzo da su adutanti ostali zapanjeni.

Zdepasto tijelo generalovo treslo se od smijeha, a oči se ispunile suzama. Kad ga je prošao smijeh, general htjede opet dohvatiti jareći but što mu počivaše na tanjuru, kadli se pojavi ruka odrezana u zapešću, šaka žućkasta i suha poput pergamenta, te blago podiže jestvinu i prinese je do usta generala, koji skoči na noge i prevrnu stolicu na kojoj je sjedio.

Nestalo je boje s njegovih obraza, general je, naslonjen na zid, drhtao od straha. Ruka se, međutim, uputila sluzi koji je držao vlažni ubrus, a kako je sluga pobjegao, ona se, prevarena u svojim čistačkim namjerama, dohvati romanopisca: najprije ga ljubazno uhvati za otomboljeni podvoljak, zatim mu, izišavši malko iz okvira dopuštenog, razveza kravatu što bijaše pričvršćena krupnim biserom, i najposlije, potaknuta zlobom koja se mogla pripisati samo njezinu pretjeranom rodoljublju — jer se romanopisac vrlo loše izražavao o našoj zemlji — poče se poigravati njegovom obojenom kosom i čupkati je. Autor *Četiriju jahača Apokalipse* — to je naslov jednoga između njegovih najčitanijih djela — misleći da je posrijedi kakva krupna tropska muha, htjede je otjerati ubrusom, ali kako naposljetku nije ostalo nikakve sumnje o zagrobnoj prirodi napasnice, ode mu sva prisebnost i držanje, te on protisnu nekoliko oštih krikova što paraju uši i što bijahu čudni u čovjeka koji bi morao poznavati četiri strašne sablasti iz Otkrivenja svetog apostola Ivana.

Ne može se opisati ono što se dalje događalo. Sluge, adutanti i oficiri, oboružani viljuškama i noževima, praznim bocama, metlama i pahalicama, jurnuše u lov za rukom. Ispreturalo se stolno posuđe i treskalo po podu, boce i tanjuri bacani uzduž i poprijeko izazivali čvoruge i rane po glavama, praskale kletve, ispuštali se bolni jauci, sve dok ruka najposlije, umorna od pustog letenja tamo-amo, nije umakla kroz otvoreni prozor, a Boginja krenula za njom, prikrivajući smijeh, jer je smatrala — a ovo nije same pretpostavka — da joj njezin visoki nebeski položaj zabranjuje prisustvovati

prizorima koji su tako malo poučni.

Nastavili smo letjeti. Iz visina, trg sa svojom herrerianskom katedralom i baroknim tabernakulom, palače i portali imadahu gotovo iste razmjere kao na djedovu satu. Boginja zatim kliznu kroz odškrinuti balkon u Dvoranu ambasadora, u to doba osvijetljenu samo blagom svjetlošću s trga, te sam mogao vidjeti da se nije ništa promijenilo. Na svojoj je slici Kaiser Wilhelm II, ustobočivši se u fridrikovskim čizmama, još imao šljem s perjanicom; junaci Nezavisnosti još su pokretali rukama pred nevidljivim slušateljima, a u sredini se uzdizala, kao prijestolje, predsjednička stolica za kojom su u to vrijeme uzdisali svi generali želeći je se dočepati.

U Predsjednikovoj radnoj sobi gorjelo je svjetlo. Ni ondje se nije ništa promijenilo, ali za stolom od mahagonijeva drveta nije više bilo Staroga, nego se nalazio brkat general s crnim naočalama, koga sam prepoznao bez po muke. Bijaše to general Pablo González. Okruživalo ga dvanaestak generala — nije izostao ni jedan jedini od onih što su prošlog mjeseca izdali vladu — i svi su pili iz boce stavljene na stol. Na dvorištu gdje se smjenjivala straža žalosno su odjekivali korneti.

— Gdje li je Stari sada? — upita jedan general.

— Ah — reče González — Stari je tvrdoglav baš kao mazga i neće se lako predati.

— Pravi nas smiješnima — javi se drugi general. — Pedeset tisuća vojnika bačenih za njim u potjeru nije ga uspjelo uloviti.

— Već će mu splasnuti ponos, ne brinite prezirno će González. — Odbio je sve propusnice, sam je potpisao svoju smrtnu osudu. U naše vrijeme ne može Predsjednik Republike biti bjegunac u beskraj.

— Nevolja je što su oči svijeta uprte u Starog. Njegova ga upornost pretvara u heroja.

U taj čas Boginjina ruka pritisnu kvaku te udosmo u prostoriju. Vjetar uzvitla papire i zatrese paučinu.

— Propuh je — reče general — trebalo bi zatvoriti balkon.

González ostavi čašu koju je držao u ruci te naglo ustane iz naslonjača. Unatoč tamnim naočalama i debelim brkovima, na njemu se jasno vidio ženskast izgled koji ga je uvijek obilježavao. Nosio je, koliko se sjećam, nekadašnje cipele s pucetima od sedefa, a pokreti mu podsjećali na uzbuđenu usidjelicu.

— Dijete! — promuca krajnje smućen. — Dijete leti pod

stropom!

Ja sam, zaista, u širokim krugovima letio pod tavanicom i nisam mogao suspregnuti smijeh pred komikom što je pružaše Gonzálezov strah.

— Gle, smije se! — povika González. — Ruga nam se!

Generali su, iznenađeni, gledali Gonzáleza kao da je poludio, te je svaki priklapao svoju:

— General je suviše pio.

— I dušu je namočio.

— Možda mu je ono anđeo čuvar? — podrugljivo će jedan general.

— Bit će prije da je posrijedi delirium tremens.

González, sav izludio, naprezao se da izvuče pištolj — priznajem da sam se uplašio, jer dijete od devet godina koje leti po sobi uvijek je laka meta za jednoga meksičkog generala — ali su ga kolege spriječile te ga prisilile da sjedne.

— Aspirine! Jaku kavu! — čule se preporuke.

— Već je prošlo — mrmljao González. — Morate mi oprostiti.

Bijaše baš jadan. Obadvjema je rukama zakrivao lice koje pokazivaše silnu smućenost.

— Uхватило me ludilo — zamuckivaše. — Prošli smo strašne dane, i to je sve.

Otvoriše se vrata te uđe jedan ađutant noseći telegram.

— General Herrero javlja mi da nije mogao lokalizirati Staroga.

— Toga sam se i bojao! — uzviknu jedan između generala. — Nestao je.

— Ako uspije prijeći preko granice, izgubljeni smo.

— Ne bi li bilo bolje paktirati sa Starim? Postići sporazum? — oštro će González. — Ako Predsjednik umre, Sjedinjene Države neće priznati novu vladu. Optužit će nas da smo ga ubili.

— Moramo mu sačuvati život. Mi smo civiliziran narod.

— Ali uz neke uvjete... — poče jedan general, kadli González, koji bijaše već došao k sebi, uzdiže oči, pa kad me ugleda kako zaobilazim jedan golemi sevreski vrč, pade u nesvijest i stropošta se po čašama što su stajale na stolu Staroga.

Boginja iziđe na balkon te nastavismo let.

Srca prepuna radosti letjeli smo iznad polja, preko srebrnih gora, povrh mirisnih šuma, ponad usnulih sela. U daljini promicala

kiša. Izlijevali se oblaci, munje osvjetljivale vodenu zavjesu, ali kud je Boginja prolazila, uzmicao dažd te se i opet javljala zemlja pred mojim očima.

Pod nogama nam iznenada iskrсну skupina koliba, majušno seoce smješteno između vrletne gore i jedne provalije. Odmah sam ga prepoznao. Bijaše to naše selo u Sierru. Bijahu ondje i konji privezani o drveće, i koliba pretvorena u Predsjedničku palaču, gdje je Stari čekao vijest o životu ili smrti.

Vidjeh načas onaj natpis ispisan komadićem ugljena na zidu od ćerpiča, a vidjeh i gdje se slovo po slovo briše kako bi naišao ćuh vjetra koji najavljuje prisutnost Boginje. A onda, ne znajući ni sam kako, opet se nađoh gdje ležim na pokrovcima što vonjaju po konjskom znoju. Boginja je odlazila, a za njom padala kiša po mesnatom lišću...

Zovnuše na vratima, i ja se probudih.

STARI KRALJ

Događaji od 20. svibnja zapisani 6. lipnja. Pred kolibom čuo se glas kapetana Vallea, jednoga između adutanata, koji govoraše:

— Gospodine Predsjedniče, stigao je glasnik generala Mariela.

Stari je spavao. Sjedio je za stolom na kojemu je još gorio kusatak svijeće. Kad je čuo kapetanov glas, Stari ustade i sam otvorila vrata. Uđe Valle i s njime glasnik, Indijanac. Došljaku se kiša cijedila s kabanice od lišća, a bosa mu noge bile oblijepljene žutim i gustim blatom koje pokrivaše planinske staze.

Sjećam se kako je zašuškala kabanica kad ju je Indijanac rastvorio da uruči poruku: bijaše to šušanj kao da gaziš po suhom lišću. Predsjednik priđe stolu, polako razvi papir i uze ga čitati kašljucajući, dok su crne oči Indijančeve prelazile po unutrašnjosti kolibe. Nije se tu imalo mnogo vidjeti. U kutu se nalazila nedirnuta Predsjednikova postelja; na jednoj je strani, izvnut na leđa, spavao ministar unutrašnjih, a blizu vrata nalazili se kreveti dvojice adutanata koji su također spavali.

— Dobro, vrlo dobro — reče Predsjednik kapetanu Valleu — smjestite glasnika i hajte na počinak. Hvala na svemu.

Stari zatvori vrata i pođe prema postelji.

— Jesu li dobre vijesti od Mariela? — upitah ga.

— Jesu — odgovori Stari — prvi put, evo, primismo dobre vijesti. Mariel javlja da su snage u Xicu ostale vjerne vladi. Sutra će se svi spojiti s nama te nas pratiti. Možemo mirno spavati.

Ugasio je svijeću koju bijaše ponio sa sobom, i čuh kako uzdiše liježući. Kiša je svejednako hlopile. I sâm olakšano uzdahnuh pa se ponovno prepustih snu. I opet sam sanjao, a san mi bio još puniji neobične simbolike negoli prvi.

Predsjednik se umetnuo ne baš u kralja nego u maloga šumskog vladara. Vidio sam ga kako sjedi na svom prijestolju, kovrčava mu brada pada na prsa, u ruci mu žezlo što ga kruni orao koji proždire zmiyu. Krošnje drveća sastavljaju baldahin nad prijestoljem; do nogu monarhu spavaju stražari, a s jedne mu strane stoji ministar ušiljene brade i prozirnih očiju što cijelom svojom spodobom podsjeća na malog i nervoznog ministra financija.

Lije kiša, ali kralj ne mari, drži se kao da je i ne osjeća.

Mnoštvo dvorjana okružuje prijesto. Zgnječeni i potamnjeni od silnog pljuska, pokriveni nepromočivim kabanicama što se sjaju, starim kišobranima i posve izobličanim šeširima, sastavljahu mutno mnoštvo iz kojega se izvijahu uzvici puni bijesa.

Jednoruk čovjek, gotovo sjena, grčevito mašući batrljkom, podiže glas da nadjača buku kiše:

— Nisi više kralj. Tako smo odlučili. Čuješ li? Tako smo odredili.

Kralj ni da se makne. Ispustio je žezlo, ruke mu klonule, oči mu sklopljene, a niz lice mu, kao niz lice kakva kipa, kiša curkom teče.

Ministar pronicljivih očiju upita odsječno:

— A tko si ti da nešto određuješ?

— Oh, zar ne znaš? Ja sam Revolucija.

— Idi u školu — uzvratil ministar. — Ondje se uči da pobuna jedne šake oficira nije revolucija.

Piskavi glas Pabla Gonzáleza javi se ispod jednog kišobrana s kojeg se voda cijedila.

— Reda, gospodo! Reda treba biti! Ne smijemo zaboraviti da je sud posrijedi.

— A tko sudi? — upita ministar.

— Sudi vojska — ponovno će prva sjena. Vojska koja ga je postavila za kralja, danas ga svrgava. I znaš li zašto? Zato što nam se taj ishlapjeli i pljesnivi starac usudio baciti izazov. Poslali smo mu papagajeva jaja, po običaju, da se ubije, a on ih, umjesto da se ubije, bacio na pod i odgovorio nam da će na prijestolje dovesti civila. Ha, ha, jednog civila! Je li se ikad čulo štogod šaljivije?

Zaredali povici, oštri, zaglušni.

— Uvrijedio je vojsku i mora umrijeti.

— Treba ga objesiti na najviše drvo.

— Tko postavlja kraljeve? Možda ti znaš? Reci, tko postavlja kraljeve u Meksiku? Zar možda narod?

— Ja ću odgovoriti umjesto njega — zakvoca Gonzálezova sjena, ne izlazeći iz zaklona pod kišobranom. — Kraljeve imenuje armija. To je naš privilegij. Naša stoljetna prerogativa, naš najveći ponos.

— Tako ste brzo zaboravili primljene milosti i usluge? — povika ministar nastojeći nametnuti svoju volju. — Kralj je zemlji dao ustav.

— Zakoni se u Meksiku ne donose da bi se izvršavali, ti to znaš bolje nego itko, đavolji odvjetniče.

— Kralj je pobijedio tirane.

— Njegova je najvruća želja da uvede vlastitu tiraniju.

— Kralj nam je donio mir.

— A sada izaziva rat.

— Star i slab — zagrakta prva sjena — to su dvije riječi koje uvijek idu jedna uz drugu. Sudbina Meksika ne smije ovisiti o volji jednog starca.

— Jasno — potvrdi González — tako je. Kralj mora umrijeti.

— A zašto? — upita ministar, ne gubeći hladnokrvnost. — Zato što ti želiš zasjesti na prijestolje? Kakve su tvoje zasluge? U čemu su? U tome što si ga izdao?

— Zar je izdaja braniti demokraciju? — usprotivi se glasom koji podrhtavaše od gnjeva.

— Jasno — uzvratila ministar — ti si demokrat koji brka izdaju s demokracijom. U drugoj zemlji tvoje bi te političke ideje odvele na vješala.

Čovjek koji se krio pod žutom kabanicom podiže mršavu i blijedu ruku:

— Dajmo riječ jednom doktoru prava. Ništa ne znam o generalima, premda sam ponekad, po zvanju, redigirao njihove proklamacije i manifeste ali mislim, kao i oni, da kralj mora umrijeti.

— Zašto mora umrijeti? Obrazložiti!

— Mora umrijeti jednostavno zato što je jako star. Nema više snage da podčini generale.

— Želite mlada vođu, je li? — odmjereno će ministar. — Vi tražite generalčinu, tiranina koji će vas tjerati i udarati sabljom.

— Nema starac snage — bijesno će mnogi glasovi. — Nemoćan je, nesposoban grliti žene.

— Vaše žene, vaše kćeri, kako je običaj u ovoj zemlji za uspon u vojsci.

Posljednje riječi ministrove razbjesnile su gomilu.

— Iscrpljena je naša blagonaklonost i strpljenje. Pogazio je papagajska jaja i propusnice koje smo mu poslali. A sada ćeš umrijeti, stari kukavelju!

Glasovi postadoše nesnosni. Usred onoga mekog romona kiše bijahu baš kao prodorni krikovi uzburjenih ptica, te su razarali svu

veličanstvenost i razbijali uspostavljeni red, vraćajući vrijeme u ono doba kad su divljaci napadali neprijatelje kamenim sjekirama i valjali se opijeni željom da se međusobno istrijebe.

Odjednom, nadvladavajući zbrku, kao munja što u svojoj nadljudskoj svemoći čini beznačajnim i najljuće ljudske svađe, odjeknu pucanj od kojega se potresla planina. U sivoj i strašnoj svjetlosti vidjeh gomilu kako ispaljuje iz svojih pištolja i vidjeh kralja kako se zavalja podno prijestolja, sav u krvi...

Probudih se u strahu. U tami kolibe pucnji odjekivali u mojim ušima i čuli se glasovi još bješnji negoli oni u strašnom snu:

— Izlazi stari kukavelju! Izlazi, bijedni starče! Istom sam tada shvatio da smo napadnuti. Ne ustajući, silno uznemiren, viknuh:

— Kako ste, gospodine? Što se događa?

— Enrique — odgovori njegov jasni glas — smrskali su mi nogu.

Kapetan Suárez, koji je ležao do mene, pužući po tlu uputi se prema Starome uzvikujući:

— Gospodine Predsjedniče, gospodine Predsjedniče!

Nije dobio odgovora. Između praska metaka i psovki čulo se hrapavo krkljanje, a zatim isprekidano disanje umirućih.

Sva koliba kao da je tonula izrešetana metcima i uvredama. Ne znam koliko sam vremena ostao opružen na tlu, zakrivajući glavu rukama. Spopala me nekakva živčana groznica, zubi mi cvokotali, strah me uhvatio.

Nakon nekog vremena prestadoše pucnji i vrata se provališe. Na otvoru se pojavi pet vojnika: bijahu osvijetljeni svjetiljkama puške uperili u nas.

Digao sam ruke i pogledao u kut gdje bijaše smješten poljski krevet Staroga: Predsjednik je ležao opružen na leđima, nepomičan, naočale mu sveudilj na nosu. Jedna mu je ruka visila, a krv crvenilom bojila nadlanicu i curila niz prste.

Nisam osjetio zgražanja, ni boli, samo bijah zapanjen.

Uzdignutih ruku krenuh bosonog — bijaše samo četiri-pet koraka — prema Predsjednikovoj postelji. Njegovo lice nije pokazivalo nemira. Nekako kao da se zastrlo, samo su oči, oči kao na maski, napol zakrivene staklom naočala, pokazivale da je Stari mrtav.

Skinuh mu naočale, koje sam kasnije predao njegovim kćerima, zaklopih mu oči i rekoh nesigurnim glasom:

— Gospodo, umro je Predsjednik Republike.

IZDAJA REPUBLIKE

Događaji od 20. svibnja zabilježeni 10. lipnja. Vojnici stajali na provaljenim vratima ne mičući se. Jedan između njih, još jako mlad, skide kapu, a ostali za njim. Kao opčinjeni gledahu tijelo Staroga koje, osvjetljeno svjetiljkama, kanda ispunjavaše svu kolibu. S jedne strane vrata ležao je mrtav jedan od Predsjednikovih ađutanata; ministar unutarnjih, bos i nepočešljan, drhtav od studeni, i ostali ađutanti, sjedeći na tlu, također gledali mrtvo tijelo Staroga, gledali ga s izrazom glupe zabezекnutosti kakvu pokazuje lice onoga koji ne zna je li budan ili je još u snomorici.

Vani se začuše glasovi, i jedan kapetan, u mokru vojničkom šinjelu, s pištoljem u ruci, probi se između vojnika na vratima.

— Gdje je Predsjednik? — pitao kapetan. Gdje je Predsjednik?

— Predsjednik — ponovih pribjegavajući staroj formuli — Predsjednik je mrtav.

Kapetan se najprije malo zbuni te htjede snimiti kapu, ali onda se uspije svladati te zamuca, u nakani da dobije na vremenu:

— Mrtav? Jeste li sigurni da je mrtav?

— Pogledajte sami.

Čovjek priđe postelji te lijevom rukom otvori jednu od sklopljenih vjeđa Predsjednikovih. Zatim, obraćajući se meni, upita potihom:

— Tko ga je ubio? Vi valjda znate.

Neočekivano pitanje posve me zbunilo.

— Pitate tko ga je ubio. Ubili su ga vaši vojnici.

— Nije moguće, moji su ljudi bili vani i nisu znali gdje leži Predsjednik.

— Činjenica je — javi se ministar unutarnjih poslova — da je Predsjednik umro od hitaca koji su izvana ispaljeni na kolibu.

— Koliko je hitaca ispaljeno?

— Ne znam. Bijaše ih mnogo.

— Gdje ste se vi nalazili?

— Ondje — pokaza ministar — pokraj Predsjednika.

— I prošli ste neozljeđeni? Nevjerojatno.

— Predsjednik je spavao do zida i, naravno, svi su metci pogodili njega.

Kapetan nije uzvratilo.

Skinuo je šinjel i, okrenuvši nam leđa, zapalio cigaru na plamenu svijeće. Zatim se okrenuo. Vratila mu se hladnokrvnost, i u glasu mu se razabirao prizvuk sarkazma kad je izgovarao riječi smišljeno polako:

— Moji vojnici — reče odbijajući dim s uživanjem — nisu znali pravo mjesto gdje je ležao Predsjednik. Ispaljivali su nasumce, ali nijedan mu nije namjeravao učiniti i najmanje zlo.

— Ta pucnjava nasumce bila je prava paljba na Predsjednika, svaki ispaljeni metak imao je njega za metu — napomenu ministar.

— Vidite, gospodine — pomirljivo će kapetan — trebate mi vjerovati. Imali smo upute da poštujemo Predsjednikov život. Zašto bismo ga ubili kad je već poražen? Što bismo dobili njegovom smrću?

Ministar je drhtao, premda mu se u očima iskrio gnjev.

— Ne znam ništa — ponovi. — Znam samo to da ste vi i vaši vojnici ubili Predsjednika.

— Odbijate čuti moje obrazloženje. I još više, vi ga prezirete — bijesno će kapetan, dižući glas. — Mi nismo ubojice.

Koliba se ispunila vojnicima s kojih je curila voda. U rukama su držali puške kojima su, bez sumnje, usmrtili Staroga. Slušali su razgovor.

Prisutnost mrtvog tijela nije s njihovih lica izbrisala nerazumno mržnju koja ih je tjerala da izvikuju one uvrede i psovke što mi i sad odzvanjaju ušima.

— Ovaj gospodin tvrdi — kapetan će vojnicima — da ste vi ubili Staroga. Recite istinu. Potrebno je da vas čuje.

— Kapetane — reče jedan između njih — mi nismo znali tko je Predsjednik. Nikad ga nismo vidjeli.

— Zašto nas okrivljuju? — javi se drugi vojnik. — Oni su ga htjeli ubiti...

Suárez, ađutant, ne mogavši se suzdržati, baci se prema stolu gdje se nalazilo naše oružje, vičući kao lud:

— Mi smo ga htjeli ubiti?

Ali je kapetan bio brži: spriječio ga je u namjeri udarivši ga pištoljem po glavi, tako te je Suárez okrvavljen pao na pod. Vojnici uperiše puške u nas.

— Ne pucajte — naredi kapetan. — Skupite to oružje i čuvajte zarobljene. Sutra će na strijeljanje.

Vojnici, gurajući nas kundacima, stjeraše nas u kut, a kapetan izide iz kolibe.

Pokraj mene drhturio je od studeni ministar unutrašnjih. Kako bijaše napol gol, umotao se u kabanicu, i samo mu je iz nje virilo blijedo lice s rijetkom i neurednom kosom. Suárez sjedio na tlu rukama se držao za okrvavljenu glavu, a drugi ađutant Staroga sačuvao donekle dostojanstveno držanje, premda su mu dugi brkovi i tjedan dana staru brada tužno odudarali od prljave košulje i hlača ispod kojih su mu se vidjele tanke kosmate noge.

Na stolu s kojega je nestalo naše oružje gorjele dvije svijeće i bacale crvenkastu i drhtavu svjetlost na mrtvo tijeloga Staroga. Tu i tamo bih protrnuo pri pogledu na onu krupnu nepokretnu priliku, te bih pomišljao da Stari samo spava. Kiša nije prestala; na otvor razvaljenih vrata jutro je tužnim silvilom nagovijestalo svoj dolazak.

Nakon malo vremena eto opet kapetana. Sjeo je na klupu na kojoj je noćas sjedio Stari; upalio je drugu cigaru. Mogaše mu biti pedeset godina. Kosa, crna i kovrčava, padala mu na široko čelo prikrivajući ćelavost koja se javljala; oči bijahu hladne i prodorne, a krivi nos silazio gotovo do usta, tankih i sarkastičnih; vrat i obrazi što ih je vrijeme opustošilo još su više isticali sličnost s pticom grabljivicom.

Pokazivao je sigurnost, ali nije mogao sakriti zlovolju prema nama ni zadovoljstvo koje mu pruža činjenica da se prometnuo u našeg suca. Bili smo u njegovim rukama, i dobro je vidio naš strah i poigravao se nama okrutno, po planu što je brižno razrađen, premda tada nisam bio sposoban to opaziti. Još je trajala otupjelost, u glavi mi se sve miješalo, te sam brkao stvarnost s prizorima što sam ih sanjao. Groteskni onaj sud tištio me nesnosnim osjećanjem krivnje. Znao sam da me kapetan ima pravo osuđivati, ali je u isto vrijeme prisutnost mrtvog tijela Predsjednikova i izvjesnost da ću doživjeti istu sudbinu udaljavala od mene to osjećanje, te sam se smatrao žrtvom mržnje i barbarstva.

— Tko je od vas ministar unutarnjih? — upita kapetan, obnavljajući ispitivanje.

Ne kazujući ni riječi ministar istupi za dva koraka.

— Vi znate gdje se nalazi general Mariel?

— Bio je u Xicu. Uostalom, to će znati general Herrero.

— General Mariel sprema se da nas napadne. Što velite na to?

— Ne znam ništa o generalu Marielu ni o njegovim

namjerama.

— Položaj je težak, vrlo težak, — reče gledajući nas okruglim očima što podsjećahu na oči strvinara. — Ono malo vojnika koje imamo moraju se brinuti o zarobljenicima, pa ako nas Mariel napadne — prekinu se da široko udahne dim cigare — neće nam preostati drugo nego da vas sve strijeljamo. Da, strijeljat ćemo vas osim ako... prekinu se i opet, otvarajući usta.

— Osim ako...?

— Osim ako mu pošaljete poruku i zatražite da ne napadne naše snage.

— Što se mene tiče — reče ministar — ne vidim razloga da ne pošaljemo takvu poruku.

— A što misle gospoda? — podrugljivo će kapetan.

— Potpisat ćemo poruku — rekoh sa svoje strane, pošto sam se posavjetovao s ađutantima.

— Dobro je — dočeka kapetan — razboriti ste. Ali to nije sve. Valja reći kako je umro Predsjednik.

— Spremni smo dati svoj iskaz.

— Gospodine ministre, što mislite kako je umro Predsjednik?

— Ubili su ga dok je spavao, već sam vam rekao.

— Je li to vaša verzija? Žalim što vam moram reći da se jako udaljuje od prave. Čujte našu, koja je autentična. Videći da je izgubljen, Predsjednik je sebi ispalio metak u grudi, iz vlastitog pištolja. A ako sumnjate, evo oružja, još su tragovi krvi na cijevi — završi pokazujući pištolj pokriven crvenim mrljama. — Ne radi se, dakle, o ubojstvu, nego o samoubojstvu.

— Ne, kapetane — rekoh, upinjući se da svladam smućenost — varate se. Predsjednik se nije ubio.

Pogledao me drsko radoznalo:

— A ovaj pištolj?

— Pištolj je moj.

— Čime dokazujete da je vaš?

— Moj šofer, Asunción, može vam potvrditi...

— Ah — uzviknu podsmješljivo — putujete sa šoferom? Po ovim putovima? Vrlo ste smotren čovjek.

— Moj je šofer kupio taj pištolj. Nisam ga imao prilike upotrijebiti.

— Gdje ste se nalazili kad su moji vojnici napali?

— Ovdje — odgovorih, pokazujući mjesto na kojem sam

spavao.

— Jeste li spavali?

— Jesam.

— Je li u kolibi bilo svjetla?

— U kolibi je bio mrak.

— Bio je dakle mrak. Spavali ste. Kako onda možete tvrditi da Predsjednik nije izvršio samoubojstvo?

— Kad su se čuli prvi pucnji, Predsjednik nam je rekao da su mu razmrskali nogu i da se ne može pokrenuti. Malo zatim čuli smo kako umire.

— Vaša verzija ne pobija samoubojstvo. Naprotiv, samo ga potvrđuje.

— Vi niste poznavali Predsjednikovu čvrstinu, njegovu vjeru u budućnost. Onako hrabar čovjek nikad ne pomišlja na samoubojstvo.

— Govorite o vjeri u budućnost? U njegovu položaju? Kad su svi oni kojima je dužnost da ga brane pobjegli i ostavili ga sama?

— Nije to prvi put da ga izdaju.

Ustao je od stola.

— Mariel je na putu, moglo bi biti kasno — reče okrećući se vratima. — Vrijeme je da se odlučite.

— Već smo se odlučili — javi se ministar. — Potpisat ćemo poruku generalu Marielu.

— Ne, potpisat ćete poruku i zapisnik u kojem će se posvjedočiti samoubojstvo.

— Ja odbijam taj alibi — usprotivi se ministar.

— Uostalom — rekoh ja — ne bi imao nikakve zakonske vrijednosti. Ne bi vam ničemu služio.

Imao ili ne imao, služio ili ne služio, to je naša stvar. Hoćete li potpisati dokument ili nećete? Moje je strpljenje pri kraju. Ne možete zanijekati da se s vama postupalo uljudno. Za ono što će vas snaći poslije, sami ste krivi.

Izišao je. Na otvoru vrata zujao roj zelenih debelih muha. Jedna je već plazila niz Predsjednikov obraz tražeći nebranjene rupe na nosu, i taj prizor tako jednostavan, tako običan u mojoj dalekoj studentskoj epohi, stari fenomen truljenja i njegova pratnja od muha sa zvučnim imenima, vratio me u stvarnost zaboravljenu od ponosa, u razmišljanju o tome kako, dok se ja pozivam na čast Predsjednikovu, u njegovu tijelu počinje rastvaranje, neumoljivo

raspadanje veličanstvenosti što je još lebdjela oko njegova dragog lica.

Studen me ponovno potrese. Nogu, bosih i mokrih, nisam ni osjećao, i samo me sjaj sunca što se rađalo ranilo kao nožem sileći me da zatvorim oči.

Opkoli nas deset vojnika s kapetanom i uperi puške u nas. Okretali su glavu da pogledaju Staroga, ali u njihovim očima nije bilo nikakva znaka sućuti.

Podsmijeh nije silazio s kapetanovih usta.

— Dajem vam — reče — posljednju priliku. Promislite bolje.

— Hoćete li nas onda pustiti na slobodu? — upitah. — Hoćete li nam dopustiti da otpratimo Predsjednika?

— Dajem vam časnu riječ.

Čast... Opijamo se riječima. Puštamo da nas zbog njih ubijaju. Ubojice Predsjednika — imaju li oni časti? A imaju li je možda pobunjeni generali? Vrijedi li živjeti u našoj krvavoj zemlji ili je bolje umrijeti časno? Predsjednik je časno umro, i tu je sada njegovo mrtvo tijelo, a zunzara *Sarcophaga carnaria* prodire mu u nos da položi jajašca u mekoj unutrašnjoj sluzokoži, i nikoga nema da mu pokrije lice. Trebam li umrijeti opirući se da na silu potpišem papir koji nema nikakve zakonske vrijednosti? Hoće li me potpis spasiti ili zauvijek osuditi? Zar da ne okončam ovu moru?

— Spreman sam potpisati akt — rekoh odlučno.

— Vrlo dobro, ali mislim da biste se najprije trebali obuti.

Tresete se... od studeni.

Bijaše kao da se prvi put nakon mnogo dana pruža most između nepomirljivih neprijatelja. Činjenica da prihvaćamo sukrivnju vraćala nam je naš karakter ljudskih bića, i ne samo da nam se poštedio život, nego se čovjek koji nas bijaše spreman hladnokrvno ubiti, još brinuo o nevolji koju su mi stvarale moje bose noge.

Podigoh oči i vidjeh svoje drugove. Nisam na njima opazio ni najmanjeg znaka kakva spočitavanja ili prijekora. Upali su u moju zamku i držali se laži da potpisujemo lažan dokumenat iznuden prijetnjama smrti, prljav papir koji nema zakonske snage, i koji je kao dokaz beskoristan i na najpotkupljivijem sudu u Meksiku.

Kad smo najposlije potpisali — akt bijaše unaprijed pripremljen — i kad smo se mogli sastati s drugim zarobljenicima, pokazalo se da je izdaja bila potpuna. Svi su potpisali, svi

posvjedočili da je Predsjednik sebi sam oduzeo život. Svi smo, naposljetku, sudjelovali u njegovu *samoubojstvu*.

NOĆ UBOJICA

Događaji od 21. svibnja zapisani 26. svibnja. U

Tlaxcalantongu nije bilo drvodjelje da načini Predsjednikov lijes; zato smo u deset ujutro njegovo mrtvo tijelo pokrili kabanicom i u njegovu ga krevetu prenijeli u Xico.

Bijedno selo i opet se pojavilo u svojoj šturosti, i osim nekoliko uginulih konja, napol zakopanih u blato, ništa nije podsjećalo na tragediju. Pjevale ptice, a u dnu provalije, nevidljiva od granja, hučala brzica nabujala od noćne kiše. Bijasmo slobodni. Herrero je nestao i njegovi su nas vojnici, naslonjeni na pušćane cijevi, gledali kako prolazimo. Na zidu od čerpiča još se vidio krik smrti, ali se više nije radilo o najavi, nego o osudi koja je doslovno izvršena.

U Xicu čekao je liječnik iz Necaxe, koji je imao balzamirati Predsjednikovo mrtvo tijelo. Raspolagao je samo mravljom kiselinom da je ubrizga u vene; dakako, izvadit će utrobu da se leš može izložiti — dostojno izložiti, kako reče — četiri-pet dana.

Odbio sam pristustvovati tome činu i radije sam čekao vani, pred školom u kojoj su žitelji uređivali odar sa svijećama. Selo, još uzbuđeno zločinom, ublažavaše mi boli. Poslije strašnih prizora kojima sam pribivao, sada mi dječji povici, kuće s domaćim zvukovima, vranac s dugim svilenkastim repom privezan za kameni kolut jednih vrata — sada mi to bijahu slike života koji iznova počinje i slatko teče.

Na kraju trga, pod sjenom stasita lovora, star drvodjelja blanjao daske osobita oblika.

Zastadoh kraj njega te ga upitah što radi, iako sam unaprijed znao kakav će biti odgovor.

Pravim lijes Predsjedniku.

Upitah mogu li načas sjesti, jer se pokraj stružnice nalazila stolica, a drvodjelja nato ostavi blanju te brzo obrisa sjedalo krajičkom pregače.

— Imam ovu stolicu — objasni — za onoga tko se želi odmoriti i sa mnom malko porazgovarati. A ipak je gotovo uvijek prazna. Ljudi ne vole moj posao.

— Radite li mnogo?

— Mnogo. Došao sam ovamo ima trideset godina, kao stolar i kolar. Pravio sam kola, stolice, stolove, što je već trebalo, ali jednog

dana naručiše lijes, i odonda samo traže od mene mrtvačke sanduke.

Zastao je časak, a onda nastavio:

— Za vrućine radim ovdje, a zimi u radionici, eno tamo — i pokaza na obližnju kuću.

Nad vratima radionice stajao natpis *Posljednja odjeća*, a kao uzorak visio o željeznom podupiraču malen lijes obojen u crveno.

— Nije loša namisao, je li? — upita ne krijući svoje zadovoljstvo. — Ja sam vam neka vrsta krojača. Napravim jedno ili dva odijela na tjedan, odijela po mjeri, a kupci ih odnose. Ova im je odjeća najtrajnija.

— I tako sada izradujete posljednju odjeću Predsjedniku.

— Da, gospodine — potvrdi uzdahnuvši. — Tko bi rekao! Bio sam 16. rujna 1918. u Méxicu, Predsjednik se nalazio na čelu vojničkog mimohoda. Jahao je na plemenitu konju, a držanje mu i ona bijela brada odavahu nešto kraljevsko. Sve ako ga i nisi znao, morao si ga poštovati. Čovjek se mogao pouzdati u nj, a sada, gle, da umre ovdje u Sierru, da ga ubije jedan izdajnik i da ga ostave svi njegovi! E velika je to nesreća!

Saginjao se mršavim tijelom nad blanju što je klizila po dasci uzdižući kovrčavu strugotinu, a zatim, malko počinuvši, nastavi:

— Ali glavno da je čovjek živ i zdrav, jer mrtvi su svi jednaki. Brzo ih zaboravimo, svijet ravnodušno nastavlja svoj hod. Vidite, gospodine, već po zanatu valjalo mi se susretati s mnogima što su se u crno zavili. Prvih dana udovice hoće gotovo izluditi. Grle mrtva tijela svojih muževa i govore koješta čega se kasnije stide. Nakon dva tjedna smiruju se, i ne prođe ni godina dana a one već pokreću bokovima u nadi i želji da nađu novog muža.

Oblanjao je daske, uhvatio u usta šaku čavala i počeo ih zabijati suhim i dobro odmjerenim udarcima. Kako svim tijelom bijaše u poslu, šutio je, a ja zadrijemao.

Poslije dva-tri sata prenu me oda sna topovski pucanj.

— Što je? Što se događa? — poskočih sa stolice misleći da nas Herrerovi vojnici opet napadaju.

— Samo mirno spavajte — reče mi drvodjelja.

— To su vojne počasti mrtvom Predsjedniku što ih je odredio načelnik.

Gotovo nisam mogao vjerovati. Planinska je jeka umnožavala svečani topovski hitac, a narav ove neočekivane počasti dodavala je zločinu mračni humor koji poslije svega nije bio stran neprijateljskoj

planini ni karakteru našeg naroda.

Iako sam bio umoran, smatrao sam da je nedostojno i dalje spavati. Oprostih se s drvodjeljom-filozofom pa se priključih svijetu što je prelazio preko trga usmjerivši prema školi i noseći velike bokore cvijeća.

Liječnik je završio balzamiranje, i mrtvo je tijelo Predsjednikovo, pokriveno zastavom, ležalo posred gomile cvijeća. Lice mu bijaše kao u diva što spava. Stišala se unutarnja oluja, i, podarivši mu mir, smrt mu nije mogla oduzeti snagu, onu neobičnu energiju, koja bijaše najjača crta toga čovjeka. Ljiljani, kamelije, orhideje i perunike, to mirisavo brdo bijaše jedino društvo što ga je podnosila glava usnulog diva. Bosonogo dijete, noseći orhideju u ruci, zastade neodlučno. Nije htjelo da se njegov darak izgubi u onome mnoštvu, pa se ispe navrh prstiju i nježno stavi cvijet na široke grudi Staroga.

Stizali su u malim grupama oni što su uspjeli umaknuti Herreru. Smučeni, javljahu se na vratima, i njihovi su likovi mučno odudarali od reda i skladnosti u skromnoj mrtvačnici. Dolazili su raskuštrani, bradati; odjeća im podrta, ostali su bez *sombrera* pa i bez cipela, ali su sačuvali velike pištolje i nepotrebne nabojnjače pune naboja. Srušeni, i sami su se rušili. Njihova prisnost sa smrću nije bila dovoljna da ih obrani od boli, te su im suze tekle a oni ih se nisu trudili prikrivati, i samo su neki okretali glavu da sakriju plač koji im grčevito potresaše ramena.

Njihova priča nije se mnogo razlikovala od naše. Napad ih je iznenadio na spavanju, dok su sanjali snove što najavljuvahu tragediju, i bili su meta neprijateljskoj paljbi i psovkama. U onoj zbrci nitko među njima nije pravo znao što se zbiva. Napol goli i posve prepušteni sami sebi, zgrabili su oružje te izletjeli iz koliba. Kiša curkom lila. Na svjetlu munja vidjelo se kako ranjeni konji jure spotičući se o uzde i kako poput zlih duhova prolaze Herrerovi vojnici.

Ponešto nasumce i u strahu da ne rane vlastite drugove, ispraznili su oružje i pobjegli prema provaliji, gonjeni puščanim zrnjem. Odluka im bijaše kao skok uprazno. Derući ruke na kamenju i trnju, hvatajući se za granje ili zaklanjajući se za stabla kad bi neprijatelj odozgo zavaljao konje u nadi da ih tako zgazi, kupani u znoju i mrtvi od žeđi, uspjeli su se dohvatiti brzice. Bijahu spašeni. Istina, umjesto što su se izlagali pogibli da umru raskomadani u dnu

provalije, mogli su probiti put do Predsjednikove kolibe okružene plamsajima pucnjeva, ali — tko je prvi kadar baciti kamen? Tko može od njih tražiti pothvat toliko junačan koliko beskoristan?

Ima vrijeme kad se ovjenčavaš slavom, a ima i vrijeme kad grezneš u sramoti. Noć, svakako, ne bijaše doba junaka, nego ubojica, zlih šumskih duhova, mračnih demona izdaje i kukavstva.

ŽALOBNA POVORKA

Događaji od 22. svibnja zabilježeni 24. U rano jutro krenusmo u Necaxu. Desetak-dvanaestak Indijanaca držalo nosila na kojima se nalazio jadni lijes starinskog oblika. Pritiskao ih teret svojom težinom pa su išli pogrbljeni. Nosili su hlače od grube pamučne tkanine, s nogavicama zavrnutim do polovine bedra, a lica im se nisu ni vidjela, sakrivahu ih golemi sombreros. Kiša im močila poderane i prljave košulje, tanke im i mišićave noge mrljalo blato.

Bijaše to kao procesija sivih sablasti nad kojom, kao po nekoj čaroliji, lebdi starinski lijes. Priroda spavala pod gustom i mekom kišom što je sve natapala. Ptice nisu letjele. Kapi što su visile o granama tiho padale na tlo nastrijeto borovim iglicama.

Ništa se nije promijenilo. Drveće stajalo, redalo se u beskraj, kiša padala, umor pritiskao. Sve kao i prije. Kao uvijek. A ondje prisutan on. I njegov glas:

— Enrique, blijedi ste. Je li vam zlo?

Otvarao sam umorne oči i sa strahom gledao starinski lijes što su ga *Indios* nosili na ramenima. Onaj koji je išao prvi slijeva jako je posustao, naprosto nije više mogao. *Sombrero* mu se, kao čaška kakva golema cvijeta, prigibao zemlji dodirujući promočenu košulju. Drvo mu se od nosila utiskivalo u rame, a noge, klonulih mišića, samo poklecale, ali čovjek nije protiskivao riječi, nije davao znaka da ga odmijene pod teretom. Koracao je kao slijep, nošen pradjedovskim fatalizmom koji ga je vukao bez prestanka, tako da čovjek bijaše kao mrtvac koji na plećima nosi drugog mrtvaca.

Stari je išao položen u jadni starinski lijes. Tako bijaše bolje. Ne bismo mogli podnijeti da gledamo ono svečano lice, onu veličanstvenu masku, što toliko odudaraše od naših podbuhlih i beznačajnih lica i od bijednih prosjačkih likova što ga nošahu gazeći po planinskom blatu.

Takva je bila njegova sudbina. Zašto? Sada to ne bih znao izraziti. Možemo zamisliti kakav bi u drugim prilikama bio njegov sprovod. Sprijeda polako idu topovska kola što ih vuče osam riđana kojima se na glavi tresu žalobne perjanice. Osvjetlane kacige, osvjetlani dijelovi na topu i novoobojene osovine na kotačima — sve se ogleda na ulicama što ih je kiša polila. Leluja se mnoštvo,

njišu se svježe kitne grane jasenova što krase Paseo de la Reforma, gdje svjetluca zlato, sijevaju isukane sablje i vijore se stjegovu na pol koplja što ih drže kadetske ruke u gala-rukavicama.

Da, i ondje bi vladala tišina. Tišina napeta i teška, a probijalo bi je samo muklo, udvojeno udaranje bubnjeva i metalni glasovi truba, ti bolni zvuci što neusporedivo izražavaju golemu nesreću koja se oborila na jedan narod.

A sada sniva Stari kralj svoj san. Nije se htio sâm ubiti pa su ga ubili. To je sve. Mala nacionalna drama ponovljena toliko puta, ali ju je trebalo proživjeti, osjetiti kako se metci zabijaju Predsjedniku u tijelo, čuti mu krkljanje i vidjeti ga u lijesu što klizi u magli, izvan vremena i prostora, uspinje se i spušta, nedostižan, nestvaran... Gdje li je ona energija, onaj razbor i upornost što bijahu kao da će pobijediti i samu smrt?

Dok sam plovio u tim snovima odjednom začuh posmrtnu zvonjavu. Podigoh glavu i vidjeh da smo stigli u Necaxu. Pred nama se, pomiješani s mnogim svijetom, nalazili novinari i fotografi što su došli iz Méxica. Dobro sam ih znao. Ispratili su Predsjednika na kolodvoru, onda kad bijaše ovjenčan slavom, a sad ga dočekuju kad se nalazi u lijesu što kao da i dalje lebdi nad svime, a pod njim se teško kreću umorni *Indios* i njišu se izobličeni *sombreros*. Sijeva magnezijeva svjetlost i ostavlja bijel oblačić što nestaje na svježem gorskom vjetru. Olovke brzo klize po listovima bilježnice.

Zatim njihove oči zastadoše na nama, ministrima, generalima, diplomatima, visokim funkcionarima koji smo ih primali pošto bismo pustili da duge sate provedu u predsobljima naših luksuznih ureda.

— Je li poginuo tkogod iz Predsjednikove pratnje? — upitaše tromo.

— Poginuo je jedan njegov ađutant — odgovori general Murguía.

— Samo on? — uporno će oni.

General im okrenu leđa. Što da im kaže kad ionako sve znaju i kad se ni o čemu drugom nije govorilo u glavnom gradu? Oni koji su izdaleka promatrali hajku na svog Predsjednika ne usuđujući se kazati ni riječ, oni koji nisu ni prstom maknuli da ga obrane, sada nas, gle, nazivaju kukavicama što nismo umrli kraj njega, i čude se što uz lijes Staroga ne vide i naše ljesove.

Udosmo u mjestance. Ljudi su izišli iz kuća i trgovina, ostavili

posao, i u svačijem se pogledu čitala sućut i žalost. Nejasno su i sami primali svoj dio odgovornosti, ali nije prevladavalo to osjećanje krivnje, nego teško suzdržavana bol, i blaga nježnost izražena u cvijeću što neprestano padaše na lijes i u rukama što se pružahu da iskreno stegnu naše.

Krčeći put među svijetom, a to bijaše kao da prenosimo bol koja je postala gotovo dodirljiva, stigismo na postaju u Necaxi, gdje su čekala dva manja vlaka. Otvorili su Predsjednikov lijes, i jedan je oficir pročitao posljednju zapovijed generala Francisca Murguije, zapovjednika onog što se nazvalo »Ekspediciona kolona zakonitosti«.

Otrcana opća mjesta komuniqueja stizala mi na pretrge u ulorcima:

»Vršeci dužnost što zapada u dio Narodnoj armiji kojoj je misija da bdi nad tekovinama i institucijama... iz Méxica je 7. ovog mjeseca krenula Ekspediciona kolona...«

»... Koloni je sada dužnost u glavni grad otpratiti mrtvo tijelo slavnog predstavnika vlasti koji nije gubio hrabrost braneći i spašavajući principe...«

»... u svijesti sviju koji sastavljaju kolonu duboko je usađeno uvjerenje da je svatko vjerno izvršio dužnost građanina i rodoljuba, i to se odnosi kako na one što nose vojničke časti i činove, tako i na obične civile, jer su i jedni i drugi u najvećem stupnju pokazali odricanje, odanost i hrabrost...«

Prizor nije mogao biti groteskniji. Na koju se narodnu armiju odnosila Murguijina zapovijed? Ta se armija gotovo u cijelosti podigla, i ubila Predsjednika, i rastrgala plašt legalnosti kao što se u Jeruzalemu rastrgao zastor hrama. A ono posvećivanje sviju u lojalnosti i hrabrosti — što je ono značilo?

Od suza što su mu navirale na oči oficir je već teško čitao:

»... sasvim je pravo, već radi povijesti, utvrditi u ovom dokumentu čast i zasluge što su ih članovi Kolone...«

Nitko nije obraćao pažnju na himbenost što se krila pod tom odvratnom retorikom. Danas, kao i uvijek, fraze »čast« i »zasluge« zasljepljivale su slušatelje. Jedna je žena duboko jecala, kao što jeca narod kad trpi, te je pokrila lice rupcem. Plakali starci, a muškarci stiskali vilice. Posred toga suznog gledališta generali se nastojali svladati i držati ruku na pozdrav. Opijeni vlastitim riječima, smatrahu se herojima koje je porazila viša sila i usud, i mišljahu, u

najboljoj vjeri, da su bili hrabri i odani svome vođi do posljednjeg časa.

KUKAVICE

Događaji od 22. svibnja zapisani 25. u zatvoru u Belénu. Prije nego što smo ušli u dva vlaka što su nas imala odvesti u grad México, Barragán je odlučio poslati telegram generalima Gonzálezu i Obregónu u kojem većina članova kolone ogorčeno prosvjeduje protiv ubojstva našeg Predsjednika i zgraža se nad tom »novom sramotom što je nanesena Domovini«. Odbio sam potpisati. Smatrao sam da je nepotrebno prosvjedovati pred pravim krivcima, te sam se uspeo na vlak u nadi da ću još iste večeri zagrliti ženu i kćerku.

Malko smo odmakli, i već uli jaka kiša. Voda curila niza staklo, i kako bi se otvorila vrata, tako bi bus vjetra zanjihao svjetiljku na stropu. Smjestili smo se na bočnim drvenim klupama što su ih trenjem usajile suknje i hlače brđana, redovnih putnika na toj pruzi, a u dimu se izdizali generalski pleteni *sombreros* i debele naočale našeg ambasadora u Washingtonu, nehotičnog uzročnika tragedije.

Sa svoga mjesta mogao sam vidjeti kako se lijes Staroga miče i kako poskakuje kad vlak potrese, a često je i drmao i potresao. Neki su generali spavali, glava im mlitavo počivala na susjedovu ramenu; drugi su neprestano pušili nervozno se vrteći, a oni najnestrpljiviji brisali paru što se kupila na oknima i gledali van.

— Ništa se ne vidi — reče jedan, uzdišući.

— Kasno će se pojaviti mjesec.

Glas je djelovao nekako kao izvještačen, i onda bi opet šutjeli. Oblak dima bijaše tako gust da si ga mogao gotovo sjeći. Odjednom živnu razgovor. Malo-pomalo probudili se zaspali, te čuh suzdržan smijeh.

— Čemu se smijete? — upita jedan general.

— Smijem se šefu protokola kako je ono u Aljibesu tražio da mu prodaju konja.

— Baš je bio smiješan. »Prijane, prijane, prodaj mi konja«, molio je u falsetu, obraćajući se svakom vojniku koji bi napao, a bijaše sav premro od straha.

— Vidio sam ga — umiješa se treći general — jadikovao je baš kao žena i trčao za jahačima: »Prijane, prijane, dat ću ti petsto pesosa«. Jedan se između vojnika okrenuo te mu dobacio: »Stara budalo, pojaši mater pa ćeš prije u raj.«

— Tko je ono davao kraljevstvo za konja? Ne mareći za

pitanje, a isprsviši se da bi zavladao slušateljima, drugi general poče priču:

— Kapetan Avila...

— Avila, onaj iz Guerrera?

— Da, on...

— Ja, znam jednu zgodu s Avilom — upade major što je sjedio na drugom kraju. — Stanovao je na drugom katu jedne kuće u ulici...

— Točno. Jednom sam ga posjetio. Kuća je imala vrt.

— Dobro, dobro — zabrza major, koga je smetalo to cjepidlačenje. — I tako, jedne noći on vam začuje nekakav šum, ustane i ugleda kako lopov prislanja ljestve uz prozor njegove sobe. Avila lijepo dohvati pištolj ispod jastuka i počeka. Lopov se polako penjao. Avila otkoči pištolj, i kad se pokazala glava, on hladno opali, bum! i lijepo se vrati u postelju.

— Odvratno! To je kukavstvo!

General uluči zgodu da nastavi priču koju su mu toliko prekidali, te uzviknu:

— Nije, ne! Protestiram. Avila je bio praznovjerman, a ne kukavica. Čujte što mi se dogodilo u Rinconadi. Uspinjao pam se uz brijeg da se pridružim Murguijinim snagama, kadli naidoh na kapetana Avilu skrivenu za stablom. Oči mu zatvorene, a prstima, kažiprstom i malićem, dodiruje drvo. Avila! povikah, baš ste kukavica! Nisam, generale, uzvratu on drhteći, nisam kukavica, nego je nevolja u tome što se ne smijem boriti. Pripadam zvijezdu Raka, i današnji mi je dan koban... Onda, Rače, rekoh, ja ću se pobrinuti da ne idete natraške. Avila se opirao, ali ja isukah sablju i, sve bockajući ga u stražnjicu, natjerah ga dobro uz brijeg.

Major će nato, razmišljajući:

— Jasno da je Avila poginuo baš u Rinconadi. Nije li tako?

— Da — završi general — poginuo je pokraj mene, pogodio ga metak u glavu.

Nesretna zvijezda praznovjernog Avile i potvrda njegova horoskopa oraspoloži putnike. Nitko više i nije mislio na ubojstvo Predsjednika. Lijes je još poskakivao, a kraj njega stajao vjerni Secundino i tu i tamo brisao suzne oči.

Tek tada sjetih se Asuncióna i oćutjeh oštru bol što prodiraše u moju svijest pogađajući je u najtanje niti. Od noći 20. svibnja, kad mi je posljednji put prostro postelju, nije ga više bilo. Možda su ga

ubili Herrerovi vojnici ili je ranjen, ali ja ga se nisam sjetio. Dobro mi je dolazila njegova pomoć u teškim časovima, a kad je njemu mogla ustrebatu moja, zaboravio sam ga u Sierru, kao što sam zaboravio konja kojega mi je on nabavio. Bilo je već kasno da se pokajem. Ne bih uspio vratiti vrijeme natrag, pa ni za trenutak. Gušili su me jecaji te sam izišao na platformu. Reflektor lokomotive što je išla na začelju osvjetljavaše kristalne igle kiše. Izvan toga sjajnog prostora noć se širila svuda naokolo.

Podugo sam stajao na platformi ne mareći za kišu. Gubitak Staroga i gubitak Asuncióna bijaše za me u taj čas teret koji je prelazio moje snage. Jednoga sam izdao svojim kukavstvom, a drugoga zaboravom koji bijaše ravan kukavstvu.

»Onog dana kad me se u nevolji sjetiš«, rekla mi je majka jednom kad bijaše ljuta, »vidjet ćeš Sunce usred noći.«

I što je bila ova svjetlost što je rasvjetljavala noć kao da se javilo sunce? Svijet tu bijaše predstavljen. Dijelak zakrivljena neba kojim su prolazile sjajne igle, i naokolo noć, vrijeme u kojem ležahu mrtvi što su omogućili naš život: moja majka, zaboravljena zbog svoje prevelike ljubavi; Predsjednik, stari seljak koji je u zraku osjećao blizinu neprijatelja i komu je one noći moj umor sputao ruke; Asunción s orhidejom za šeširom, onaj koji mi je pružao toplu kavu...

Prestala je kiša, i vlak je usporio hod. Svijet se i opet sveo na obične razmjere, i svjetla neke stanice označiše početak noći. Redali se cementni peroni. Zatim vlak stade, i opkoliše ga stotine vojnika. Ostali su svrstani na peronima, s puškama o ramenu. Jedan se general pope u vlak i, kad me vidje na platformi, upita:

— Jeste li vi jedan od onih što prate Predsjednika? I odmah zatim, ne čekajući odgovor, uhvati me za mišku i nadoveza:

— Molim vas, uđite u vagon, trebam vam dati neke upute.

Sjedoh na svoje mjesto, a general ostade kraj vrata.

Predsjednikovi pratitelji ustadoše uzbuđeni. Vidjeli su vojnike i znali što ih čeka.

— Gospodo, molim vas ostanite na svojim mjestima — reče pridošli. — Vojnici imaju nalog da pucaju na svakoga tko siđe s vlaka.

Murguía naglo ustade:

— Znači da smo zatvorenici?

— Ne baš tako, ali se nalazite pod vojnim nadzorom.

— Tražili smo da pratimo mrtvo tijelo Predsjednikovo, i nemate prava da nam branite da dokraja izvršimo svoju dužnost — povika Murguía, blijedeći.

— Umirite se. Ja samo izvršujem više naloge.

— A kakvi su to nalozi?

— Mrtvo tijelo ide vlakom u México. Vi ćete nastaviti put automobilom. Vlada želi izbjeći opasna gibanja.

Suzdržavajući se, Murguía sjede. Vani se čule zapovjedi i suhi udarci oružja o tlo.

General izvadi papir iz džepa na kabanici i objavi:

— Gospodo, izlazit ćete iz vlaka onako kako vas budem prozivao.

Vagon se praznio i naposljetku smo u njemu sjedili samo ja, ministar financija, ministar unutarnjih, ambasador i intendant Predsjedničke palače — sve sami civili. Pomislih da će nas to sada štititi kad nas već nije štitilo u bijegu, ali sam se prevario: nakon kratke stanke general pročita i naša imena, i ne preostade nam drugo nego da siđemo s vlaka.

Na stanici nas čekao automobil; pratila su ga dva kamiona puna vojnika. Oficir komu bijasmo predani sjedio je pokraj šofera, a ja se smjestih straga, s ministrom unutrašnjih i intendantom Predsjedničke palače.

Okruživao nas miris mokre zemlje. Pun mjesec razlijevao svoj mir po namočenoj krajini. Cvrčali cvrčci, a nad brdima, oslobođenim težine, sjale zvijezde. Kadikad bismo naišli na koje živinče što spavaše u toplom blatu na putu, i ono bi, zaslijepljeno farovima, jurilo pred nama, ritajući se, dok ne bi našlo sklonište u obalnom guštiku.

Lirika polja bila je, ako se tako može reći, u potpunoj opreci s niskošću i beznačajnošću ljudi koji su upravljali Meksikom, kao što je i veličina ove zemlje bila u opreci s dugim redom smiješnih patuljaka koji su se uzalud upinjali da je ispune krvlju i bijedom.

U četiri ujutro prošli smo kroz predgrađe glavnog grada. Mjesec se sakrio, i samo su žućkaste žiže slabašnom svjetlošću osvjetljavale kućice sa salitrenim zidovima, otvorene i smradne kanale i pse što su rovali po gomilama smeća.

Automobil se udaljio od ostatka karavane i krenuo odvojenim ulicama, a onda se zaustavio pred zatvorom u Belénu.

DRUGI ŽIVOT

Događaji od 22. svibnja zabilježeni 26. Golema i ruševna zatvorska zgrada izdizala se tamna i puna prijetnje u noćnoj tišini. U pratnji malog odreda vojnika morali smo zastajati pred svakom rešetkom i čekati da je pospani čuvar otvori. Za nama bi se zavrnuo ključ u bravi, i mi bismo krenuli dalje. Sjene vojnika klizile hodnicima i prolazima, i u određenim razmacima svjetlo svjetiljke palo bi na šiljak bajonete, te bi zasvjetlucala u tami.

Od svega toga ostao mi je samo jedan dojam, a u njemu se miješala mlakost starog kamena, udaranje željeza i vonj ljudskih izmetina što izbijaše iz galerija. Kad smo prošli ispred jedne galerije, pojavi se glava čovjeka između prečaga, i promukao glas povika, kao u dobrodošlicu, tradicionalni pozdrav kojim se dočekuju novi zatvorenici:

— Okotila se lavica!

Tako dođosmo i do ćelije koja je namijenjena meni. U njoj se nalazio stol, dvije pletene stolice, poljski krevet, a sva se posteljina sastojala od jednoga vojničkog šinjela. Zatvoriše vrata, a prije nego što sam zaspao dođe mi na um stara pjesmica koju sam naučio u djetinjstvu ne nalazeći u njoj nikakva posebnog značenja:

*Cada vez que considero
que me tengo que morir,
echo la manta en el suelo
y no me harto de dormir.¹⁵*

Događaji od 23. svibnja zabilježeni 27. Ujutro eto kapetana sa četvoricom vojnika — tolika pratnja ispunjavaše me ponosom, ali i strahom — te me odvedoše upravitelju zatvora.

Nekakva me tupost držala, pa nikako da me pusti. Vidio sam stvari ponešto izobličene i kao zakoprenjene. Tome osjećanju tjelesnog umora pridruživala se i neka sjeta, nešto melankolično, osjećanje raspadanja i smrti koje me uvijek snalazilo u doba kiša, ali

---

¹⁵ Kad god smislim da mi jednom — s ovog svijeta krenut valja, — kabanicu vrgnem na tlo — pa se svojski ja ispavam. — *Prev.*

sada nekako oštrije, kao početak bolesti. Prsti mi, hladni, lagano podrhtavali; nebo, na koje su se namakli tamni oblaci, pritiskalo me kao da mi je mora pala na grudi te me guši, a znani i odvratni vonj kamena namočena kišom podsjećao me na memljivost zatvorenih prostora, na amonijak i vlagu koja je tvorila prirodnu atmosferu jednom Meksikancu osuđenu da živi među živim kosturima tamnice u predgrađu Coloniji.

Upraviteljev ured, koji je očito bio soba za razgovor nekadašnjeg popravilišta u Belénu, ostavljao je neugodan dojam koji je pritiskao dušu. Hladna dvornica s visokim svodom, osvijetljena prozorčićem pod stropom. Upravitelj, general koga sam poznavao sasvim površno, nije bio sam. S njime se nalazio vojni tužitelj, pukovnik mršav i nervozan. Nosio je lijepu uniformu, upotrebljavao cviker koji zlatnim lančićem vezivaše za desno uho, a kad sam ušao, vidjela mu se samo ćelava glava sagnuta nad debeo svezak istražnih spisa.

Upravitelj, ne ustajući, pruži mi ruku i reče kratko:

— Pozvao sam vas na traženje vojnog tužitelja, koji vas želi preslušati.

I ja pružih ruku upravitelju i suho odgovorih:

— Generale, stojim vam na raspolaganju.

Sjedoh na stolicu pred stolom i pokušah se sabrati, nespokojno očekujući prvo pitanje.

Pukovnik kao da se zadubio u čitanje istražnog spisa. Dugim prstima, što bijahu žuti od nikotina, prevrtao je listove i kadikad štogod označavao crvenom olovkom te čitao dalje. Kroz dim cigara vidio sam kako me upraviteljeve oči s debelim kopcima uporno promatraju. Odjednom zalepeta vrabac koji je dotle nepokretno čučao na rubu okna; kliznuo je niza staklo i razmahnuo krilima.

Okrenuh glavu da ga vidim, a vojni tužitelj pruži mi papir govoreći:

— Prepoznajete li svoj potpis?

Ispričah se:

— Oprostite: što ste rekli? Vrabac mi odvuкао pažnju.

— O kakvu vrapcu govorite? — upita, nabrašši čelo.

— O vrapcu što je zatvoren u prozoru.

— Nije riječ o vrapcu, nego o vašem potpisu — i podnese papir pod nos. — Je li to vaš potpis? Priznajete li ga?

Bijaše zaista moj potpis, jasno se isticao među mnogima

drugim, gotovo nečitljivim, što se nalažahu podno spisa u kojem smo posvjedočili Predsjednikovo samoubojstvo.

— Da, moj je potpis.

— Vrlo dobro — dočeka on. — Bojao sam se da je možda krivotvoren.

— Moj je — ponovih — ali moram napomenuti da mi je iznuđen prijetnjom smrću. Zato...

— Pitam vas je li to vaš potpis — prekide me on — a vi kratko potvrdite ili zaniječite. To je sve. Zar vam nije poznat sudski postupak?

— Ja sam odvjetnik — odgovorih kratko.

— Utoliko bolje. Jeste li spremni ratificirati svoj potpis?

— Hoćete reći: rektificirati?

— Velim: ratificirati. Možda se ne izražavam dovoljno jasno?

— Imam razloga koji me tjeraju da objasnim kako se moj potpis našao na tome prljavom spisu, i molim da ih saslušate.

— Zasad ti razlozi ne zanimaju sud.

— Ali morate shvatiti da mene zanimaju samo ti razlozi.

Umiješa se upravitelj, pomirljivo:

— Tako nećemo nikad nakraj. Mi vam želimo pomoći, a vi samo komplicirate svoj položaj.

Pukovnik zaklopi svez sa spisima i stavi na nj ruku.

— Moram vam reći — najavi svečano — da je vaš položaj prilično delikatan.

— Biste li mi mogli reći za kakav me delikt optužujete?

— Ne možemo vam reći — odgovori upravitelj.

— Vi niste ovdje da postavljate pitanja, nego da odgovarate.

— Ali ja inzistiram na tome da čujem zašto sam zatvoren.

Pukovnik rasklopi spise i uze ih pažljivo proučavati. Vrabac je skupio snagu pa počeo ključati po staklu u nadi da će probiti onu varljivu providnost i doći se slobode.

— Izgleda kao mala žuna — rekoh u pol glasa.

Pukovnik prestade čitati te me pogleda namještajući lančić na uho:

— Nije žuna, nego vrabac.

— Znam da je vrabac — preuzeh — ali se ponaša kao žuna.

Udara kljunom, to sam htio reći.

Upravitelj mi uputi pogled pun prijekora:

— Mislite na vrapca kad biste trebali misliti o svome slučaju.

Ne znam kamo će sve to krenuti.

— Istina je — prihvatih umorno. — Taj mi vrabac odvlači pažnju, a osim toga, valja vam znati da nisam doručkovao. Bez jela sam već dvadeset i četiri sata.

— Naredit ćemo da vam donesu šalicu bijele kave.

— Najljepša vam hvala. Tako sam slab da ne mogu pratiti suđenje kako treba.

— Ovo nije suđenje — požuri se pukovnik — nego pripremna izjava.

— Samo još malo — preporuči upravitelj — i postupak je završen.

— Ne prihvaćam ni prethodni iskaz — prigovorih ja.

— Kako? — upita pukovnik strogo. — Što želite time reći? Ne mislite li opet na vrapca?

— Vrabac je klonuo. Možete i sami vidjeti.

— Da — potvrdi pukovnik, namjestivši cviker i promotrivši pticu što je mirovala na rubu okna — ali se ne radi o tome. Rekli ste da ne prihvaćate ni prethodni iskaz. Jesam li krivo čuo?

— Dobro ste čuli. Vrlo dobro. Čudim se kako vam je dobar sluh.

— Preklapamo koješta! — ljutnu se pukovnik.

— Držite se predmeta i, molim vas, odgovarajte na pitanja.

Zašto ne prihvaćate ovaj zapisnik? To je običajni postupak, šablonski, kako se veli.

— Zato što sam građanska osoba i ne potpadam pod vojni sud. Naprosto zato.

— Odričete sudu kompetentnost?

— Da, odričem.

— Dopustite da vas upozorim — umiješa se general još uvijek pomirljivo — da su prilike daleko od normalnih. Vojna ekspedicija u kojoj ste sudjelovali sasvim je u našoj kompetenciji.

— A osim toga — pritvrdi pukovnik — nema više nikakve druge vlasti doli vojne.

— Sudjelovao sam u ekspediciji u svojstvu civila i zbog te sam okolnosti imao dosta nevolja. Sad bih se htio držati prednosti što ih ona pruža.

— O kakvim prednostima govorite? — u čudu će pukovnik, gledajući me preko cvikera, odozgo.

— Zar jedan civil da ima prednosti?

— Ima, jednu jedinu: da ne bude suđen na vojnom sudu.

Posred tišine što je nastala čulo se kako vrapac i opet maše krilima. Uporan i kao slijep navro da izide i prelazio po staklima, udarajući po njima krilima.

Pukovnik, komu je već dosadilo, naglom kretnjom zaklopi spise.

— Uzalud. Ne možemo dalje.

— Trebalo bi pustiti vrapca da izleti — rekoh ja. — Gori je rat s njime negoli sa zatvorenicima.

— Vrapac je još najmanje — uzviknu pukovnik i pokrenu glavom tako žestoko da mu je cviker sletio s nosa i ostao njišući mu se na prsima, obješen o lančić. — Najgore je to što izmičete sudu. Upotrebljavate sve smicalice za odgađanje.

— Zar je vrapac možda smicalica za otezanje?

— Nazivam smicalicama tu vašu namjeru da stvorite zaplet oko kompetencije. Vrapac je vrapac. Nije žuna ni predmet prava.

General ustade, pokazujući time da je preslušavanje završeno. U očima mu se vidjela popustljivost.

— Vaše ponašanje — reče mi, nastojeći biti strog — nimalo vam ne ide u prilog. Sada vam se valja vratiti u ćeliju, i ondje ćete ostati izolirani.

— Prije nego što iziđem, želim znati za kakav me delikt optužuju. Htio bih pripremiti svoju obranu...

Zbunjen, samo je žmirkao.

— Ne mogu udovoljiti vašem zahtjevu. Samo izvršavam više naloge.

Oprostih se s njim, a htjedoh se pozdraviti i s pukovnikom, ali mi on nije uzvratilo pozdrav: promatrao je borbu zarobljenog vrapca.

Događaji od 26. zabilježeni 28. Kad sam se vratio u ćeliju, popio sam lončić bijele kave, pojeo dva kruščića i zatim legao, te sam spavao dvadeset sati bez prekida. Kad sam se probudio, blago sunce prosjalo mi na prozor ćelije. Protegoh se na poljskom krevetu. Osjećao sam nekako iznova prave granice svoga tijela, još toplja od sna; oči pune suza, a znoj što me oblio bijaše kao životni sok koji je uklonio sve bolove i sav umor i vratio mi izgubljenu sposobnost da upravljam svojim pokretima. Ponovno sam zagospodario svojim mislima, rukama i nogama, a svijet, premda sužen — vesela zraka sunčana, stari zidovi, stolice i stol — postao je opet svijet suvislosti,

dosljedan i čvrst, te sam se u njemu mogao ogledati.

Nisam ćutio boli, nije me mučila griznja savjesti. Što sam učinio u planini, dobro je učinjeno. Ima ljudi što se rađaju da umru kao žrtva. Takva je njihova sudbina. Moja je elementarnija; sastojala se u tome da preživim, a to je nešto posve drugo nego kad ležiš ukočen i ne možeš se braniti od muha koje ti ulaze u nosnice.

Ni za suđenje nisam se brinuo. Blagonaklonost koju mi pokazivaše upravitelj — u Meksiku se nikad ne zna neće li večerašnji pobijeđeni biti sutra pobjednici — bijaše znak da nova vlast, u želji da izbjegne buduća odmetanja, kani biti krajnje stroga prema nepokornim oficirima, a ne misli se suviše natezati sa neprijateljski raspoloženim civilima, jer sve da koji zareži, ne može ništa, brnjica mu je na ustima.

Mogao sam, dakle, zaboraviti sve te nevolje. Mome tijelu, koje više nije bilo ni jad ni nemoć, nego u kojemu su svi organi radili, anonimno ali djelotvorno, trebalo je sada djela i pokreta.

Ustadoh. Prozor u ćeliji nalazio se jako visoko, gotovo pod stropom, ali sam ja privukao stol, stavio na nj stolicu i, hvatajući se za prečage, uspio proviriti na stakla, koja su, kako sam i mislio, gledala na središnje dvorište zatvora.

Prizor što mi se oku pružao bijaše neobičan. Stotine zatvorenika, u odijelu za ulicu i sa šeširom na glavi, idu gore-dolje golemim prostorom oko kojega se uzdižu trošni zidovi i prozori s rešetkama na kojima se nitko ne pokazuje. Odozgo sam, iz svoje promatračnice, gledao kako šetaju — isti broj koraka tamo i ovamo: najprije ih vidim gdje se s rukama na leđima udaljuju, a onda im vidim lica kako idu prema meni, kao da su ti ljudi vezani nekakvom čarolijom koja im priječi da odu s toga mjesta što je više nalik na malen trg među ruševinama negoli na zatvorsko dvorište.

Dolazak kojeg člana obitelji prekida tu začaranost, i ljudi opet postaju obični zatvorenici. Pohodnik je gotovo uvijek žena sa dvoje djece. Ona časak zastaje na ulazu u dvorište — zbunjuje se zbog tolikih muškaraca koji je gledaju, a i sunce je zasljepljuje. Djeca brzo pronalaze oca, i trče između skupina zatvorenika, utrkuju se koje će prije zagrliti oca. Zatim bojažljivo prilazi žena sa zavežljajem ili s omotima pod rukom, i obitelj se sklanja u zgodan kutak.

Gutao sam očima te prizore kadli za mnom nekakav glas uzviknu:

— Što radite gore? Zar ste mačka da se toliko ispinjete?
Okrenuh se. Bijaše čuvar, stari isluženi vojnik, invalid što je vukao jednu nogu.
— Razgledam svoje novo boravište — rekoh. — Nadam se da nije prijestup.
— Ah, gospodine, što se mene tiče, možete i na glavi stajati. Svatko se na svoju zabavlja.
Nosio je u ruci košaru pokrivenu ubrusom; stavi je na stol pa onda iz kaputa izvadi pismo, pruži mi ga i reče:
— Pisali su vam.
Siđoh, i kad na omotnici prepoznah Cecilijin rukopis s ušiljenim slovima — isti rukopis svih žena što su polazile Kolež Srca Isusova — osjetih kako mi se život vraća u potpunosti.

OPERA BUFFA

Događaji od 24. zapisani 29. Cecilijino pismo bijaše kratko i gotovo u cijelosti posvećeno našoj kćeri. U strahu da je ne bi ranili kakvom aluzijom — djeca ne razlikuju politički prijestup od općega — izvadila ju je iz škole, tako te mala uči s učiteljicom koja dolazi u kuću. Mala me ne zaboravlja. Rekla je djevojčici da će moj put potrajati nešto duže. Cecilia joj svaki dan čita kratka pisma što ih sama smišlja i tako je tješi.

Ta crta nježnosti, izražena tako usiljeno i konvencionalno, očito je skrivala zlovolju. Nije Cecilia spominjala kakve sam nevolje premućio — mogla ih je lako zamisliti — niti je pokazivala zabrinutosti što sam u zatvoru, ali je, naprotiv, potanko govorila o svojoj majci. Zamolila ju je da prijede k njoj, i stara je gundalica pristala da ostavi svoju kuću, punu uspomena, ali da s njome prijedu i njezine dvije sluškinje, stare i čangrizave kao što je i sama, i tri njezina pekinška psića koje u sljepilu svoje ljubavi naziva najdražim stvorenjima.

Nikad se njih dvije nisu podnosile. Majka, koja se bijaše vrlo mlada udala za lakoumna čovjeka, potražila je pribježište i ljubav ne u kćeri, koju je imala za jedne od najskandaloznijih ljubavnih avantura svoga muža, nego u jedinca sina, mladića glupa i rastrojena, koji je umro jako mlad, pošto joj je nanio neizrecive patnje. Odonda je zloćudna, a otkad je ostarjela, živi samo zato da se svađa sa sluškinjama i da voli psiće što svojim dolaskom na svijet i nestankom označuju najvažnije događaje u njezinu životu.

Zamišljam neprekidne jadikovke i upravo malodobničke zadjevice moje punice, njezin šuplji glas kako ispunja kuću i mučno odzvanja u Cecilijinim ušima. Ne, ne može biti zabune. Cecilia zna moje držanje — naknadno me izvjestila da se Asunción, ranjen, vratio kući — i zato me ona prezire. Odabrala je majku, posljednju osobu od svoga roda koju bi priznala, odabrala majku i nju da živi kraj nje, onako zlohude i jezičave, odlučila se za krajnji oblik samozataje — eda bi mene udaljila od sebe kad bijah najpotrebniji njezine privrženosti i nježnosti.

Taj me udarac pogodio u srce. Odmah sam joj napisao pismo iznoseći joj svoje strahovanje i moleći je da odgodi svako donošenje

suda dok joj sam ne mognem pričati o svome »tobožnjem kukavstvu« — promišljeno sam upotrijebio taj izričaji, već mirniji, podigoh ubrus kojim bijaše pokrivena košara.

I opet se vidjela njena brižna ruka. Stavila je u košaru pečeno pile, izvrsnu narezanu šunku, nekoliko konzervi, kruh i dvije boce vina. Naklopih se na jelo.

Pošto sam se najeo i povratio dušu, otkrih na dnu košare novine, nekoliko posljednjih brojeva. Obrubljene debelim crnim obrubom nastavljahu povijest velike drame na mjestu gdje sam je ostavio, isključen iz nje silom, te su sve odreda opisivale kako su tekle pogrebne svečanosti, ovaj put istinske a ne izmišljene, i kako je pokopan stari Predsjednik.

Vlak koji je vozio mrtvo tijelo stigao je u šest ujutro 23. svibnja, i zaustavio se na jednom daljem prilazu kolodvoru, očito da se ukloni mnoštvu koje se natislo na glavnim peronima. Ipak se i ondje skupilo nešto svijeta, i kad su lijes iznijeli iz vlaka, žene su iz onog predgrađa uzvikivale plačući:

— Umro je naš otac!

Držeći se novinskih kronika mogu sebi vrlo dobro predočiti kakav je izgled pružala Predsjednikova skromna kuća u ulici Lerma. Predsjednik je, kako bilježi reporter lista *El Universal*, imao žuto lice, počešljanu bradu i nosnice začepljene vatom. Ogledala bijahu zastrta crnom koprenom. U dvorani, od velikih voštanica i od mnogog svijeta koji je prolazio ispred mrtvog tijela, zrak bijaše težak. Ljudi zastajali privučeni veličanstvenošću Predsjednikova lica, žene klecale jecajući, a djecu podizali kako bi vidjela jednog predstavnika vlasti čije se mudre i tolerantne uprave trebaju sjećati u usporedbi s vladama koje će im se kasnije nametnuti i biti im na jad i muku.

Nešto prije nego što su mrtvo tijelo prenijeli na groblje, dvije Predsjednikove kćeri zatražile su da ostanu nasamu s posmrtnim ostacima svog oca. Ljudi su izišli, pa su mogle načas osloboditi oca od svijeta i imati ga kraj sebe, jer nikad pravo nije bio njihov. Borio se protiv vojne tiranije, i eto — bojovnik im se vratio žuta lica i nosnica začepljenih vatom, ali im ni ti ostaci ne pripadaju, pa su u očajnu naporu zatvorile vrata da ga mogu oplakati daleko od svjedoka i neumjesnih jadanja.

Kad su se vrata otvorila, mnoštvo je ponovno navalilo na svoj plijen, a one ga opet izgubile, ovaj put zauvijek. Ljes, sveudilj isti

stari lijes, sada je lebdio nad morem glava. Nije bilo vojnika, ni vojne glazbe, ni topovskih kola s ponosnim riđanima. Nove vlasti nisu naredile da se na javnim zgradama izvjesje zastave na pol koplja, ali je taj njihov potez — znak niskosti — ostao smiješan pred mnoštvom zastava koje je nosio narod na pogrebu i pred stranim zastavama što su se vijorile na zgradama diplomatskih misija akreditiranih u našoj zemlji.

U pogrebnoj povorci što se spontano sastavila i krenula na udaljeno groblje Dolores, i kasnije na sahrani, vladala je teška tišina koja se proširila gradom, pod nabijenim majskim nebom što tišti. Pokopali su ga, u skladu s njegovom željom, u trećem razredu, koji je namijenjen najsiromašnijim Meksikancima, i sišao je u grob — označen brojem 17287 — posred kitica narodne himne što su je zapjevali uciviljeni, na jad i muku mnogih tajnih policajaca umiješanih u povorku.

Sve se završilo kako sam i predvidio. Ništa ne treba dodati. Meksiko je žedan krvi. Svećenici Huitzilopochtlija, boga rata, bruse noževe od opsidijana i već odabiru novu žrtvu. Nije dovoljna jedna. Sveti jaguari riču tražeći srca, a Suncu, da uzide na obzoru, potrebna je krv da teče po stubama hramova.

— Ah — rekao je Stari kralj — ne budite dijete. U ovoj zemlji nema samilosti prema pobijeđenima.

Događaji od 25. zabilježeni 30. U devet ujutro pojavio se moj čuvar vukući nogu. Očice mu se lukavo krijesile pogledom saučesništva. Kao i jučer, nosio je pismo skriveno u kaputu i košaru nabijenu jelom i novinama.

Novo pismo Cecilijino bilo je u posve drugom tonu. Nije ničim spominjalo majku, a obasipalo me ljubaznim preporukama. Trebam spavati bez brige i razmisliti o onome što se dogodilo. Bol je — dodavaše ona — blagotvorna samo onda kad je duh ne odbacuje u svojoj kukavnosti. Sreća je bila naša neprestana saveznica, i nama je dvoma potrebno ovo oštro trnje — slom, izdaja i osama — da bismo spoznali svoju slabost i bili dostojni dobra koje nam je dano a koje ne zaslužujemo.

Požurih se da joj odgovorim. I opet je ona bila moćni val što se diže na moru i obuhvaća me svojim sjajem. Uši mi ponovno ispunjao znani šum, i tijelo mi je opet osjećalo meku pjenu, blagoslov vode što je spirala krv uzalud livenu i brisala malu

pozornicu na kojoj su generali trtili snage u ispraznom pokušaju da nametnu svoju glupu diktaturu.

Olovka je poigravala crtajući raj i na mržnji stvarajući svježe i zelene oaze, i kad mi je duh napokon oslobođen spona počeo uživati u vedrini koje dotad nije osjetio, pogled mi slučajno pade na jedne novine što sam ih stavio na rub stola da ih čitam kasnije. »Herrero dokazuje Predsjednikovo samoubojstvo«, kazivao naslov protegnut preko osam stupaca. Nisam mogao pisati dalje, nestade moje vedrine, sa svim oazama i rajskim naseljima koje sam slikao. Val se razbio na obali, krajnje posljedice ubojstva razlijevale se kao prljava plima po novinskim stranama. Bilo je očito da neću odoljeti njihovu utjecaju, nego će me dugo zapljuskivati i nositi ta golema i mutna poplava. Propao sam. Preplavljuj u moje posljednje sklonište, i umjesto da odbacim od sebe otrov, ja ga sam pripremam: nakan da sve saznam i da ne propustim ni jednu jedinu vijest, ne mislim više na pismo, nego požudno gutam gnusnu novinsku prozu.

U istom primjerku gdje se javlja o smrti Staroga objavljuje se ovaj Herrerov telegram, upućen generalu Gonzálezu:

»Vidjevši da nema izlaza i da će neizbježno biti uhvaćen, bivši predsjednik ubio se ispalivši sebi u grudi metak iz vlastitog pištolja, koji čuvam i kojemu se na cijevi još vidi krv. O tome je događaju sastavljen zapisnik što ga je potpisalo više od pedeset prijatelja i pratitelja preminuloga bivšeg predsjednika«.

To je službena verzija ubojstva. Nesalomljivost i čvrstina Staroga, njegova vjera u pobjedu, njegove goleme zasluge za zemlju i narod — sve to ništa ne kazuje sucima. Naprotiv, uvažava se Herrerova laž, ali ta laž nije dim koji će se raspliniti kao Predsjednikove vrline, nego je potkrijepljena potpisima prisnih Predsjednikovih prijatelja, i premda sam ja izjavio da su mi tu krivotvorinu podmetnuli prijeteći mi smrću, vojni se tužitelj samo nasmijao, i eto, tajnom magijom jednog papira koji sam smatrao nedostojnim da se pokaže i na najpotkupljenijem sudu u Meksiku, sada se ubojica Predsjednika Republike šeta ulicama i njemu još iskazuju počasti, a mi, žrtve, podnosimo uvrede i čamimo u zatvoru.

Narod, na ubojstvo čovjeka koga je izabrao da upravlja njegovom sudbinom, ostaje miran. Ne može, ni u kojem obliku, izraziti prave osjećaje, i kao što ga je prije prekrivao suzama i cvijećem, danas se trudi da ga okruži simbolima te u njegovu padu vidi manifestacije jedne strašne sudbine koja se morala kobno

izvršiti. Po pučkom kazivanju, što ga prenose novine, u času kad su mrtvo tijelo Staroga spustili u grob, osjetilo se kako se zemlja trese, a dvojica su ljudi poginula ošinita gromom. Tim znacima, koji po duhu nisu daleko od onih što su caru Moctezumi najavili dolazak Španjolaca, pridružili su se novi koje reporteri tumače kao pretkazanje budućih katastrofa. Na Sierru su opazili zvijezdu lualicu što je za sobom ostavila ognjen trag, i dok su u gradskom vijeću Pueble čitali službenu vijest o smrti, Predsjednikova slika što je visila u pročelju dvorane pala je na pod i razletjela se na komadiće.

U inozemstvu, to jest u Sjedinjenim Državama, jer to je za Meksiko cijelo inozemstvo, komentari o ubojstvu prebojeni su nekako neobično. Dopisnik lista *El Universal* poslao je iz New Yorka ovaj telegram:

»U financijskim krugovima Wall Streeta primljena je sa zadovoljstvom vijest o smrti bivšeg predsjednika, sudeći po bilješkama petorice reportera najistaknutijih ovdašnjih dnevnika, koji u financijskoj rubrici ubojstvu pripisuju zabilježeni porast cijena meksičkih dionica, osobito petrolejskih.«

Ako se na svojoj financijskoj strani ugledni *New York Times* pridružuje jednodušnoj radosti Wall Streeta, u svome uvodniku pod naslovom »Krvava meksikanska izdaja« ne krije zabrinutost zbog budućnosti naše zemlje. Što se, zaista, može očekivati od naroda koji je navikao svoje upravljače uklanjati zločinom? Od naroda koji serijski rêda ubojstva uvaženih ličnosti umjesto da proizvodi nožiče za brijanje, automobile ili konzerve?

Pisac uvodnog članka ne uspijeva potisnuti svoju ogorčenost kad, sjedeći za pisaćim strojem i gledajući New York pod sobom, razmišlja o neprestanim uvredama što ih ova nepismenjačka zemlja nanosi kršćanskoj civilizaciji koju i sama predstavlja i jedan je od njezinih ponosnih branitelja. Ta još su jučer oprostili Meksiku ubojstvo predsjednika Madera, a ta nepopravljiva zemlja evo se i opet nalazi na optuženičkoj klupi. U stvari, s te klupe nije nikad ni ustala, i Zapad sa strahom i prezirom gleda na toga zločinca, na tu zemlju u kojoj kao da se jedina industrija sastoji u proizvodnji leševa, a otežavajuća je okolnost u formi u kojoj se proizvode, jer ti su zločini lišeni svakog dostojanstva, te su više kao produkt jedne buffonerije, lakrdije, nečega što je namijenjeno smijehu i izrugivanju svemu i svačemu, u krajnjem — proizvod nečega što nema dramatske veličine, nego je sve to kao da se prikazuje

komedija ili *opera buffa*.

Uvodničar je najposlije izlio sve svoje ogorčenje, pa na kraju smatra da je zgodno da svoja razmatranja preboji izvjesnom notom humora:

»Nikad, uostalom«, završava on, »nijedan autor komedija i opereta nije zamislio ništa što bi bilo nalik na telegram što su ga poslali Barragán i drugovi, osuđujući smrt svoga šefa.«

Građanin New Yorka, stojeći u podzemnoj željeznici što brza kroz tamne tunele, smiješi se i nastoji zamisliti kako se tamo izvela *opera buffa*, u dalekoj kolibi, u šarenom dekoru što ga pruža tropska šuma.

Noć je. Kiša nemilosrdno šiba, munje rasvjetljuju šumu. Stari kralj — remek-djelo sjeveroameričke proizvodnje kostima — s krunom od pozlaćena kartona na glavi i sa žezlom u ruci, sjedi na priprosto klupi. Oko njega se kreću njegovi hrabri generali. Brada im porasla, lijepe im se uniforme razdrle u dronjke, čizme im poderane, ali još ti ljudi ulijevaju strah i još su oholi.

Stari kralj lijepim basom pjeva svoju dionicu libretta. (Ovaj put autor nije morao ništa izmisliti, jer se, sretnom koincidencijom, Barragánov smiješni i visokoparni stil poklapa sa stilom kakav pruža *opera buffa*.)

Stari kralj:

— Bog neka nas oslobodi ova dvadeset i četiri sata.

Generali:

— Čega se bojite, gospodine?

Stari kralj:

— Ove osude na smrt, napisane na zidu srušene kolibe.

Generali:

— Odbacite, gospodine, mračne misli. To je samo fraza što su je ugljenom ispisali na zidu od ćerpiča.

Stari kralj:

— Ima skriveno proročanstvo u tim zakrivljenim slovima, opomena koju ne možemo odvrnuti.

Generali:

— Da je štogod stvarno, znak napada, prisutnost neprijatelja...

Stari Kralj:

— Više je od svega toga. Noć je, oluja, nepoznato. Sve se urotilo protiv nas.

Generali:

— Od opasnosti i zasjeda branit ćemo vas svojim grudima što će vas okružiti kao čeličnim zidom. Trebali bi legnuti i počinuti. Te utvare plod su umora i noći.

Stari kralj:

— Moramo bdjeti, biti budni.

Generali:

— Spavajte, gospodine, molimo vas.

Stari kralj, susprežući zijevanje:

— Stari monarh nema se čime drugim ponositi doli odanošću svojih hrabrih ljudi.

Generali:

— Naoružani čestitim kopljima i mačevima... oprostite, gospodine, htjedosmo reći: valjanim pištoljima i mitraljezima, bdjet ćemo nad vašim dragocjenim snom.

Stari kralj:

— Dolazi san s muzikom vaših riječi.

Generali, spuštajući glas:

— Mirno spavajte. Neka neprijatelji samo udare u napad, mogu prijeći samo preko naših mrtvih tijela.

Na suprotnom kraju pozornice pojavljuje se Herrero, ide na vršcima prstiju, a za njim njegovi ljudi. Klasičan lupež. Usta mu se istežu u neplemenitu grimasu, u ruci mu neobičan pištolj. Jedan kraljev ađutant koji drži stražu na vratima kolibe, otkriva Herrera i pjevajući upada u kolibu:

— Opkolio nas neprijatelj! Neka se spašava tko može!

Generali, iznenađeni usred pjesme što veliča njihove ratne pothvate, odjednom zapadaju u muk, tresu se toliko da im oružje sve udara jedno o drugo i zveckaju nabojnjače pune naboja. Herrero zastaje. Čuo je povik na uzbunu i, zadržavajući svoje vojnike što od bijesa škrguću zubima, ispaljuje iz pištolja u zrak. Taj pucanj nadilazi ono što mogu podnijeti hrabri generali, i oni se u jedinstvenu naletu bacaju na vrata.

Stari kralj ne kazuje ni riječi. Vidi ih kako se lavovski bore za izlaz, i kad je ostao sâm, polako vadi pištolj, prisanja cijev na grudi, ispaljuje i ruši se s klupe, a kruna od pozlačena kartona zavalja se po tlu.

U šumi jure generali među drvećem, odbacuju noževe, pištolje i mitraljeze, a Herrero, podbočivši se, provaljuje u divlji smijeh koji traje sve dok se ne spusti zastor.

Može to biti opereta, komedija zabuna, a može biti da sam poludio. Podrugljiv demon tragediju je Starog kralja pretvorio u lakrdiju u kojoj hrabri generali igraju ulogu neodoljivo komičnu, a ono što se zbilo u planini samo je tužna epizoda o kojoj nitko ne želi išta čuti.

Bilo bi beskorisno i gotovo lakrdijaški sjećati se snova što sam ih sanjao i žaliti se na Boginju što nas je ostavila. Bačeni u onaj potop i izdaju, bijasmo komad meke materije što se raspadala. Uvrede kojima su se nabacivale ubojice ugušile su glas Starog kralja. On je bio odabrana žrtva, janje koje je samo otišlo na mjesto žrtvovanja, ali ta žrtva nije drugo doli kralj iz lakrdije. Njegova borba protiv tiranije, njegova obrana jedne rijeke petroleja, njegov herojski napor da Meksiku vrati dostojanstvo, sve to ne može biti razlog da ga preziru. U New Yorku radost. U Méxicu samo se čuje kako puca od smijeha pobjednički vođa i samo se čuju njegovi šaljivi komentari na protest Barragána i drugova: »Pozivate se na lojalnost i čast? Vi? Vi kojima je bila dužnost da ga branite dok vas ne stigne ista sudbina?«

Herrero je slobodan, i on se smije. Svi se smiju. U New Yorku, u Parizu, u Kini, i ta opereta, ta burleska u stilu Brodwaya, ta laž koja izobličuje činjenice i preko njih prelazi s prezirom, taj opći smijeh prodire kroz zidove mog zatvora, i čujem ga kao da zvono udara na uzbunu usred noći, a nitko ne zna zašto, nitko zvoní, ništa znači ta prodorna a prazna zvonjava.

FASADA

Bilješke zapisane u različite dane mjeseca rujna. Počeo se spuštati dugi zaborav na Staroga. Službeni zaborav na koji su ga osudili pobjednici, i zaborav kod svih njegovih, koji su se zabavili o sebi i o svome životu. I ja nastojim zaboraviti i držati se daleko od politike. Opet sam, poslije pet godina, otvorio svoj odvjetnički ured i gledam savjesno proučiti poslove svojih klijenata, kojih je sve više.

Na izgled, moj se život normalizira. Uživam solidnu imovinu, koju sam, kako svi znaju, naslijedio od oca. Cecilia se, doduše, promijenila, ali je ta promjena tako beznačajna da ne daje povoda zabrinutosti; i evo počinjem ono što bih mogao nazvati otkrivanjem svoje kćeri.

Bio sam odvojen od nje sve dok sam se smatrao političarom, i tek kada sam se vratio iz zatvora, uspio sam prodrijeti u magični prostor njezine čarobne ličnosti. Otkrivam je kao što se u prvoj zaljubljenosti otkriva prisutnost cvijeta. Njišući se gipko, otvara svoju nježnu ljepotu jutarnjem suncu, i ja se ne mogu dovoljno nagledati toga čuda i nadiviti mu se. Jednostavno čudo živih stvari, premda ponešto zamršenije i po prirodi drugačije.

Ne vraćam se s njom u djetinjstvo. Moje je djetinjstvo potamnjeno velikim mrljama, i ne uspijevam iznova sagraditi svoj djetinji lik. Ne znam što odrasli psi osjećaju pred svojom mladunčadi, ali sigurno ne misle na sebe onakve kakvi bijahu kao mlada štenad. U tome smislu, zacijelo sam sličan psima. Gledam kćer i ne zanosim se nikakvom slikom pokopanom u zaboravu, gledam u njoj novo biće, sazdano od materije što je posve drugačija nego moja, odvojena od mene jer je njezin svijet drugi i njezino vrijeme drugo.

Djevojka raste naočigled, ili se barem meni tako čini. Uživam u slatkoći onog zatiljka, u svilenkastoj zlatnoj kosi što je Cecilia češlja i plete u duge i čvrste pletenice, u skladnosti njezina malog tijela što je još veoma lomno, iako se kroz kožu nazire tvrdoća mišića i živo kolanje krvi. Njezina vedrina, njezini pametni odgovori, njena urođena koketnost — već je kupa svjetlost ženskosti — tjeraju me da s njom postupam kao sa ženicom, i naprosto se začudim kad je vidim gdje plače zbog sitnice, ili kad cijelo jutro skače na jednoj

nozi ili sa svojom lutkom razvodi smiješne razgovore koji je vraćaju u dječje carstvo.

Osjećam se sretnim što ona vidi moju ljubav i uzvraća mi je, svaki čas obisne mi oko vrata i stišće se uza me te čujem kako joj srce udara. Ali se plašim što je slabašna. Kad se unoa, sam je vodim u postelju, i dok ona, sebično ptiče, tone u san, ja joj uzimam mlaku ruku i podugo promatram sjenu njezinih vjeđa i ona poluotvorena usta gdje se zaklanja tajanstveni i uzbudljivi znak čistoće.

Sve se vraća u kolotečinu, život preuzima stari ritam. Grad je onaj isti, prijašnji. Automobili pune ulice, osvijetljeni su uredi i trgovine, prodavači izvikuju novine, odjekuje plesna glazba i djeca se igraju u parkovima, ali pod prividnošću te pravilnosti zbivaju se čudne stvari i čuti se vonj kasarne i miris krvi.

Iza demokratske fasade što je pokazuje Meksiko postoji samo masa sjena koju presijecaju bolni krikovi. Začepljujem uši, ali ih i dalje čujem. Zatvaram oči, ali preda mnom iskrsava sjena golemog zida, vizija strelišta, sa željeznim metama što su izrešetane metcima, prognji me do posljednjeg ugla moje kuće.

Živimo u svijetu ucjenjivača, pištolja i krvi, i ja se nastojim zavaravati zamišljajući da sam sretan i da se moj život sveo u pravilnu kolotečinu. Oboružan jednim cvijetom, upinjem se da otjeram sablast te mračne sile, tu utvaru bez lica koju pokreću strašne namjere i koju u ovim našim stranama poznaju pod dvosmislenim imenom vojne diktature.

Nema obrane od nje. Okružuje nas sa svih strana, nalazi se u zraku baš kao virus kakve zaraze, njezin se korak vidi ne samo u neodređenim i kratkim vijestima što se objavljuju o suđenjima, samoubojstvima i smrtnim kaznama, nego i u neobičnoj činjenici da su njezine žrtve naprosto nestale. Ne može se reći da su umrle ili se ubile. Išle su ulicama, lijegale na počinak, zauzimale određeno mjesto u blagovaonici, a nitko ih više nije vidio: postelja i stolica stoje prazne, neobjašnjivo prazne, i to je sve.

Bilo bi uvredljivo i smiješno tvrditi da nemamo zakona i sudaca. Tu su zakoni, u obliku knjiga propisno uvezanih, a mogu se vidjeti i suci, državni tužitelji i ministri kako sjede za stolom i listaju po zakonicima i diktiraju svoje presude, a ipak teško je doznati kako umire svijet.

Neki dan objavljena je kratka vijest izgubljena na unutarnjim

stranama novina. Inženjer Luciano Reyes Salinas, komu je jedan vojni sud sudio zbog buntovništva, osuđen je na smrt te je strijeljan. Ono što se zaista dogodilo i što svatko zna, kudikamo je jednostavnije. Tajna policija odvela je inženjera kad je u kući večerao, i te su iste noći na nekoj poljani našli njegovo mrtvo tijelo izrešetano metcima.

U većini zločina nije ta brutalnost ni prikrivena. Ima ih posve barbarskih, uključujući tu i odvratna zvjerstva kao što je ono koje je doživio general Estanislao Mendoza, komu su iskazali čast te ga strijeljali sa svim njegovim štabom, na groblju u Veracruzu, dok je pukovska muzika, za veću porugu, začinjavala svečanost interpretirajući na limenim glazbalima i bubnjevima revolucionarne pjesme Sjevera.

Ali, ti su zločini izuzetni. Najčešća su pojava ubojstva prekrivena kratkim suđenjem, gušenja u zatvoru koja se onda svrstavaju u samoubojstva, policijski roman prikazan kao sukob i obračun između pobunjenika i vojnika što su ostali lojalni zakonitoj vladi.

Popisu nema kraja. Slučaj nesretnog generala Lucija Blanca, koga su vladini agenti iznenadili u njegovoj kući u San Antoniju, u Texasu, i bacili ga u rijeku Bravo, a nisu se ubojice trudile ni da mu skinu lisice s ruku: slučaj prostodušnog generala Rosalija Alcocera koga su američki stražari noću udavili u zatvoru u Nuevo Laredu, i mnogi drugi zločini, jednog će dana možda biti popisani, i tek će se onda vidjeti kakvim su sve putovima udarale ubojice, kakvim se sredstvima služile da uštkaju opoziciju i što su sve radile da se održe na vlasti.

I ne uzbunju me suviše zločini. U deset godina okrutno je nestalo milijun Meksikanaca, i nitko se ne užasava što novi režim dodaje nekoliko tuceta leševa toj astronomskoj brojki. Uzbunjuje me organizirana laž što je preko vladina golemog aparata nameću lupeži koji su se okoristili svojinom onog milijuna žrtava.

Laž je rak što izgriza utrobu Meksika, a u toj laži sudjelujemo svi. González, izdajnik, osjećajući se slabijim, »iz patriotizma« se odrekao svojih ambicija i težnje za predsjedničkim položajem, i službena se mašinerija pokreće da na prijestol posadi pobjedničkog vođu. Iako još treba vremena da bude izabran, nitko ne sumnja da će vođa usjesti, kobno usjesti kamo je namjerio, jer je tako odlučila armija, a njezina volja treba biti i volja narodna.

Ime vođino, ako i nije u svim srcima, mogu Meksikancom čitati — dakako, izuzev onih sedamdeset posto nepismenih — na drveću po cestama, na uzvišicama i brdima oko gradova (još se nije pronašao sistem da se i po nebu ispisuje), i vođine podrugljive očice i njegovi marcijalni brkovi bit će predmet divljenja, nalazit će se u svim javnim uredima, u sobama svake vojarne, po svim bifeima i njihovim zahodima, konkurirajući sredstvima protiv oboljenja sluznice i protiv sifilisa, vidjet će se na balkonima i fasadama kuća, kazališta i kina, svuda gdje se nađe slobodan kvadratni metar zida, a kada se noć, koja ništa ne poštuje, usudi izbrisati vođin lik ponavljajući do odvratnosti i paranoičke opsesije, blažena električna imat će uzvišenu misiju da ga izbavi iz sjene i da ga slavodobitno nametne na pivske oglase i etikete, na broševe i goblene, na goleme Chaplinove cipele i na bujne grudi Pine Menichelli.

I dok se oči zasićuju, riječi idu u potragu za kolebljivim ušima. Pokretljiva usta, ljubičaste usne, nečisti zubi, jezici odgojeni na vici, od mitinga radnika i seljaka okupljenih prijetnjom i potkupljivanjem pa do banketnih stolova i skupštinskih govornica, upinju se da u monotonij poplavi od općih mjesta i gotovih fraza naključaju glave presipajući iz šupljega u prazno, ispaljujući parole i udarajući u slavopojke mudrim vođama i njihovoj tradicionalnoj demokraciji, sve pozivajući se na rodoljubne osjećaje i građansku svijest meksičkog naroda, dok u isto vrijeme vladini agenti planiraju kako će okrasti kutije s biračkim kuglicama ili pak uvjerljivim argumentom pištolja navesti mlake i kolebljive da svojim glasovima omoguće uspostavu vojne diktature broj 5896 u prvih sto godina naše slavne Nezavisnosti.

Da, život se normalizira, i valja se prilagoditi, biti prisutan u času kad se dijeli plijen, kad novi kralj počinje raspodjelu državne riznice i kad mana nebeska pada na prignute glave vazalske. Budućnost je puna vojnih položaja, carina i primjerenog krijumčarenja, državnih šuma i terena, ministarstava, koncesija, ambasada, monopola, kotarskih predsjedništava i potkraljevskih područja, i treba što god od toga postići uporno probijajući put laktovima, snishodljivim osmijesima, laskama, prijetnjama, lažima, pisanjem («Jeste li čitali moju malu biografiju o jednom velikom čovjeku?«), znanjem svodničkim ili stručnjačkim («Zar nisam stručnjak u ekonomiji?«), popisom rana i ogrebotina zadobivenih u izbornoj kampanji («Herojstvo treba nagraditi«), pretvaranjem u

lakrdijaša, u lakaja, u crva, u noćni sud, u intimnog prijatelja («Išli smo u isti razred osnovne škole»), u kameleona, u pljuvačnicu, u stražnjicu što je kadra podnijeti sve udarce nogom.

A vođa? Vođa samo što se nije rasprsnuo. Pokriven slinom, leđa malne zdrobljenih od silnih zagrljaja, zgnječen pod teretom tisuće govora, sav zadržgao od neprestanih banketa, mrtav-umoran od pustih svadbi kojima kumuje («Oh, generale, smatrao bih da mi je kći osramočena kad vi ne biste prisustvovali vjenčanju»), izludio pod lavinom od tolikih tisuća planova kojima je svrha da spase njegovo buduće djelo i da ga održe na vlasti — taj i takav vođa održava se na nogama samo zahvaljujući svome čeličnom zdravlju, pohvalnim pridjevima koji njegov vojnički genij uznose nad Cezarov i Napoleonov, i servilnosti njegovih zanesenih pristaša koji ga napuhavaju, osnažuju i život mu slave. Toliko mu kade i toliko mu ga napuhali da je već čitav globus, čovjek izvanrednih razmjera koga treba gledati iz daljine, krotko podižući oči, dobrostiv Bog i domišljan koji se nalazi u takvoj apsolutnoj prednosti nad svim i svakim te sebi može dopustiti da vrijeđa armiju i da ispaljuje šale na račun svojih starih pomagača kazujući tešku hulu: »Nema toga meksičkog generala koji bi se odupro topovskom pucnju od pedeset tisuća pesosa.«

Kako da im drugačije i govori vođa? Što bi drugo i mogli očekivati od generala koji dobro poznaje svoje drugove? O, metci, male kugle koje ste kadre učas pošištati nezadovoljnike! O, topovski pucnji koji ste namijenjeni kupiti savjest spasilaca meksičkog naroda!

Generali nisu prosjedovali niti su razbijali glavu da riješe tu dilemu. Između mogućnosti da pun olova počivaš na kojem groblju i mogućnosti da uhvatiš, u najgorem slučaju, položaj senatora ili narodnog poslanika — vođa se brine da dijeli sve dužnosti narodnog predstavništva — generali su se rado poklonili ovome potonjem izboru, i tako se rađa jedan oblik mita i potkupljivanja koji će ubrzo dostići nacionalne razmjere. Za saučesništvo predviđena je nagrada, svi će dobiti svoj dio plijena, i svima će njima — uključujući ovamo ljubavnice, rođake i prijatelje — biti širom otvorena vrata toga birokratskog raja u kojem med i mlijeko teče u nepresušnoj rijeci.

Narod, čije se ime neprestano nalazi u ustima njegovih spasilaca i otkupitelja, nije ništa drugo doli masa bezoblična, skeptička i fatalistička. Ismjehtan i varan stoljeća i stoljeća, s istim

mirom i ravnodušnošću prima Obregona kao što bi primio i Gonzáleza da je razumni prst armije označio njega kao odabranika.

Komu da se žališ? Pred kim da prosvjeduješ? Koga da označiš kao krivca? Generali, suci, ministri, zakonodavci, oni su dio fasade na toj tvorevini, te su udarili monopol na građanske vrline tako očito da ih izvan njihova kruga naprosto ne možeš nigdje naći. Kakve se slavopojke nižu njihovoj časti i kakve pohvale njihovoj inteligenciji! Koliko vole domovinu i koliko se žrtvuju za nju! Njihov ponos, koji ustupa samo pred vođom, njihovo dostojanstvo, koje splašnjaava samo pred bogom svemogućim koga su oni podigli, u skladnu je razmjeru s ostatkom fasade. Vidiš ih zavaljene u njihovim velikim automobilima, ili ih gledaš gdje doručkuju u najluksuznijim hotelima, pa ako koje previše kritičko oko zamjeri što im teški pištolj previše iskače na boku, ne može zanijekati da englesko sukno, lakirane čizme i visoki tvrdi ovratnik tvore redovitu odjeću i obuču civiliziranih ljudi, a da su civilizirani, najbolje pokazuje miris lavendule kojim su natopljeni i rozeta Legije časti kojom ih je odlikovala Francuska u znak priznanja za istaknute zasluge u promicanju latinske kulture.

Takva je fasada. Demokratska fasada s lijepom palačom pravde, sa dva doma u kojima se, ispisana zlatnim slovima, sjaju imena heroja, i s armijom koja na državne blagajne ratnički defilirala u sjeni svojih zastava.

Da, ali za tom plemenitom i klasičnom fasadom samo postoji stvarnost sastavljena od laži i izdaje u kojoj, ovako ili onako, svi sudjelujemo.

I ja sam bio dio fasade i sudionik, ne baš manje kriv, svega onog što se dogodilo u unutrašnjosti. Izdao sam Predsjednika dok je bio na životu, izdao ga svojom laži kad sam se htio prikazati braniteljem zakonitosti, a kad je umro, izdao sam ga gazeći mu čast koja bijaše jedino što smo mu ostavili.

Tko će se spasiti iz te izdaje? Moja klasa, klasa intelektualaca? Jesam li možda intelektualac samim tim što sam nakupio dobran zbir znanja iz druge ruke? Čemu mi je služilo što potanko znam punske ratove, Shakespeareov i Racineov teatar, rusku književnost minulog stoljeća i počela nekih znanosti? Da savjetujem Predsjednika da se nagodi s neprijateljem i da se podvrgne imperativima meksičke političke stvarnosti jer je to jedini način da se i dalje živi? Sâm sam mu ponudio propusnicu tako neprihvatljivu

kao što bijaše Obregonova i Gonzálezova, ali je on odbacio nagodbu i radije odabrao smrt, jer se taj stari seljak, koji je znao samo malo povijesti, umio udružiti sa stvarnošću na jedini mogući način, to jest da u nju prodre. Stari kralj prešao je ognjenu rijeku, a mi smo ostali na drugoj obali, ostali sa svojim teškim teretom izdaja, kukavnosti i uvele kulture.

Život se normalizira. Meksiko je i opet dobio svoje časno demokratsko lice, ravnodušno živi u svojoj sramoti, mirno se hrani svojim svakodnevnim obrokom himbe i laži, i ja se odmaram ispisujući listove koje onda čuvam u ladici dvaput zaključanoj, da ih nitko ne otkrije. Radije mirujem i čekam. Dokle? Dok nas laž najposlije ne uništi.

SVANUĆE

Događaji od 10. listopada. U jedan po podne, u pratnji dvojice odvjetnika, mojih prijatelja s kojima sam obavio jedan posao na sudu, otišao sam na ručak u restoran Prendes. Uskoro sam se pokajao zbog svoje nerazboritosti. Kao obično, većina stolova bijaše zauzeta — sjedili za njima visoki vladini funkcionari i oficiri koje sam manje-više poznavao, ali više nije bilo vremena da se povučem: s jedne strane, morao bih izmisliti kakvu priču da bih pred dvojicom svojih prijatelja opravdao svoju odluku, a s druge, gospodin Prendes, zadovoljan što me ponovno vidi u restoranu, već me vodio prema jednome slobodnom stolu.

Dok sam prolazio dvoranom, u onom žamoru glasova čuo sam, ili mi se učinilo da čujem, prigušen smijeh i sarkastične komentare — možda sve to bijaše samo proizvod moje bolesne sumnjičavosti — i neki gosti podigoše glavu s tanjura te me pogledaše iznenađeni, ne znajući bi li me pozdravili ili bi me pustili da prođem kao da me nisu opazili.

Proklinjući svoju nerazboritost — sam sam uletio vuku u ralje — objesih šešir o vješalicu, zatražih tuce ostriga, i baš sam na školjke lijevao umak od rotkvice, kadli otkrih Herrera gdje sjedi za susjednim stolom. Osjetih kako mi se sav želudac stegao u bolnu grču, a ruka mi se zatrese toliko da sam ostavio posudu s umakom.

— Što vam je? Je li vam zlo? — upita jedan od dvojice odvjetnika.

— Nije mi ništa — odgovorih. — Herrero je za onim stolom.

Obojica prijatelja odmah se osvrnuše onamo, i taj njihov pokret bijaše uzrokom što je Herrero upiljio pogled u nas. Njegova uzana zmijska glava, istegnuta iz tvrdog ovratnika, bijaše ona ista koja je izvirivala iz mokre kabanice, i činilo mi se da opet čujem njegov glas pod kišom: »Gospodine Predsjedniče, ovo će vam noćas biti predsjednička palača«.

Oficiri za njegovim stolom zacijelo su aludirali na me, jer su se smijali upadljivo i govorili gledajući me neprestano.

— Ne obraćajte pažnju — svjetova me odvjetnik — ono su vam dvojica svađalica i ubojica od zanata.

Nastojao sam se posvetiti jelu i pratiti razgovor svojih

prijatelja, ali nisam uspio. Lice mi gorjelo, a glavom mi vrvjelo tisuću nesklapnosti.

Izdajnik koji mi bijaše prava mora nalazio se samo dva-tri koraka udaljen od mene. Sjećanje na njega zagorčavalo mi zalogaje, kvarilo mi čitanje, uznemirivalo me na poslu, i njegov sam lik, više negoli uza smrt Predsjednika, vezivao uz gubljenje svog ugleda i uza svoje poniženje. Želio sam, za mnogih besanih noći, da se nađe preda mnom pa da ga javno ispljuskam, priželjkivao sam to kao jedinu mogućnost da se oslobodim one patnje, i upravo sam uživao zamišljajući prizore žestine pomoću kojih sam uspijevao da postignem časovito smirenje. Pa eto Herrera, okružena svojim, na javnom mjestu; došla je prilika da ga izazovem, gledao sam ga uporno, ali je Herrero, osjetivši na sebi pogled, upiljivao u me podozrive očice, i ja sam se meškoltio na stolici, obuzet svojim kukavstvom.

Razum je uzalud nastojao da se nametne. Nitko me zapravo nije vrijeđao, i susret s Herrerom nije imao drugog značenja doli onog koje sam mu ja pridavao, ali prkos, kivnost i zlopamćenje navodilo me, protivno svakoj logici, na pomisao da sam u toj neprijateljskoj dvorani ja jedini predstavnik pobijedenih, da je meni u dio zapala odgovornost da časno zastupam žrtvu i da pokažem kako mi civili ne zaslužujemo žig kukavstva kojim nas bijahu obilježile ubojice.

Vrućina i zamor posve me smutiše. Ponesen mržnjom ili strahom, dijelom razumljivim a dijelom nesuvislim, samo sam jedno znao nesumnjivo: otišli smo predaleko i on i ja, i nismo mogli natrag. Moj bijes i njegov prezir bijahu očiti — bolje bih rekao: nepodnošljivi — i dovoljan je bio smijeh malko pakosniji od prijašnjeg, ili aluzija na stanoviti pištolj umrljan krvlju, pa da mi živci prsnu. Ustadoh i zatražih račun nekako nesuzdržano, naglo. Gospodin Prendes brzo priđe:

— Želite li štogod?

— Da, gospodine Prendes, želim platiti.

— Zašto? Zar nećete završiti objed?

Jedan između oficira, okrenuvši prema meni svoje bezizražajno lice sa zatubastim nosom, reče drsko:

— Odlazi, strah ga.

— Ne — odgovorih, odjednom smiren. — Odlazim jer mi je odvratno i ne mogu ručati gdje ruča jedan ubojica.

Herrero ustade. Bijaše blijed, vilica mu lako podrhtavala:

— Sami ste potpisali da je Predsjednik izvršio samoubojstvo.

— Potpisao sam pod prisilom, jer ste nam prijetili strijeljanjem.

— Lažete.

— Sav Meksiko zna da ste vi bili ubojica: kukavički ste, izdajom, ubili Predsjednika.

Herrero me koštunjavim, mišićavim rukama uhvati za suvratke na kaputu, ali sam se uspio istrgnuti, i ne dajući mu vremena dvaput ga pljusnuh.

Ustuknuo je grizući brk.

— Izidite. Vani ćemo urediti ovu stvar.

Stari Prendes — Prendes Prvi, kako smo ga zvali da ga razlikujemo od sina, drugog u dinastiji — upade među nas.

— Gospodin izlazi, a vi ćete ostati ovdje — reče odlučno. — Nije naoružan, a izazov je počeo od vas.

Ljudi za susjednim stolovima ustali te nas okružili. Bijahu zabrađeni ubrusom, nekima zalogaj u ustima nadimao obraze.

Herrero, vidljivo zburjen, zamuca:

— A tko će me prisiliti da ostanem?

Priđe pet šest konobara. Ratoborni gosti koji su tuda prodefilirali za revolucije — neka su ogledala još nosila tragove metaka — naučili su ih da brzo ugušuju skandale, i *maitre* Rafaelito, također moj stari znanac, pruži mi šešir.

— Izidite, gospodine — reče s jakim asturskim akcentom. — Mi ćemo preuzeti ovu mizeriju.

Uzeh šešir i polako prođoh velikom dvoranom. Na pločniku počekah par minuta da stigne moj automobil. Nije me bilo strah da Herrero pojuri u potjeru za mnom. Naprotiv, želio sam to, ali se nitko nije pojavio na vratima; samo su me salijetali prosjaci i prodavači srećaka koji obično opsjednu ulaz u restoran.

U kolima me preplavi svirepa radost, posve besmislena. Mislio sam da su dvije pljuske učinile čudo i priskrbile mi pravdu i zadovoljštinu, te sam s užitkom gledao svoju ruku koja je znala osvetiti starog Predsjednika.

Kad sam došao kući, žena me, iznenađena, upita:

— Bilo je dobro, a? Vidi ti se na licu.

— Da, bilo je dobro. Jako dobro.

— Gospodin je — reče Cecilia upotrebljavajući treće lice i dajući riječima osobit prizvuk u kojem se miješala poruga i nježnost

— gospodin je dakle imao novu pobjedu na sudu.

— Bila je to pobjeda druge vrste.

— Pričaj mi.

— Pljusnuo sam Herrera u Prendesovu restoranu.

— Ponio si se kao muškarac — reče saslušavši priču — ali se bojim da će zlo otuda poteći.

— Ne boj se — odgovorih. — Sada znam ime svoje bolesti.

Zove se kukavstvo.

I poslijepodne i večer proveli smo zajedno, i prvi put poslije našega medenog mjeseca uživao sam tužni okus sreće. Mirisalo je na despik i na svježe sijeno, i kroz velika stakla knjižnice što gledaju u vrt promatrali smo kako se nebom oblaci nagone, bijeli i teški kakvi već jesu u listopadu.

Prije dva-tri tjedna čitao sam Ceciliji svoj dnevnik ne krijući joj ništa, ali ta vrsta opće ispovijedi koja je implicirala pokajanje nije je ganula. Njezina je nježnost ostala ista, a ipak ju je hladilo zrnice prezira, opiranje da se sasvim preda, neka zlovolja koju uza sav trud nisam uspio razbiti. Sada je sve to nestalo. Osjećao sam da me želi i da je sva njezina sreća u tome da bude kraj mene.

Predavala mi se sasvim, ali moja sreća nije bila potpuna.

Opažao sam da između prošlosti i sadašnjosti, premda se jedna u drugu pretakala, ima neki razdvoj, nešto što prekida kontinuiranost, onaj nejasni mi prezir zbog kojega me odvrkla i odnemarila kad mi je najviše trebala njezina nježnost, i vidio sam da valja prodrjeti u to zabranjeno područje duše da bih je opet osvojio.

— Znaš — počeh ja — mislim da ljubav može biti tako nerazumna kao i mržnja.

Njezinim vrelin licem preletje sjena. Njezine ruke, ponešto silom, kliznuše iz mojih.

— Ne mislim tako — reče. — Ljubav ima svoje zakone, svoju logiku.

— Ljubav je slijepa — uzvratih u smijehu. — Sama je sebi zavezala oči.

— Ja mislim da je sasvim drugačije. Ljubav je sebična, to je sebičnjak koji ide otvorenih očiju. Privlači je ono što joj godi, a otklanja sve ono što nije u skladu s njezinim namjerama. Nikada ne volimo ono što preziremo ili ono što nam se ne sviđa.

Došao sam do zabranjenog područja te sam nastojao da u nj prodrem:

— Izgubio sam tvoju ljubav i opet je zadobio ne znajući uzroka.

Nije odmah odgovorila. Oklijevala je. A onda će odlučno:

— Prošlost nas ne treba uznemiravati.

— Prošlost me muči više nego što misliš.

— Što bi htio znati?

— Istinu, sve ako bi me i boljela.

— Dobro — reče Cecilia — možemo govoriti o tome. Čitanje tvog dnevnika potvrdilo mi je mnoge stvari. Ne — nastavi mirnim glasom — ne radi se o tvojoj čulnosti ni o tvojim nevjerama. Radi se o onoj bolesti koja te natjerala da sve izdaš: Predsjednika i svoje mlade ideale baš kao i svoju majku, ženu ili slugu. A to je nešto čemu nema oprosta.

— Nisi mi oprostila? — upitah, osjećajući da zapadam u tjeskobu. — Još me prezireš?

— Pratila sam proces tvoje bolesti i nisam vjerovala da ćeš ozdraviti. Protivila sam se tvom putu, nazvala sam ga besmislenom i ludom avanturom, jer sam znala da si slab i da nećeš izdržati.

— Zašto mi prije nisi govorila tako? Minuli bi nas mnogi jadi.

— Ne bi koristilo. Vlast te učinila nepristupačnim te nisi slušao drugi glas doli svoje taštine. Morao si izgubiti samopoštovanje, ponos političara koji pobjeđuje, mišljenje o svome mladom tijelu koje si mazio i pazio, moralo se dogoditi sve to da opet postaneš onaj prijašnji.

— Susret s Herrerom...

— Šuti — prekide me ona. — To s Herrerom nije važno. Bijaše to, i sam ćeš priznati, samo napad histerije.

— A što je onda važno?

— Ono što si mi rekao: sada znam ime svoje bolesti. Zove se kukavstvo.

— Valja mi reći: bio sam kukavica, kao što se kaže: bio sam varalica, ili: bio sam tuberkulozan.

Bijaše kao da ispituje samu sebe.

— Ne znam — reče kao duhom odsutna. — Ima bolesti od kojih se nikad ne oporavimo. Uvijek ostavljaju trag.

Šutio sam. Časovito pomirenje opet je nestalo. Ta nepoznata žena prestala je biti moje ogledalo, odražavati moju sliku, i sada živi nezavisno pokraj mene, tuđa, i sada odražava samo svoju sliku, pravu. Mogla se predavati a da ne bude moja, ljubiti me i ostati

ravnodušna, grliti me i ujedno se pitati: »Je li se izliječio? Da možda ne prikazuje svoju malu komediju?«

Vidio sam je gdje se ogrće svojim plaštem sumnja, vidio sam kako se udaljuje od mene i zakukuljuje. Znao sam: kad je ljubim, ljubim lik robinje koji sam stvorio; kad joj govorim o ljubavi, slušam samo sebe a ne marim za ono što ona osjeća; kad govorim o obrani pravde, zakonitosti, časti, mojim je riječima samo svrha da podignu moj ugled u očima mojih slušatelja.

Sav moj život bijaše veličanje moga *ja*. Ja i uvijek ja. Heroj. Pronicljiv političar. Divan ljubavnik. Učenjak. Govornik. Čovjek koji se nikad ne vara. Sad mi je pala maska — bolje reći, strgli su mi je. Dobro sam glumio svoju ulogu, čak izvrsno, kad je sve teklo glatko i sve bilo ugodno. Da smo samo stigli u Veracruz — putovanje od deset sati u Zlatnom vlaku — lik heroja ne bi se srušio. Ali događaji nisu tekli kako bijaše predviđeno. Nismo bili pobjednici, nego pobijedeni. Heroj je splasnio do gola pigmejca što drhti od straha pred kapetanom mediokritetom. A sad bi htio sve popraviti u jedan tjedan ili preko noći! Pobijao sam laž pišući strane koje nisu određene da ikad iziđu na vidjelo; povećavši Asunciónu plaću postigao sam da mi oprostí što sam ga zaboravio; osvećivao sam krv Staroga izazivajući smiješnu scenu s Herrerom, i nastojao sam da svoju izdanu ženu ponovno osvojim traćenjem energije koja bijaše posljedica ne moje ljubavi, nego uzbuđenja što ga je u meni izazivao njezin prezir.

Polako je svanjivalo. Jutarnja zvijezda blistala nad granjem jasenova, ptice pjevale. Stari kralj počivaše nepokretan na svome prijestolju. Ispalo mu žezlo, a po rukama mu tekla krv, ona krv koju može iskupiti samo ljubav a ne histerija, ni suze, ni egoizam koji se zakriva moralnom veličinom.

Cecilia je naslonila glavu na naslon divana, oči joj zatvorene. Oblik usta neobično se isticao na bljedilu lica. Uzeh joj ruku i nježno je stisnuh. Želja da se borim, da je opet osvojim, da zaslužim auroru i ptičji pjev rađala se u meni, izražavala se u tom času, u toj vječnosti nepovredivoj i sjajnoj poput dragulja.

O knjizi

U ovom romanu što ga je napisao istaknuti meksički suvremeni pisac Fernando Benítez (rođen 16. Siječnja 1912. U gradu Méxicu), esejist, pripovjedač, putopisac, povjesničar i istraživač meksičkog folkloru, prisutne su sve odlike koje se mogu naći kod sasvim zrele pisca. Posebno se ističe precizna i čista arhitektura djela, humanost osnovne postavke, majstorski stil i kreacija junaka uzetih iz samog života.

Ova knjiga, koja se čita kao najnapetiji detektivski roman, ima u prvom planu lik oko kojega se kreće povijest kontradiktornih i burnih godina meksičke revolucije. Venustiano Carranza, prvi vođa ustavnog pokreta, daje ton i ozračje ovim stranama na kojima se pripovijeda o njegovu bijegu iz glavnog grada i ubojstvu u Tlaxcalantongu.

S pozadinom u meksičkom krajoliku, prikazujući život meksičkog sela i grada, roman-kronika *Stari kralj*, taj spoj invencije i dokumentirane stvarnosti, vjerodostojno i s umjetničkim dekorom prikazuje posljednje dane jednoga velikog Meksikanca.

Copyright

© Dubravko Deletis

e-izdanje pripravili:
Mirna Goacher i Dubravko Deletis

website: www.josiptabakknjige.org

28/10/2013

